

TÜRKBİLİM

ISSN 1309-4254

SONBAHAR 2009

Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yokolacak ve yerine uluslararasıda hiçbir renk, dil, din ve ırk ayırımı gözetmeyen yeni bir uyum ve işbirliği egemen olacaktır.

Mustafa Kemal ATATÜRK

TÜRKBİLİM

SONBAHAR 2009 Sayı: 1

Sahibi

TÜRKBİLİM

Yard. Doç. Dr. Suavi TUNCAY (suavituncay@yahoo.com)

Editörler

Suavi TUNCAY(Sorumlu Müdür)Ümit ERDEM Ercan TATLIDİL Nimet
ÖNÜR Mustafa MUTLUER Oğuzhan KAVAKLI Bilgehan GÜLTEKİN
İbrahim GÜLER Ahsen ARMAGAN Beril Akıncı VURAL Bozkurt ERSOY
İnci Kuyulu ERSOY Şakir ÇAKMAK Emine TOK Ahmet İMANÇER
Ali Osman GÜNDOĞAN Ömer GÜRKAN Dilek İMANÇER
Erdoğan GAVCAR Bayram COŞKUN
Pervin ÇAPAN Faris KARAHAN

Yayın Kurulu

Bilgehan GÜLTEKİN Oğuzhan KAVAKLI Bozkurt ERSOY
İnciKuyulu ERSOY Şakir ÇAKMAK Emine TOK
Mengü Noyan ÇENGEL Leyla BUDAK Carol Steven YÜRÜR
Ece SALALI Cem GÜZELOĞLU Khalilurrahman SALAHSHOOR
Sabahattin HOCAOĞLU Cem KATIRCI İ.Oktay VARANGEL
Volkan SARIKAYA Fatma TURGAY C.Bülent SAKARYA

Genel Koordinatör

Orhan ÇELTİKÇİ Erkan SEVİM

Sanat Danışmanı ve Düzenleme

Özden IŞIKTAŞ

Kapak

Özden IŞIKTAŞ

İç Düzen

Tempo&Bilkom

www.turkbilder.net

ISSN : 1309-4254

Basıldığı Yer: Ege Üniversitesi Bilkom

Türü: Yaygın

Baskı Tarihi: SONBAHAR 2009

TÜRK BİLİM HAKEM KURULU

Oğuz ADANIR (Türkiye)	Yaşar ÇORUHLU (Türkiye)
İsmail AKA (Türkiye)	Ali Osman DEMİRAL(Türkiye)
Ş.Haluk AKALIN(Türkiye)	Fevzi DEVRİM (Türkiye)
Nazif AKÇALI(Türkiye)	Fethi DOĞAN (Türkiye)
Selda AKÇALI(Türkiye)	İnci DOĞANER(Türkiye)
Osman ALTUĞ (Türkiye)	Pelin DÜNDAR (Türkiye)
Dilek ANAÇ (Türkiye)	Gaye EDİZLER(Türkiye)
Süer ANAÇ (Türkiye)	Müge ELDEN (Türkiye)
Süer ANDAÇ (Türkiye)	Gözde EMEKLİ (Türkiye)
Zeki ARIKAN (Türkiye)	E. Sabri ERCAN(Türkiye)
Ahsen ARMAGAN (Türkiye)	Ümit ERDEM (Türkiye)
Kadir ASLAN (Türkiye)	Çağrı ERHAN (Türkiye)
Tuncer ASUNAKUTLU(Türkiye)	Mustafa ERKAL (Türkiye)
Necdet ATABEK (Türkiye)	Hüsnü ERKAN(Türkiye)
Simber ATAY (Türkiye)	Feyzullah EROĞLU(Türkiye)
Ergün AYBARS (Türkiye)	Ali EROL (Türkiye)
Hüseyin BAĞCI (Türkiye)	Mehmet ERSAN (Türkiye)
Erol BALIK (Türkiye)	Bozkurt ERSOY (Türkiye)
Koray BAŞOL (Türkiye)	İnci Kuyulu ERSOY(Türkiye)
Süheyl BATUM (Türkiye)	Gülbüz Evren (Türkiye)
Necdet BİLGİ (Türkiye)	Pınar FEDAKAR (Türkiye)
Naci BOSTANCI (Türkiye)	Erdoğan GAVCAR (Türkiye)
Leyla BUDAK (Türkiye)	Suat GEZGİN (Türkiye)
Sevim BUDAK (Türkiye)	Turan GÖKÇE (Türkiye)
K.Can BULUT (Türkiye)	A.Bülend GÖKSEL (Türkiye)
Yılmaz BÜYÜKERŞEN (Türkiye)	Aylin GÖKTAŞ(Türkiye)
Baki CAN (Türkiye)	İbrahim GÜLER (Türkiye)
Kadir CANGIZBAY (Türkiye)	Gürer GÜLSEVİN (Türkiye)
Bayram COŞKUN (Türkiye)	Bilgehan GÜLTEKİN (Türkiye)
Şakir ÇAKMAK (Türkiye)	Ali Osman GÜNDOĞAN (Türkiye)
Ethem ÇALIK (Türkiye)	Emet GÜREL (Türkiye)
Pervin ÇAPAN (Türkiye)	Şükrü Sina GÜREL (Türkiye)
Haluk ÇAY (Türkiye)	Ömer GÜRKAN (Türkiye)
Mehmet ÇELİK (Türkiye)	Demet GÜRÜZ (Türkiye)
Nilgün ÇELEBİ (Türkiye)	Yüksel GÜRÜZ (Türkiye)
M.Hilmiye ÇİĞ(Türkiye)	Cem GÜZELOĞLU (Türkiye)
M.Zeki İBRAHİMGİL (Türkiye)	Sıdık İÇLİ (Türkiye)
Esen ÇELEN (Türkiye)	Dilek İMANÇER (Türkiye)
Mengü Noyan ÇENGEL (Türkiye)	Ahmet İMANÇER (Türkiye)
Altan ÇİLİNGİROĞLU (Türkiye)	Alimcan İNAYET (Türkiye)

Nedim İPEK (Türkiye)	Yüksel SAYAN (Türkiye)
Lale KABADAYI (Türkiye)	Önal SAYIN (Türkiye)
Yusuf HALAÇOĞLU (Türkiye)	Hikmet SEÇİM (Türkiye)
Rifat KAHRAMAN (Türkiye)	Lütfü İhsan SEZER (Türkiye)
Faris KARAHAN (Türkiye)	Mehmet SIKI (Türkiye)
Osman KARATAY (Türkiye)	Atilla SİLKÜ (Türkiye)
Mehmet Ali KAYA (Türkiye)	Şebnem SOYGÜDER (Türkiye)
Tanju KAYA (Türkiye)	Ali Nazım SÖZER (Türkiye)
Zeki KAYMAZ (Türkiye)	Faruk ŞEN (Almanya)
Oğuzhan KAVAKLI (Türkiye)	Muhittin TATAROĞLU (Türkiye)
Semih KORAY (Türkiye)	Berrak TARANÇ (Türkiye)
Hasan KÖNİ (Türkiye)	Ercan TATLIDİL (Türkiye)
Nuri KÖSTÜKLÜ (Türkiye)	İlhan TEKELİ (Türkiye)
E. Vecdi KÜÇÜKERBAŞ (Türkiye)	Sadiye TEKİN (Türkiye)
Mehmet N. KUMRU (Türkiye)	Azmi TELEFONCU (Türkiye)
Oğuz MAKAL (Türkiye)	Mehmet TEMİZKAN (Türkiye)
Hasan MERT (Türkiye)	Emine TOK (Türkiye)
Metin EKİCİ (Türkiye)	Füsün TOPSÜMER (Türkiye)
Hüseyin MEVSİM (Türkiye)	Zerrin Karaman TOPRAK (Türkiye)
Mustafa MUTLUER (Türkiye)	Nurselen TOYGAR (Türkiye)
Nasır NİRAY (Türkiye)	Muammer TUNA (Türkiye)
Engin NURLU (Türkiye)	Suavi TUNCAY (Türkiye)
Yavuz ODABAŞI (Türkiye)	Hikmet Sami TÜRK (Türkiye)
Nurgün OKTİK (Türkiye)	Fikret TÜRKMEN (Türkiye)
Ahmet ÖNCÜ (Türkiye)	Bahar TÜRKYILMAZ (Türkiye)
Nimet ÖNÜR (Türkiye)	Rabia UÇKUN (Türkiye)
Semih ÖTLEŞ (Türkiye)	Güliz ULUÇ (Türkiye)
Mustafa ÖZATEŞLER (Türkiye)	Alpaslan USAL (Türkiye)
Ümit ÖZDAĞ (Türkiye)	Hatice Şirin USER (Türkiye)
Zafer ÖZDEN (Türkiye)	Turgay UZUN (Türkiye)
Ahmet ÖZGİRAY (Türkiye)	Necmi ÜLKER (Türkiye)
Nurcan ÖZGÜR (Türkiye)	Arif VERİMLİ (Türkiye)
İbrahim ÖZKAN (Türkiye)	Özcan YAĞCI (Türkiye)
Tayfun ÖZKAYA (Türkiye)	Işın YALÇINKAYA (Türkiye)
N. Kemal ÖZTÜRK (Türkiye)	Jale YANIK (Türkiye)
Yaşar Nuri ÖZTÜRK (Türkiye)	Özcan YENİÇERİ (Türkiye)
Oya PAKER (Türkiye)	Sıdika YILMAZ (Türkiye)
Seyide PARSA (Türkiye)	Konca YUMLU (Türkiye)
C. Tayyar SADIKLAR (Türkiye)	Carol Steven YÜRÜR (Türkiye)
Yusuf SARINAY (Türkiye)	Ahmet YÜRÜR (Türkiye)

DİŞ TEMSİLCİLİKLER VE HAKEM KURULU

1. Doç.Dr. Memmed Hasan Kember-Azerbaycan Bilimler Akademisi Nizami adına Edebiyyat Enstitüsü
2. Prof. Dr. Nizamettin Şemsizade-ABA Edebiyyat Nezeriyyesi şubesinin müdürü.
3. Doç.Dr. Nikpur Cabbarlı- ABA Nizami adına edebiyat Enstitüsünün ilmi katibi
4. Prof. Dr. Elman Quliyev-Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi “Türk Odası” ve “Türk Araştırmaları” Bilimsel Araştırma Merkezinin Müdürü.
5. Prof. Vaqif Arzumanlı- ABA Nizami adına Edebiyyat Enstitüsü Dış Ülkeler Edebiyyatı ve Edebi İlişkiler Şubesinin Müdürü.
6. Doç.dr. Ülker Mahmudova- Azerbaycan Uluslararası Üniversitesi “Turizm ve Sosyal Kültürel Servis” Fakültesi Dekanı.
7. Prof. Dr. Muherrem Kasımlı- ABA Nizami adına Edebiyyat Enstitüsü Müdür Müavini. “Folklor ve Etnoqrafi” Uluslararası Bilimsel Dergisinin sahibi, Uluslararası Folklor Vakfının Azerbaycan temsilcisi.
8. Doç.Dr. Cebi Behramov- ABA Bakıxanov adına Tarih Enstitüsünün İlmi İşler Müdür Yardımcısı.
9. Prof.Dr. Şahin Fazıl- ABA AşBakıhanov adına Tarih Enstitüsü Aparıcı İlmi İşçisi
10. Ordenaryus. Prof. Ağamusa Ahundov- ABA Nesimi adına Dilcilik Enstitüsünün Müdürü. ABA Humanitar ve ictimai ilimler Bölmesinin Akademik Katibi.
11. Ordenaryus Prof. Rasim Efendi- ABA Mimerlik ve Güzel Sanatlar Enstitüsünün Müdürü, Azerbaycan Ressamlar Birliyinin üyesi, Uluslararası Güzel Sanatlar Akademisinin Üyesi ve Akademik Katibi.
12. Ordenaryüs Prof. Bekir Nebiyev- ABA Yönetim Kurulu Müşaviri, Nizami adına Edebiyyat Enstitüsü Müdürü.
13. Imperiyal Halipaeva- Prof. Dr. Türk Dünyası Belleteni Baş Redaktörü, Dağıstan Devlet Pedagoji Üniversitesi’nin Türk dili Bölümü
14. Xalide Xalid (Azerbaycan) +99 4555778587
15. Can Seven(Türkiye)
16. Dr. Hasan Ahmet (Makedonya)
17. Miraziz A’zam (Özbekistan)
18. Dr. Rıdvan Canım (Türkiye)
19. Khalilurrahman Salahshoor (Afganistan)
20. Altınbek İsmailov (Kırgızistan)
21. Hicabi Kırılancı (Türkiye)
22. MetinÜnal Menguşoğlu (Türkiye)
23. Fatih Okumuş (Hollanda)
24. Mahmut Öznur (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti)

25. Nesir Pargozar (İran)
26. Selim Turan (Almanya)
27. Hüseyin Türkmen (Hollanda)
28. Abdul Jalil Xujam (Özbekistan)
29. Oraz Yağmur (Türkmenistan)
30. Todur Zanet (Moldova)
- 31 Selahattin Karabaşev(Bulgaristan)

Temsilci Adı ve Soyadı	Ülke	E.Posta
Doktor Hasan Ahmet	Makedonya	hahmet@odanet.dr
Dr. Rıdvan Canım	Türkiye	ridvancanim@maynet.com
Todur Zanet	Moldova	todur.zanet@gmail.com
Miraziz A'zam	Özbekistan	miraziz.azam@yahoo.com
Nesir Pargozar	İran	nasir@jenas.ir
Oraz Yağmur	Türkmenistan	oyagmur@rambler.ru
Hüseyin Türkmen	Hollanda	hkemalturkmen@gmail.com
Abdul Jalil Xujam	Özbekistan	mujda@mail.ru
Fatih Okumuş	Hollanda	fatihokumus@yahoo.com
MetinÜnal Menguşoğlu	Türkiye	mengusoglu@hotmail.com
Altınbek İsmailov	Kırqizistan	altynlibek ty@mail.ru
Selim Turan	Almanya	selim- turan@hotmail.com
Hicabi Kırlangıc-	Türkiye	hkirlangic@gmail.com
Mahmut Öznur	Kuzey-Kıbrıs	sevketoznur@yahoo.com
Imperiya Halipaeva	Dağıstan	turkdgpu@mail.ru
Selahattin Karabaşev	Bulgaristan	skarabashev@hotmail.com
Xalide Xalid	Azerbaycan	xalidexalid@gmail.com
Khalilurrahman	Afganistan	slhshr@gmail.com
Salahshoor	Pakistan	

TÜRKBİLİM EDİTÖRDEN SELAM

Değerli bilim adamlarımızın ve tüm bu alan içinde yer alan bilim işçilerinin ve ona destek veren gönüldaşlarımızın katkısıyla bu büyük ve anlamlı bilimsel üretimi dünya biliminin önüne koymaktan mutluluk duyuyoruz.

Her çalışmanın daha iyi olması için daha büyük ve sürekli çabalar gerekir. Sorumluluğun paylaşılması ve üretime katkının yükseltilmesine bağlı olan sosyal sorumluluk ve mensubiyet bilinci ise tüm bunların üstünde yer alır. TÜRKBİLİM yüksek bir hedefin adıdır. Tarihsel süreç içinde ortaya konulan maddi ve manevi herşey bu büyük coğrafyanın içinde tüm dünyaya sunulmuş insanlığa katkı yapabilmeyi amaçlamaktadır.

Bu çabanın devamı için tüm dünya ile işbirliğine önyargısız yaklaşma ve katkı yapabilmenin boyutlarını yeniden irdeleme ve yeni bir yön çizmemizde yarar görülmektedir. Dünyamızı kemiren tüketim çılgınlığı ve binlerce sorunun nereden ve nasıl kaynaklandığı hakkında değerlendirmeler yapılabilse de, somut olarak bir yeniliğin ve organizasyonun ve güçlü bir iletişim, etkileşim ve paylaşımın arkasında durulamadığı açıktır.

İşte bu yönüyle TÜRKBİLİM tüm bilim camiasına yeniden düşünme ve üretmenin yanında yeniden öngörebilme adına dayanışmanın boyutlarını arttırmamızın gereğini ortaya koyarak; Türk Devletler Birliği düşüncesinin temellerinde bilim dünyasının olması gerektiğine inanıyor.

Bu birlik ayrışma değil tam tersine tüm dünyayı her ülkenin kendi değerleriyle kaynaştırabilme ülküsüne dayanıyor. İşbirliği ve paylaşma esasını doğruluğa, eşitlik içinde barışa ve ortak alanımız olan dünyamızın birlikte korunmasına yani kısaca tüm insanlığın refahına yönelik olması gerektiğini ileri sürerek özgürlüğün sorumluluk olduğunu hatırlatıyor.

Türkbilim oldukça sınırlı ve zor koşullarda da olsa her insanın ve her ülkenin birşeyler yapabileceğine inanıyor. Bu bağlamda her sorumluluk sahibi bireyin bunu anlaması ve algılaması gerekiyor. Bu sayının çıkmasında emeği geçen başta Edebiyat Fakültesi ve İletişim Fakültesi Öğretim Üyeleri ve personeli olmak üzere bilimsel ehliyetimize güvenen tüm diğer bilim adamlarımızın ve değerli temsilcilerimizin katkı ve desteğine teşekkür ediyorum. Bundan sonraki gelecek sayılarımızda daha iyisinde buluşmak üzere desteklerinizin devamını beklerken, sağlık ve esenlikler diliyor başarı dileklerimi belirterek gönülden sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Yard.Doç.Dr. Suavi TUNCAY

İÇİNDEKİLER

Oğuz Boy İsimlerinin Kafkasya Kırım ve Bulgaristan Toponomisine Yansıması A.E. BAYRAMOV	1
Devletçiliğin Benimsenmesi Ve Güçlenmesinde Basının Rolü Bahtiyar AZİZLİ	9
Azerbaycan Edebiyatı Karabağ'ın İşgali Üzerine Elchin MEHRALİEV.....	19
Türk Kültüründe “Kına” Ve Akdeniz Bölgesi Uygulamaları Orhan ÇELTİKÇİ	27
Savalan'ın “Apardı Sellar Saranı” Şiirinde Sevgi Felsefesi Esmira ŞÜKÜROVA.....	37
International Terms Used In The Chemical Terminology Of Azerbaijan And English Languages Mehdi Rahimov NIZAMI	47
Çağdaş Azerbaycan Şiirinde Düşman Tiplemesi Merziye NECEFOVA.....	53
Osmanlı İmparatorluğunun Bilim Ve Sanata Bakışı Oğuzhan KAVAKLI-Volkan SARIKAYA.....	61
Kadı Burhanettin'in Edebi Mirası İngiliz Oryantalist Gibb'in Araştırmalarında Muhammet Mustafa GÜL	73
İran Bayan Şiirinin Banisi Furuğ Ferruhzad Nüsretullah Dinmehemmedi KERESEFİ	81
Kavramsal Sanat ve İletişim Özden IŞIKTAŞ.....	95
M.Akif 'In “Bülbül” Şiiri İle B. Vahabzade'nin “Okuma Bülbül” Şiirlerinin Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi Seriyye GÜNDOĞDU	99

Çağdaş Azerbaycan Ve İngiliz Dillerinde Konversiyoron (Sözlerin Bir Cümle Biriminden Diğerine Geçişi) Yagut SADIGOVA	107
Nâbî Ve Dil Üslûbu Salih SAVAŞ.....	113
Eski Türk Dönemi: Azerbaycan'da Etno-Kültürel Çevre Ve Yaşam Tarzının Dil Süreçleri Üzerine Etkisi Yadigar ALİYEV.....	125
Hatai'nin Eserlerinin İrfan Poetiği Şöhret BEDELOV	135
Batı Türkçesinde Edatlar Ahmet ÖKSÜZ	141
1980-1990'lı Yıllarda Sosyal Ve Siyasal Olayların Azerbaycan Edebiyatı Sürecine Yansıması Mehmedova Sevinç ÇERKEZQIZI.....	161
Toplumsal Ve Kurumsal Açılardan Türk Kadınının Siyasal Sistem İçindeki Yeri Suavi TUNCAY.....	169

ÖĞUZ BOY İSİMLERİNİN KAFKASYA, KIRIM VE BULGARİSTAN TOPONOMİSİNE YANSIMASI

A.E. BAYRAMOV*

ÖZET

Türk dünyasında yer-yurt isimleri belirlenirken mutlaka manevi, kültürel yaşam tarzı ile Türk dilinin etkileri dikkate alınmalıdır. Köklerini tarihi derinliklerden alan yer-yurt isimleri bir milletin duygu, düşünce ve yeteneklerini de ortaya çıkarır. Bu bir noktada aidiyet yani mensubiyet bilinciyle doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmada bu tarihsel kültürel ve yaşam tarzına ilişkin olarak Kırım, Kafkasya ve Bulgaristan örnekleri alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: yer-yurt, kültür, tarih, mensubiyet bilinci

REFLECTIONS OF OGHUZ TRIBE NAMES ON CAUCASIAN, CRIMEAN AND BULGARIAN TOPONYMY

A.E. BAYRAMOV

ABSTRACT

Spiritual and cultural life style as well as the influence of the Turkish language should be taken into consideration while determining place-country names in the Turkic world. These names, whose roots date back to the depths of history, also unravel the feelings, thoughts and talents of a nation. In some respects, this is associated with a consciousness of belonging or relationship. In this study, examples from Crimea, Caucasus and Bulgaria were investigated based on this historical and cultural life style.

Key Words: *place-country, culture, history, consciousness of belonging*

Türk dünyasının manevi, kültürel tarihi birliği, ortak dili, yaşam tarzı birkaç şartla belirlenir. Bunlardan biri de tarihi kökleri bir olan ve günümüze kadar ulaşan, bizimle yaşayan Türk kökenli yer-yurt isimleridir.

Bu toponimler, Uzak Doğu'dan Avrupa'ya, Volgaboyu'ndan Irak'a kadar geniş topraklarda yayılarak, toprağın yazgısına dönüşmüş, buralarda toponiminin Türk tabakası oluşmuştur. Birçok durumda rölyef bildiren toponimler, yalnız fonetik varyantları ile birbirinden ayrılırlar. Örneğin, Aksu/Ağsu; Karatağ/Garadağ/Karatau vs. boy isimlerini bildiren toponimler

---

* Yrd. Doç. Dr. Sumgait Devlet Üniversitesi

Avrasya'ya yayılmıştır. Toprağın hafızasına dönüşmüş bu inciler/toponimler bizim tarihimiz, coğrafyamızdır. Bu açıdan Azerbaycan Türklerinin toplu yaşadığı Kafkasya bölgesindeki toponimlerle, Kırım ve Bulgaristan topraklarındaki benzer aynı zamanda paralel toponimler ilgi çekmektedir. Maalesef Rus, Ermeni ve Bulgar ırkçılar, Türk kökenli toponimlere karşı düşmanca tavır takınmış, birçok durumda tahrif etmişlerdir. Bu açıdan sozkonusu toponimlerden birkaçına dikkat yetirmemiz yerinde olur.

GANLI/GANNI –Göyçe gölünden 25 km güneydoğuda, denizden 1940 m yükseklikte bulunan köyün ismi olmuştur. Köyün asıl sakinleri olan Azerbaycan Türkleri, 1918 yılındaki ermeni terörü sonucunda göç etmek zorunda kalmışlardır. 1920 yılında köy halkı yeniden Kür-Aras ovasına nakledilseler de, zaman zaman geri dönmüşlerdir. 1988 yılında köyde yaşayan 800 Azeri türkü yeniden zorunlu göçmen durumuna düşmüşlerdir.(5, 177-178)

1935 yılından itibaren Türk kökenli isimleri değiştiren Ermeniler, güya Azerbaycanlılar yaşayan köylerin isimlerini “iyileştirmek” istemişlerdir.

Kanlı köyünün ismini Kamışlı olarak değiştirmişlerdir. Bunu yapmakta maksatları, milletimizin etnik pasaportu sayılan Gannı etnik isminin izini kaybettirip, uydurma, kökeni olmayan bir isim koymak olmuştur.

Kanaatimizce Gannı boy ismi Kenger ile birlikte kullanılarak aynı boyun ismini yansıtmıştır. Ganlı boy isminin, aynı şekilde toponiminin Gannı şeklinde söylenmesi asimilasyonun sonucudur.

“Kitab-ı Dede Korkut” destanında Ganlı Goca oğlu Ganturalı pehlivan ismi zikredilmektedir. Takdim edilen antroponimik modelde Ganlı/Gannı boy ismini bildirmektedir. Şöreyel vadisinde, Gümrü (geçmiş Leninakan) şehrinin yakınlığında, Arpaçay’ın sol tarafında da Aşağı Gannıca ve Yukarı Gannıca isimli köyler olmuştur. Her iki oykonim Gannı tayfasının adı ile ilgilidir. Köy halkı XIX. yüzyılın sonlarında savaş alanına dönüşmüş bu topraklardan Türkiye’ye yönelmişler. Ermeniler Düzkend iline bağlı olan Aşağı Gannıca köyünü 02.04.1946 yılından “Marmaraşen”, Yukarı Gannıca köyünü ise “Bagramabert” olarak isimlendirmişlerdir. Yukarı Gannıca’nın sırtını dayadığı Şöreyel dağında Gannı kalesinin kalıntıları halen de mevcuttur. Ayrıca Dere Eleyezde de Ganlı köyü olmuştur. Ganlı/ganlılarla bağlı Bulgaristan, Kırım, Azerbaycan, Gürcistan, İran, Türkiye ve Orta Asya’da onlarla köy, dağ, nehir isimleri vardır. Stavropol diyarında Nogayların yaşadıkları köy de Kanlı adlanır.(8)

GAYI-Oğuzların en eski, en köklü ve en şerefli boylarından biri de Kayılardır. “Kitab-ı Dede Korkut”ta boy ismi olarak mukaddimede zikredilmektedir: “Ahir zamanda hanlık geri Kayıya dege, kim sana ellerinden almaya, ahir zaman olup kıyamet kopunca”. (7, 11) Görüldüğü gibi hanlığın Kayı boyuna geri verilmesi arzu edilmektedir.

“Oğuzname” şeceresine göre, oğuzdan sonra onun yerine siyasi hakimiyet yay-ok prensibine göre Oğuz’un oğlu Gün hana geçmektedir.

Kaynaklardan anlaşılmaktadır ki, Gün hanın dört oğlundan birinin ismi Kayı/Gayı olmuştur. (9, 46) Adına dönüşmüş, daha sonra toponimiye yansımıştır. Kaynaklarda Kayıların Çin'den Küçük Asya'ya kadar yayıldığı kaydedilmektedir. Kayı/Gayı boy isminin “sağlam” anlamında olduğu kaynaklarda bildirilmektedir. Bu boyun onganı ise Akbaba (Şahinin bir türü) kuşu olduğu belirtilir. (6, 223) Bunun sonucudur ki, Batı Azerbaycan'ın Ağbaba bölgesinde Kayulu Düzkend, Kayulu Cifteli (köy isimleri), Kayulu (meşhur çeşme) vs. toponimler var olmuştur. Fakat nedense Rus kaynaklarında ve askeri haritalarda da “Kayı Kulu Kazançı”, “Kayı Kulu Düzkend” ve Kayı Kulu Çiftali şeklinde kaydedilmiştir. (4, 110). F. Sümer'in belirttiğine göre XVI. yüzyılda Türkiye'de Kayılarla ilişkili 94 köy ismi bulunmuştur. Şimdilerde ise Gayı etnonimi 25 yer isminde kalmıştır. (6, 22) Kırım ve Moykop civarındaki Kayıan, Kayıçı, Kayılar, Kayıman, Kayılı, Kayıeli isimli köyler de Kayı etnonimi ile bağlantılıdır. (1, 34)

GAYICIG-Bulgaristan'da, Gayıeli ise Kırım'da köy isimleridir. Ayrıca Türkmenistan'da (4), Türkiye'de (10), İran'da (2) ve Türkler yaşayan diğer bölgelerde Gayı kökenli toponimler bulunmaktadır. (1, 69; 10, 12-15) Takdim edilen köy isimlerinde de Gayı boy olarak kaydedilmektedir. Gayı-cığ, büyük bir elin- Gayı elinin küçük bir kısmını yansıtmaktadır. Bu boy adı da Oğuzlarla bağlantılıdır. Kayı/Gayı etnoniminin semantik anlamı ile bağlı olan birtakım genel leksik birimler halen de bulunmaktadır. Örneğin, kaya, kayım (sert), kayış (sağlam) vs. Kayışın sağlamlığına dair atasözü de bulunmaktadır. “Kayışın ne çektiğini öküz bilir.”

Görüldüğü gibi, Kayı/Gayı onomastik birimi aynı zamanda kadim Türklerin mitolojik düşüncesi, dünyagörüşü ile meydana gelmiş, özellikle isim verme geleneği temelinde şekillenmiş bir isimdir. Çünkü ulu atalarımız olan Türkler insanları kötü ruhtan, şer işlerden koruyan kaya, dağ, taş ve diğer coğrafi objelere inanmış, zor anlarda onlara yönelmişlerdir. (4, 190-193)

KIPÇAG/GIPÇAG-“Kitab-ı Dede Korkut” destanlarında etnonim olarak zikredilmektedir. İrtiş nehrinden Tuna'ya kadar, Kırım'dan Büyük Bulgar'a kadar Kıpçakların at koşturdukları bu ülkenin adı “Deşti Kıpçak” olmuştur. Deşt “çöl” anlamındadır.

Kıpçak boylarının Kafkasya'da daha IV. yüzyılda var olduklarına dair tarihçi A. Sumbatzade'nin araştırmaları bulunmaktadır. Etnograf G. Geybullayev Kıpçak boyu birliklerinin

Azerbaycan'a gelmelerini XII. yüzyıla bağlayan tarihçilerin düşüncelerine karşı çıkmakta, gürcü tarihçi Z. Ançibadze'ye dayanarak Kıpçakların 456-510'lu yıllarda, sonralar ise VII. yüzyılda toplu halde Azerbaycan ve Gürcistan'a geldiklerini kaydetmektedir. (5, 208) Ayrıca terter, gul, gazak, kaymag, garapapag vs. boylarını da Kıpçaklardan kabul etmektedir. Z. Bünyadov Kıpçakların Albanya topraklarında bulunmalarını VII. yüzyıla dayandırmaktadır. Bu düşünceyi başka yazarlar da paylaşmaktadırlar. Tüm bu

düşünceler “Kitab-ı Dede Korkut”un şekillendiği bir döneme denk düşmektedir. Buradaki olaylarla benzerlik göstermektedir.

“Oğuzname”deki rivayete göre, oğuzlardan vefat etmiş bir savaşçının eşi ağaç oyuğu içerisinde doğum yapar ve Oğuz o erkek çocuğuna Kabıg, Kıpırcıg, Kıpçag adını verir. Daha sonra orada kaydedilmektedir ki, tüm Kıpçak kabileleri bu Kıpçağın türemişlerdir. Oğuzlarla Kıpçakların birliğine bu kaynakta şu şekilde değinilmektedir:

“Oğuz, Kıpçakları oraya göndermiş, onlar Derbent’ten o tarafa olan ülkelerden vergiyi toplayıp hazineye gönderdiler.”

Kıpçakların boy şeceresini yansıtan bıçakçı, baltalı, gullar, garapapag, oyugeli, hançerli, üçdarag/üştarag vs. boy isimleri Bıçaglı, Baltalı, Garapapag, Gullar (Azerbaycan), Hancerli, Garapapag, Üşdarag (Eşterek), Elleroyug/Oyugeli, Cızıglar (Ermenistan), Gullar, Hancerli (Gürcistan) vs. toponimlere yansımıştır. Görüldüğü gibi, bunlar aynı zamanda damağa isminden türemiş boy isimleridir. Oljas Süleymanov’un “AZYA” eserinden okuyoruz:

“Biz kıpçağız. Bizim damgamız mızrağa benzer bir çift çiziktir.” (143) İşte Ağbabadaki Cızıglar köy ve kale ismi bu damga isminden türemiş etnonim değil mi? 1923 yılında Türkiye-Ermenistan sınırı çizilirken itiraza alameti olarak gösterilen bölgenin 20’den fazla köyünde yaşayan Kıpçak kökenli karapapaglar Arpaçay’ı geçerek Türkiye’ye yöneliş ve bir daha geri dönmemişlerdir. O. Süleymanov kaydetmektedir ki, on, ok, üç tarak, beş tarak etnonim olduğu gibi, iki pıçak, (i) Kıpçak da etnonim olabilir. Oljas Süleymanov’un bu söz açımı lengüistik-mitoloji modele dayandığı için daha gerçekçidir. Görüldüğü gibi, söz fono-morfoloji yönden daralmış, öndeki (i) sesi düşerek kıpçak/Kıpçak şeklinde kalmıştır. Azerbaycan topraklarında da Kıpçak isimli köy ve dağ vardır.

Kıpçak etnonimden türemiş toponimlerin yayılma alanı çok geniş olmuştur. Şöyle ki, Kırım ve Maykop civarında 4 köy, Bulgaristan’da 2 köy, Fergane vadisinde 90’dan fazla köy ve nehir ismi, günümüz Ermenistan topraklarında köy, kale ve düzlük isimleri, Kırgızistan, Kazakistan ve Uygur bölgesinde onlarca coğrafi obje Kıpçakların ismini taşımaktadır. Görkemli tarihçi A. Bakıhanov, “Gülüstan-ı İrem” eserinde Kıpçakların Azerbaycan’da bulunması ve Kıpçak köy isminin de bu Kıpçaklarla bağlantılı olarak yarandığını kaydetmektedir. (4, 78)

Kıpçaklar da Oğuzlar gibi Azerbaycan Türklerinin soy kökünde iştirak etmiş boylardandır.

SALUR-“Kitab-ı Dede Korkut” destanında Ulaş oğlu Salur Kazan’ın ismi daha fazla zikredilmektedir. Bayandur Han’dan sonra Oğuz elinin en güvenilir ve efsanevi Türk bahadırı olarak takdim edilir. (34)

Ulaş oğlu Salur Kazan onomastik biriminde Kazan antroponimi kahramanın ismini, Ulaş babasının ismini, Salur ise onun mensup olduğu Oğuz boyunu bildirmektedir. Kaynaklarda salar/salur/salır/ salgır boyunun Oğuzlara ait olması, hatta bu boydan-salurlardan ayrılmış tirlerin (karaman, teke vs.) varlığı kaydedilmektedir.

Salur boyu, hem Fazlullah Reşiduddin'in "Oğuznamesi"nde, hem de Faruk Sümer'in "Oğuzlar" eserinde "kılıç oynatan", "savaşan", "vuran" anlamında açıklanmaktadır. Salmak, salınmak ve saldırmak leksik birimleri çağdaş Azerbaycan dilinde leksik anlamını daraltmış olsa da, eski dilimizde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Çağdaş Türk dilinde az önce takdim edilen anlamlarda halen kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi Salur, boyun keyfiyetini ve savaşçılığını yansıtan genel leksik birimden (fiilden) türeyen ve zaman zaman substantifleşerek etnonime, daha sonra toprağın hafızası olan etnonime dönüşen Türk-Oğuz boyunun ismi olmuştur. Bu boy ismi birçok Türk dillerinde lehçe farkı olarak salor (Özbek), salar (Azerbaycan), salır (Türkmen), salgır (Kırım), Salur (Türk) fonetik değişikliği ile söylenmiştir. Kaydedilmelidir ki, Alban tarihinde de salar boy ismi olarak zikredilmektedir. (4, 186)

GUGAR-Batı Azerbaycan'da bölge ismidir. IV. yüzyıla ait düzenlenmiş bir ermeni haritasında da zikredilmektedir. Bu topraklarda Gagazan (Göyerler) isimli köy vardır. Bu modelde Avar-an=Avarlar, Qacar-an=Gacarlar, Gayı-an=Gayılar vs.

Yunan kaynaklarında Gogarene, gürcü kaynaklarında Gugareti şeklinde kaydedilmektedir. Burada "et" gürcüce, "ene" ise yunanca halk, el, ülke anlamındadır. (3, 91)

Türk ellerinde renk çalarlığı yansıtan Saral, Garal biçimli etnonim ve etnotoponimler çoktur. Gugar bölgesindeki Garal, Saral, Haydarlı, Holavar, Arçut, Gızılören köylerinde 1988 yılına kadar Azerbaycan Türkleri yaşamıştır. Kanaatimizce Gugar "Göyer" aynı etnonimin farklı fonetik varyantıdır. Çağdaş Türk dillerinde göger (Özbek), güger (Tatar), gogar (Altay) biçimlerinde halen de kullanılmaktadır.

Şamahı ve Gubadlı illerindeki Göyer köy isimleri de bu etnonimin varyantlarıdır.

Bulgaristan topraklarında Türkler yaşayan bölgelerde Kokarcalı, Kukarlar, Kukar, Kokarlı, Kırında Gugar, Gogarcıg köy isimleri-oykonimler mevcut olmuştur. Tüm bunlar göstermektedir ki, Gugar/Gugarn/Kokarca/Gugarcıg aynı etnonimin (Göyer) farklı varyantlarıdır. Göy-er diğer Türk etnoslarına uygun mofolojik kalıptır: Göyer, Tatar, Bulgar, Gacar, Avar vs.

Şunu da kaydedelim ki, Ermeni kaynaklarında Göyçe gölünün kadim isminin de Gogar/Göger olduğu kayıtlıdır. Göğçe ile Göger çok yakın kelimelerdir.

Oğuzların bir boyu olan salarlara tarihte en şerefli yerlerden bir mahsustur ki, günümüz Azerbaycan Türklerinin de etnogenezinde onlar asıl yerlerden birini almıştır.

Yalavaç, alan, deli, esrarı, girkeli, yomut, alabörükli vs. boy birliklerinin de Salarlara ait olduğu kaynaklarda bildirilmektedir. Salurların eski boy alameti, yani damgasının “kazayağı” olduğu bildirilmektedir. Anadolu, Türkmen ve Azerbaycan halılarında bu alamet (kazayağı) halen varlığını sürdürmektedir.

1926 yılındaki sayımda Salurların Türkmenistan’da yaşaması ve onların 35 bin olduğu kaydedilmektedir. Amu-Darya, Sarahs, Harezm ve diğer bölgelerde yerleştikleri bildirilmektedir. Uyguristanda da toplu halde yaşadıkları ve onların lehçelerinde Kıpçak, Moğol öğelerinin çok olduğu kaydedilmektedir. (3, 187-189)

Oğuz Türklerinin, özellikle Türkmen, Türk, Azerbaycan ve Kırım Türklerinin etnogenezinde iştirak etmiş bu boy birliğinin yayılma alanı daha geniş olmuştur. Bunun sonucudur ki, daha orta çağlarda (941-981) İran topraklarında merkezi Erdebil olan Salariler devleti mevcuttu. Salariler sülalesi bu devleti idare etmiştir. Türklerin Anadolu’da ve Balkanlarda güçlenmesinde salarların önemli rolü olmuştur. Ulu şairimiz ve hükümdar Kadı Burhanuddin de bu boydandır.

Salar boyunun yayıldığı topraklarda “sal” kökenli toponimler, daha doğrusu etnonimler günümüze kadar ulaşmıştır. Türkiye’de 50’de fazla köy ve 1 nehir ismi, Azerbaycan’da 3 mıntıka ismi, Kırım’da 4 köy 1 nehir, Dere Elyez’de 1 köy, İran’da birkaç köy ve Orta Asya’da onlarla toponim Salarla bağlantılı olarak meydana gelmiş, daha doğrusu bu boyun isminden türemiştir. (6, 121; 10, 12-18) Şemkir ilinde Salar köy ismi de bu boyun ismi ile bağlantılıdır. (4, 188-189)

Örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Bu konu özel araştırmayı gerektirmektedir. Çünkü Ermenistan, Gürcistan, Kırım, Bulgaristan ve Kuzey Kafkasya’da zaman zaman Türk kökenli yer ve yurt isimleri değiştirilmiş, bölgelere bu yerlerle ilgisi olmayan uydurma isimler verilmiştir.

SONUÇ

Türk tarihi, kültürü ve güzel dili incelendiğinde, boy isimlerinin yer ve yurt isimlerine verildiği görülmektedir. Türk boylarının gücü ve büyüklüğü dikkate alındığında Kırım, Kafkasya ve Bulgaristan’da olduğu gibi örneğin Ermenistan ve Gürcistan dahil, hakimiyetleri altında bulunan diğer topraklarda yer ve yurt isimlerinin Türk boylarının isimlerini aldığı anlaşılmaktadır. Türk tarih, kültür ve dilini yansıtan bu yer-yurt isimleri ne yazık ki günümüzde değiştirilmiş, bu ülkelerin politikaları içinde tarihsel hafıza silinmek istenmiştir.

Oysa o topraklarda yaşayan insanların hatıraları bu isimlerde yatmaktadır. Atatürk'ün de belirttiği gibi, uygar olmanın yolu psikolojik algı olarak mensubiyet bilincini temsil eden bu kültür ve tarihin aynı dille örtüştürülmesini de gerektirir(Tuncay, 2007, s.127).

KAYNAKÇA

1. Acaroğlu, Türker, Bulgaristanda Yer Adları Kılavuzu, Ankara 1992. (Türkçe)
2. Altaniyazov, S., Türkmenistanın Geografik Atlarını Düşündürüşlü Sözlüğü, Aşgabad 1980. (Türkmençe)
3. Bayramov, A. E., Gadim Oğuz Ellerinin-Ağbaba, Şoreyel ve Pembek Bölgelerinin Yer-Yurd Adları, Bakı 2003, 239 sah.
4. Bayramov, A. E., “Kitabi-Dede Gorgud” Toponimleri ve Gafgaz Arealı, Bakı 2007.
5. Budagov, B. E., Geybullayev, G. E., Ermenistanda Azerbaycanmenşeli Toponimlerin İzahlı Lüğeti, Bakı 1998, 398 sah.
6. Sümer, Faruk, Oğuzlar, Bakı 1992.
7. “Kitabi-Dede Gorgud” Dastanı, Bakı 1988.
8. Gafgaz Askeri Dairesinin Topografik Haritası, Tiflis 1903 (Rusça)
9. Kaşgarlı, Mahmut, “Divan-ı Lüğatı't-Türk”, (Çeviren ve açıklayan Ramiz Asker), Bakı 2006, I. cilt (311 sah.), II. cilt (398 sah), III cilt (400 sah.) IV. cilt (752 sah.)
10. Doğru, Mecit, “Kırım ve Maykop'un Yer Adları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1987, sayı 48. (Türkçe)
11. Tuncay, Suavi, “Gökyüzüne En Yakın Çiçekler: Alpin Çiçekler” Projesi,, Editör: Faris Karahan, Erzurum 2007 (Türkçe)

DEVLETÇİLİĞİN BENİMSENMESİ VE GÜÇLENMESİNDE BASININ ROLÜ

Bahtiyar AZİZLİ*

ÖZET

Makalede basının devletçilik tarihindeki rolünden bahsedilmektedir. Azerbaycan'ın yeni dönem tarihinde bağımsız basının özel rolü, iktidar ve muhalefet açısından çelişkileri değerlendirilerek incelenmektedir. SSCB'nin çöküş döneminden E.Elçibey, H.Aliyev zamanı çeşitli gazete materyallerinden hareketle tarihsel süreç içinde bir değerlendirme yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devletçilik, Basın, İktidar, Gazete, Mensubiyet Bilinci

ROLE OF THE PRESS IN THE ADOPTION AND STRENGTHENING OF THE STATE

Bahtiyar AZİZLİ

ABSTRACT

The article deals with the role of the press in the history of statism. The special role of the independent press in the recent history of Azerbaijan has been investigated within the framework of the conflict between the ruling party and the opposition. A historical evaluation has been made based on certain newspaper material from the fall of the USSR to the periods of Abulfaz Elchibey and Heidar Aliyev.

Key Words: *statism, press, ruling party, newspaper, consciousness of belonging*

Geçen yüzyılın sonlarında – 1988-1989'lu yıllarda Azerbaycan'da başlayan milli azatlık (özgürlük) harekâtı SSCB gibi büyük bir devletin çöküşünü hızlandırdı. Bu bağlamda Azerbaycan'da demokratik yönelim ilkönce basının desteğiyle de büyük bir hızla gelişti. Bu sürecin sonunda ise Azerbaycan'ın bağımsızlığı gündeme geldi ve Azerbaycan bağımsızlığını kazandı. Bir bakıma ülkenin temel sorunlarının çözümünde önemli bir güce

---

* Bakü Devlet Üniversitesi, doktora öğrencisi

sahip olan basın; diğer yandan devletçiliğin gelişmesinde de -yaranması- ve güçlenmesinde olumlu rol oynuyor.

Kaydedelim ki, SSCB'nin o zamanki yöneticisi M.S.Gorbaçov tarafından Azerbaycan'ın milli lideri Haydar Aliyev'in görevden uzaklaştırılması, Ermeni ayrılıkçılarının sevinmesine yol açtı. Çünkü, Ermeniler Dağlık Karabağ'a karşı toprak-arazi- iddialarında bulunmaktaydılar. Bu bağlamda söylemleri de dikkat çekiciydi. Örneğin «Ermenistan'ı Türklere temizlemeli», «Ermenistan'da ancak Ermeniler yaşmalıdır» sloganlarıyla tüm dünyanın dikkatlerini üzerine çekiyorlardı.

Bunun dışında silahlı bir mücadeleyi de sürdürmekte, Ermeni milliyetçilerden oluşan terör örgütleri gerek bireysel ve gerekse toplu olarak Azerbaycanlıların üzerlerine saldırıp bu eylemleriyle kan akıtıyorlar ve şiddeti de giderek arttırıyorlardı. Diğer bir taraftan bu eylemlere ne yazık ki dış destek alarak hem Ermenistan'da hem de Dağlık Karabağ'da Rus askerlerinin kontrol ve nezaretinde bizzat Rus yardımıyla kanlı eylemler gerçekleştirildi.

Sadece 1988-1991'li yıllarda Ermenistan topraklarında bulunan 185 Azerbaycanlı köyünden, aynı zamanda diğer yerleşim bölgelerinden yani ev ve binalarından, meskenlerinden 230 bin kişiye kadar Azerbaycanlı göç ettirildi. Onlara özgü 31 bin ev, 165 kolhoz ve sovkhoz emlakı ile binlerce hayvana da el konuldu. Bu süre içinde resmi kayıtlara göre ne yazık ki 225 kişi öldürüldü. 1154 kişi ise çeşitli yerlerinden yaralandı, yüzlerle ifade edilen öncü kabul edilenlere de işkence yapıldı. Öylesine bir vahşet yaşandı ki bu günahsız insanların bedenleri kesilerek, yuvalarından gözleri çıkarıldı (Azerbaycan, 2001: 66).

Moskova'nın Ermeni yanlısı konumda bulunması ve Azerbaycan'ın o zamanki yöneticilerini ikinci plana itmeleri ve ihmal etmeleri halkın sabrını taşımıştı. İşte böyle bir ortamda halk hareketi oluştu ve Karabağ savaşı halkın katılımıyla adeta bir onur savaşı biçimine dönüştü. Azerbaycan'da başlanan milli-azatlık hareketi Azerbaycan Halk Cephesi'nin yaratılmasıyla (16 Temmuz 1989) neticelendi. Kısa bir zaman aralığında 300 bine kadar üye ve taraftarı birleştiren bu kitle hareketi "AHC" öyle bir kitlesel bütünlük hareketine dönüştü ki; artık ne Cumhuriyet hükümeti, ne de Kremlin bu gidişi önleyemedi hareketin yönetilmesinde her iki merkezde adeta acze düştü. Bu süreç sonunda «AHC gittikçe federasyonu yenileştirmek», «insanileştirmek» uğrunda harekattan karşısına bağımsızlığa kavuşmak amacı koymuş harekâta dönüştü» (Hacıyade, 2001: 375).

O dönemde Moskova'ya karşı adeta önülemez olacak olan başkaldırı hareketi, gittikçe toplumun bütün sınıf ve kesimlerini kapsadı. Bu halk hareketinin doğuracağı sonuçlar adeta Azerbaycan'ı büyüleyen bir inkılâba dönüştü. İşte bu hareketin merkezinde adeta itici bir güç olarak özgür ve bağımsız basın öncülük etti. Artık 1980'li yılların özellikle ikinci yarısından sonra Azerbaycan değişim rüzgarları esmekte, bu da kitle iletişim araçlarında

ciddi içerik değişikliğini açıkça göstermekteydi. Bu basının başında özellikle «Molodyoj Azerbaydjana» gazetesini belirtmeliyiz.

Azerbaycan'da bağımsız yani özgür basının yaratılmasında önemli bir yeri olan gazeteci Necef Necefov'un faaliyetleri bu bağlamda son derece kayda değerdir. Bizatihi editörlüğünü yaptığı «Molodyojka»nın oldukça sert yazılarıyla basılması halkın dikkatinden kaçmazdı. Bu gazeteden neşredilen tüm yazı ve haberler aslında, eleştirel bir içerik taşıdığından; zamanın yönetimi başında olan Cumhurbaşkanı tarafından uygun görülmezdi. Bu nedenle adı geçen kişiyi editörlükten alıp, adeta bir baskı ve sindirme gibi bir eylem görüldü.

Bununla birlikte N.Necefov gazete editörlüğünden uzaklaşsa da, yılmadı. Özgür ve bağımsız basın uğrunda mücadele vermeye devam etti. Nihayet yine N. Necefov yönetiminde 24 Aralık 1989 tarihinde Azerbaycan'da ilk muhalefet gazetesi olan «Azatlık» basıldı. Gazete birinci sayısından itibaren milli özgürlük-azatlık- hareketının genişleyip yayılmasında ve devlet teşkilatlarının yeniden onarımı açısından önemli görevler üstlendi.

Bu anlamda vatan ve devlet uğrunda mücadeleye kalkmış halkın yakın bir yol gösterici dostu olmuş, bilgi ve haber almak açısından da artık halkın müracaat edebileceği yere gelmişti. Bu bağlamda halkın adeta sevgilisi olan Cumhurbaşkanı H.Aliyev gazetecilerle görüşünde bu gazete hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: «O zaman «Azatlık» gazetesinin bütün sayılarını hevesle okuyordum. Çünkü o zaman dilimi içinde «Azatlık» gazetesinin yazdıklarının tamamı doğru ve adeta bunları nasıl söylerler diye hayrete düşüyordum. Zira onlar benim yüreğimde olan asla silip atamadığım düşünceleri belirten yazılardı» (Prezident, 2001: 39).

«Azatlık» gazetesi hakkında bugün aynı sözleri söylemek ne yazık ki zordur. Artık bu gazetenin sayfalarına yer verdiği görüş ve düşünceler devletçiliğin yani devlet yatırımlarının yapılmasıyla ilgili olarak kamuoyunu tam olarak tatmin edemiyor. Kısacası artık bu gazete haberleri kamuoyunu Azerbaycanın politikaları doğrultusunda tam olarak etkileyemiyor.

Oysa, «Azatlık»dan farklı olarak, «Azerbaycan» gazetesi yeniden yayına başladığı günden bu güne kadar Azerbaycan'ın devletçiliği öngören ve onarımına katkıda bulunan ve gelişmesi ile ilgili olarak kamuoyu tarafından daha çok benimseniyor. Bizim bu politikalarla ilgili olarak süreci «Odlar yurdu», «İlim» gazetelerinde, «Hazar», «Gençlik» dergilerinin sayfalarında görebilmemiz mümkündür.

20 Ocak faciası, Hocalı soykırımı Azerbaycan halkının kalbindeki bağımsızlık sevgisini yok edemedi.

Böylesine zor bir süreçten geçen ve ağır sorunların yaşandığı ülkemizde basının, yönetimle örtüşür bir politika gözetmesi gerekiyor. Bu bağlamda halkıyla bir yerde olmak ve halkına refah düzeyine erişebilmesi için politikalar üretmek zorunda olan Haydar Aliyev 1990 yılının Temmuz ayında Nahçıvan'a

geldi. Çünkü O, Nahçıvan'da Azerbaycan halkının özgürlük-azatlık- ve bağımsızlık uğrunda mücadelesine rehberlik ediyordu. 1990 yılının Kasım ayının 17'sinde onun başkanlığıyla Nahçıvan ÖSSB Ali Sovyet'inin toplantısında Özerk Cumhuriyetin adından «Sovyet Sosyalist» sözlerinin kaldırılması teklifi önemli bir adım oluyordu. Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin üç renkli, ay ve sekiz köşeli yıldız nişanlı bayrağının devlet bayrağı gibi kabul edilmesi hakkındaki görüşü Azerbaycan parlamentosu tarafından tarihi bir karar olarak görülüp kabul edildi.

Azerbaycan'da siyasi gerginliğin artmasına rağmen, kardeş ülke olan adeta tarihe geçen “bir millet iki devlet” prensibini benimseyen Türkiye'nin Azerbaycan'a duyduğu yakınlık ve ilgisi gittikçe güçlendi. Bu bağlamda «Zaman-Azerbaycan», gazetesinin Azerbaycan'da basılması da Türkiye'nin büyük ilgisinin ve desteğinin bir kanıtı olarak kamuoyuna yansıdı.

Azerbaycan'ın eski başbakanı Hesên Hesenov o günleri şöyle hatırlıyor: «Gazetenin Azerbaycan'da basılmasını bazı Moskova yanlısı kuvveler ciddi şekilde engellemek istemişlerdir. Ama ben bu gazetenin Bakü'de basılmasını çok istiyordum. Aslında bizim böyle bir gazeteye çok ihtiyacımız vardı. 1991 yılının 4 Nisanında Bakanlar Kurulunda Türkiye'den gelmiş gazetecilerle görüş alışverişinde bulunuldu. Türkiye tarafı bu gazetenin Azerbaycan'da bir şubesinin-bölümünün açılmasını istiyorlardı. Ben bu teklifi memnuniyetle kabul ettim. 26 Nisanda bununla ilgili karar çıkardım» (Hesenov, 2006: 38).

Sonuç olarak, 1991 yılı 24 Mayıs'ta «Zaman-Azerbaycan»ın ilk sayısı İstanbul'da basılarak Nahçıvan'a getirildi, oradan da uçakla Bakü'ye gönderildi. Belirtmemiz gerekir ki, daha sonradan bu gazetenin Bakü'de yayınına başlandı. Renkli olarak basılmış gazetede materyaller hem Azerbaycan, hem de Türkiye Türkçesinde verilmişti. Türkiye'nin o zamanki Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın tebrikiyle birlikte, Hesên Hesenov'un, Bahtiyar Vahabzade'nin, Halk Cephe'sinin başkanı Ebulfez Elçibey'in tebrikleri de bu ilk sayıda basılmıştı.

Şimdi «Zaman-Azerbaycan»ın Bakü'den başka Cumhuriyet'in çeşitli bölgelerinde temsilcilikleri bulunmaktadır. 18 yıldır faaliyetini sürdüren adı geçen gazete Azerbaycan gerçekliğinin dünyaya iletilmesinde ve bağımsızlığımızın kuvvetlenmesinde büyük katkı sağlıyor.

Bilindiği gibi, Azerbaycan 1991 yılında kendi bağımsızlığını kazandı. Kaydedelim ki, bazı muhalif kuvvetler devlet bağımsızlığının kazanılmasını «kendi hizmetleri» gibi sunuyorlar. Bu yanlış fikir ve yorumlar üzerine Haydar Aliyev şu görüşü dile getirmiştir: “bağımsızlığın kazanılması 1980'li yılların birinci yarısından başlayarak, eski Sovyetler Birliği'nde ve bütün dünyadaki toplumsal-siyasal süreçlerin zaruri sonucuydu” (Aliyev, 2001: 30).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk olarak kardeş ve dost ülke olan Türkiye tanıdı. Daha Sonradan diğer başka devletler de Türkiye'nin yolunu izledi.

“Bu süreç devam ederken yukarıda kaydettiğimiz gibi “Hocalı soykırımı” gündeme geldi. Yeni Azerbaycan Partisi’nin icra kurulu kâtibi Ali Ahmedov «Azerbaycan» gazetesine verdiği söyleşide bu soykırımı Azerbaycanlılara karşı jenosit politığının terkip hissesi olarak adlandırmıştı.

«Halk gazetesi» ise Hocalı soykırımını yapmakla Ermeni şovenlerinin amacı halkımızı korkutmak, vahim içinde tutmak, onun mücadele azmini kırmak, işgal gerçeğiyle barışmasına sağlamaktır diye yazmaktaydı (Halk, 2003).

AHC’nin hâkimiyeti döneminde basın özgürlük ve bağımsızlığı sık sık bozulmakta, gazeteciler de sürekli takip edilmekteydi. Örneğin, «Aydınlık» gazetesi elemanının dövülmesi olayı bu tezimizi doğrulamaktadır. Bu olayın cezasız kalması sonucunda 1993 yılı 31 Mart tarihinde yine bilinmeyen kişiler tarafından «Elince» hayırseverlik kurumuna ve «Ses» gazetesinin idarehanesine baskın yapılmış bu sırada da iki kişi tarafından gazeteci tartaklanarak dövülmüştür (Azerbaycan gaz., 1993).

1993 yılından sonra Azerbaycan’da devletçiliğin adeta çöküşü ve ordu kuruculuğunun yerine bireysel silahlı güçlerin-destelerin- oluşturulması; Azerbaycan’ı tehlike bir sürece sokmuştu. Suret Hüseyinov’un rehberliğiyle başlayan olaylar ve baskılarla gelişen kıyam Azerbaycan bağımsızlığını da tehlike altına almaktaydı. Basın kamuoyuna bu durumdan kurtulabilmek için Azerbaycan devletinin halkla barışması ve vatandaşı tehlikelerden koruyabilmesi için birliğin şart olduğu ve bundan başka bir çare yoktur mesajları verdi. Buna rağmen «Gence’de gerginlik arttı», «Çelişki barışla çözümlenmelidir» ve bunun gibi manşetler atılarak durumun gerginliği kamuoyuna aktarıldı ve halk birliğe davet edildi.

«Halk gazetesi», «Bağımsızlığın zor yolu» başlıklı makalesinde o günleri şöyle hatırlıyor: «Ülkede karmaşa, anarşi hüküm sürmektedir, kanunsuz silahlı kuvveler, dikkat çekmektedir. AHC-Müsavat iktidarı hâkimiyette olduğu bir yıl zarfında ülkeyi ve vatandaşları karşı karşıya getirip adeta savaşa sürüklemektedir.Devletin bağımsızlığını kaybetmek tehlikesi ile karşı karşıya olduğu ve bunun günden güne arttığı görülmektedir» (Halk, 2002).

İşte Azerbaycan’da istikrarsız durumun ve kargaşanın olduğu bu dönemde halkımız doğru bir karar vererek Haydar Aliyev’i Bakü’ye davet etti. Bu süreç sonunda da «Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyet’inin tarihinde yeni bir dönem olacak olan Haydar Aliyev dönemi başladı».

Bakü’ye gelen bu çok donanımlı, cesur ve öngörülleri yüksek olan ulu önder Haydar Aliyev ilkönce S.Hüseyinov’un liderlik ettiği harbi muhalefeti ortadan kaldırdı. 1993 yılının 15 Temmuzunda Milli Meclis’in toplantısında Ali Sovyet’in başkanı seçilen Haydar Aliyev konuşmasını, «bu görevi üzerime alarak kendi sorumluluğumu anlıyorum ve bunların hepsini rehber tutarak elimden geleni yapacağım» (32) sözleriyle ortaya koydu. Bu sözlerledir ki o

gün Azerbaycan'ın tarihinde Milli Kurtuluş günü gibi önemli ve anlamlı bir gün oldu.

Diğer yandan Azerbaycan'da gelişen olaylar Türkiye'yi de rahatsız ediyordu. Türkiye bu olayları yerinde görmek ve gelişmeleri öğrenebilmek için kardeş ülkenin yüksek rütbeli temsilcilerini Bakü'ye ve Haydar Aliyev'le görüşmeye göndermekteydi. Bu bağlamda 1993 yılının 25 Haziranında Haydar Aliyev, Türkiye'nin Azerbaycan'daki büyükelçisi Altan Karamanoğlu'yu ve aynı yılın Temmuz ayında ise Türkiye dış işleri bakanlığının temsilcisi Özdem Sanberk'i kabul ederek istişarelerde bulunulmuştur.

Diğer yandan Azerbaycan'ın güney bölgesinde E.Hümbetovun sözde «Talış-Muğam Cumhuriyeti» kurulması yolundaki çabaları yeniden gerginliğin boyutlarını arttırdı. Bağımsız ve güçlü bir birlik ve güçlü bir devlet yapısı oluşturabilmek için,devletçilik yolunda ilerleyen Azerbaycan'ı ayrılıkçı kuvvetlerden korumak gerekiyordu. Bu amaçla gazetelerin “kalem ordusu” tarafından yazılan yazılar, toplumun bütün kesimlerinde geleceğe umut uyandırıyor. Bu bağlamda Bakü'de ve diğer bölgelerde düzenlenen mitingler ve toplantılarda E.Hümbetov'un çetesi diye adlandırılıyor ve ortadan kaldırılmasını dile getiriyorlardı. Bu nedenle de H.Aliyev'den bu ayrılıkçı harekâtın karşısında durmasını talep ediyorlardı. Gazetelerde bu olayla ilgili olarak çıkan haber başlıkları ise şöyledir: «Sert önlemler alınmalıdır», «Azerbaycan bölünemez», «Vatanın bu zor gününde» ve bunun gibi başlıklarla okuyucu bilgilendirilmekteydi. Bu yönde bilgilendirme okuyucu kitlesinin de bu yönde mektupları yazmalarını sağladı. Bu mektupların hepsinde Azerbaycan'ın geleceği konusunda duyulan tereddütler ve rahatsızlıklar belirtilmekteydi. Yalnız «Azerbaycan» gazetesinin 1993 yılının Eylülünde basılan 166. sayısında tam bir sayfa okuyucu mektup ve telgraflarına ayrılmıştır. Halk inanır gazetesinin 38. Sayfasında ise okuyucunun yürek sözleri başlığı altında «Halk inanır, beğenir ve savunur» başlığı altında verilmiştir (Halk inanır, 1993).

Halkın büyük desteğini bilen ve yalnızca bu desteğe güvenen H.Aliyev, sözde «Muğan-Talış Cumhuriyeti»nin ortadan kaldırılmasını gerçekleştirdi. Böylece Azerbaycan'ı iç savaş tehlikesinden kurtardı. Ülkede birlik ve beraberlik arttıkça muhalif bölücü gruplara duyulan kısmi destekte giderek azaldı ve ortadan kalktı. Bu yönde duyulan iradeyi ise, 1993 yılının 29 Ağustos tarihinde Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'e itimat hakkında yapılan referandumda gösterdi. Zira, Referanduma katılanların % 97.5 itim Ebülfez Elçibey'e güvensizlik gösterdi.

1993 yılının 3 Ekiminde Haydar Aliyev, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı seçildi. O gün Azerbaycan tarihinin seçkin günlerinden birisidir. «Halk gazete»sinin yazdığı gibi, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev yemin töreninde vatan, devlet, halka sadakat yemininde bulundu: «Devlet bağımsızlığını güçlendirmek, bağımsız devlet kuruluşu yaratmak ve geliştirmek,

ülkemizi savaş ortamından çıkarmak, ülke vatandaşlarının refahını iyileştirmek, onların iyi yaşaması için gereken ortam oluşturmak - şu görevler benim faaliyetimde esas istikametler olacaktır ve ben bunların gerçekleşmesine çalışacağım» (Halk, 1993) biçimindeki açıklama ve sözleri halkı heyecana getirip güven artırıyordu.

Yabancı ülkelerin devlet başkanları, özellikle de Türkiye'den gelen Süleyman Demirel'in tebrik mektubu gazetelerin birinci sayfasında, büyük puntolarla verilmişti. Azerbaycan'da sosyal-siyasi durum giderek sağlamlaştırılırken diğer yandan da karşı güçler hala iç ülke durumunu gerginleştirmeye çalışıyorlardı. Ülkenin başı olarak bu durumu gören H.Aliyev tüm siyasi partilerin ve toplumsal kurumların öncüleri ve rehberleriyle görüşerek onları iktidar-muhalefet çelişkisi yaratmamaya çağırdı.

Cumhurbaşkanının ilk çağrısına yanıt veren «Azerbaycan» gazetesi oldu. Gazetenin o zamanki muhabiri Bahtiyar Sadıgov «Qalx ayağa, Azerbaycan!» başlıklı makalesinde (14 Nisan 1994): Azerbaycan'ın birlik olması gereken bu günlerde «iktidar» ve «muhalefet» olmamalıdır. Bu toprakta yaşayıp onun suyundan içen her bir vatan evladı için şimdiki halde tek düşman vardır. Böyle ortamda her iki «cephe»nin gazetecileri topraklarımızın bütünlüğü uğrunda bağımsızlığımız, yarınımız ve geleceğimiz için birleşmelidir».

Bu önemli meseleler «Halk Gazetesi»nin 171. sayısında basılan makalelerde de ifade edilmiştir: «Şimdi azatlık ve bağımsızlık yoluna giren Azerbaycan'da vatanın ve milletin talihi çözülmetedir».

Ancak yine de belirtmeliyiz ki, «muhalefet basını toplumsal görevini ve sorumluluğunu unutarak kişisel çıkar saikiyle ayrı ayrı grupların kürsüsüne, politik oyunların kurbanına çevrilir, çeşitli siyasi entrikalarda hoş gitmeyen kışkırtıcı rolünü yerine getirir». (Mehdiyev, 1999: 11) Mesela, «Muhalefet» gazetesi 28 Nisan 1994 yılı tarihli 25. sayısında okuyuculara yalan ve yanlış bilgi vermekte ısrarlı çabasını sürdürüyordu.

«Azerbaycan» gazetesi ise, «Muhalefet ne istiyor» (Azerbaycan gaz., 1994) sorusuyla halka doğru mesaj vererek gazetenin gizli ve çıkara yönelik emellerini açıklıyordu. Bu bağlamda etik kurallara dayanmayan tüm basın idarehaneleri durumunu gözden geçirmelidir. Yani, «meslek etiğinin bilerek bozulması bağımsızlık prensiplerinin bozulması gibi kıymetlendirilmelidir». (Sovremennaya, 1999: 248)

Öyle olmakla birlikte zor ve çetin zamanlarda muhalefete kulluk eden gazeteciler sorumluluk duygusunu tam olarak algılayamamıştır. Zira, «gazeteci kendi okuyucusu veya seyirciyle olan iletişiminde hem ahlaki hem vicdani ve hem de hukuki sorumluluk bilincine ne yazık ki uymuyorlar (18, s.183). Sonuç olarak bu süreç sıkıntılı ve zor koşullarda geçse de giderek devletçiliğin yeniden onarımı ve güçlenmesi ile birlik ve beraberliğinin sağlanması yolunda gösterilen çabalar semeresini verdi. 1994 yılının Ekim ve 1995 yılının Mart ayındaki

devlet politikalarında gösterilen başarılarından anlaşılmaktadır ki basın bu alana yaptığı katkıların ürünüydü.

SONUÇ

Bir ülkenin devlet olarak varlığı, yüceltilmesi ve kalkınması için ancak bağımsız ve milli bir basın varlığı ile mümkündür. Ancak bu süreç basının başta hukuk ve ahlak ilkelerini koruyabilme bilinci ve tarafsızlığını gerektirir. Bu sürecin temelini ise milli basının mensubiyet bilincini esas alarak kamuoyunun oluşumuna katkı yapması önkoşulu oluşturur.

Devletin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal bütünlüğü, devleti yöneten siyasal erki ellerinde tutanları doğrudan ilgilendirir.

Ancak bu yetmez, milli basının da siyasal erki ellerinde tutan yöneticileri doğru ve tarafsız kamuoyuna anlatmak, yanlış politikalar var ise bunun tekrar gözden geçirilerek daha isabetli kararlar alabilmesini gündeme getirebilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda kalkınma ve refahı ilgilendiren ekonomik politikaların devletin yüksek menfaatleri doğrultusunda geliştirilen yol ve yöntemlerle ve toplumla uyumlu bir biçimde iletişime geçebilmekle gerçekleşebilir. Bu nedenle kavramların, simge ve sembollerin Türkçe iletişim kurularak basın tarafından doğru ve yansız aktarılmasını, ulus devlet ve mensubiyet bilinci açısından da gerekli kılar(Tuncay, 2008, s.38).

Basın ilk önce ulusal mensubiyet bilincinin oluşturulmasında birleştirici ve kapsayıcı bir görev ifa etmelidir. Devletin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yönden güçlü olması hem ulusal sınırlar içinde ve hem de uluslar arası işbirliği ve dayanışmada önemli rolü vardır. Basın hissi ve kendi öngördüğü ideolojileri ele almak yerine; doğru, tutarlı politikaların uygulanabilmesi için tarafsız bir kamuoyu oluşturmalıdır. Eleştiri yıkmak değil, yapmak ve onarmak olmalıdır.

KAYNAKÇA:

1. Azerbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı, XXI – Yeni Neşrlər Evi, 2001.
2. «Azerbaycan» gazetesi, 2 aprel 1993.
3. «Azerbaycan» gazetesi, 16 iyun 1993.
4. «Azerbaycan» gazetesi, 29 aprel 1994.
5. Hacızade H. Demokratiya: Gedilesi uzun bir yol (Antalogia). Bakı, Ebilov, Zeynalov ve oğulları, 2001.
6. Aliyev Haydar. Azerbaycan XX esrin ve üçüncü minilliyin ayrıcında Bakı, XXI- Yeni Meclis Evi, 2001.

7. Hesenov H. Zaman Azərbaycan'ı dünyadakı sesi oldu. «Zaman–Azərbaycan» müstəqil Azərbaycan'ın yaşadı. Bakı, 2006.
8. «Halk gazetesi», 23 fevral 2003.
9. «Halk gazetesi», 16 oktabr 2002.
10. Halk inanır ve müdafiə edir. «Azərbaycan» gazetesi, 3 sentyabr 1993.
11. «Halk gazetesi», 12 oktyabr 1993.
12. Gazeteci etikası. Bakı 2001.
13. Mehdiyev R. Demokratik Azərbaycan və müstəqil basının inkişafı. Basın və demokratiya. Bakı, 1999.
14. Cumhurbaşkanı Haydar Aliyevin jurnalistika dersi. Bakı, Azərneşr, 2001.
15. Sovremennaya jurnalistika. Kiyev, 1999.
16. Tuncay Suavi, “Türkiye’de Kentleşme ve Göç Olgusu Sürecinde Medya ve Siyasal Katılma İlişkisi”, Yeni Düşünceler Dergisi, S: 3, İzmir, 2008.

AZERBAIJANI LITERATURE ON THE OCCUPATION OF KARABAKH

Elchin MEHRALİEV*

ÖZET:

Karabağ savaşında Azerbaycan halkı ciddi maddi ve manevi değerlerin kaybına maruz kalmıştır. Facia biçimindeki gelişen olayların neden olduğu manevi duygular belgesel türündeki edebi ürünlere zemin hazırlamıştır. Bu çalışmada, yazar edebi düzyazıda bu yeni tarzın oluşumuna ele almaktadır.

AZERBAIJANI LITERATURE ON THE OCCUPATION OF KARABAKH

Elchin MEHRALİEV

ABSTRACT:

In the war for Karabagh, the Azerbaijan people were exposed to serious loss of material and moral values. The moral feeling brought about the tragic events paved the way for the creation of documentary literary annals of these events. In this article, the author deals with the formation of the literary interest as a genre-style in the literary prose.

One of the key aims making the Azerbaijani literature think consists of the analysis of reasons of the temporary defeat in the struggle for Karabakh. This inclination must be evaluated as a wish to answer inexplicable questions arising in connection with the political games around Karabakh, alongside with the expression of the irreconcilability with the fact of such an easy defeat of the people known for its traditions of heroism.

According to the contents and aspires views at the reasons of the defeat can be divided into two groups. The first one admits that there are internal reasons causing the defeat. The second group is more focused on external factors conditioning the defeat.

The Azerbaijani sources reflect the factor of the creation of separate parties, the political confrontation and struggles for power in the country at war a main internal reason of the defeat. The position of the literature can be expressed also by a short debate in Aruze's story "A decrepit": "The war started... Then because of discords of headless heads Karabakh stayed ownerless. The enemy

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami adına Edebiyat Enstitüsü

attacked the land” (Aruz, 2007).

From this point of view, the novels “Freedom” by A. Massud, “The Square” by A. Amirly also disclose visible and invisible features of the square phenomenon returning the reader to lively days of our history. The tragedies taking place in A. Hassanoghlu’s play “Voices of ghosts” telling about the Khojaly genocide, A. Abbas’s “Hail” written on the theme of the occupation of Agdam are presented like a fatal consequence of a direct political confrontation.

The attitude of literature to the situation created in the extreme condition, especially to the social-moral problem like fleeing from the enemy is different. The poems entitled “Where are running, stop” by Kh. R. Uluturk, “The guy running from the front” by N. Khazry were written in the first years of the war and desertion was cursed as a strange and alien feature to the national mentality. It became known from the first attitude of literature to the cases of running away from the front that the root of the problem is deeper and comes from the society. The soldier understands why he is forwarded to the front, but he tries to seek grounds, makes excuses in order not to be mistaken in his conclusion. He remembers embezzlement cases remissness of the service to soldiers, those who lay themselves out to become a general multi - millionaires, parasites being in high spirits, so on and so alike, and leaves the trench with his head full of confusing feelings, thoughts.

The desertion motive is very often used along with betrayal, treachery motives. It’s true, accusation of literature between the persons who runs away throwing the native land and the betrayer, treachery are a little different. If in the attitude to the first ones an educative feature the explanation of Motherland being not just a land, but the banner we march under, history, memory, spirit of ancestors, etc. reveals itself distinctly, questions about the identity of the betrayer - an internal enemy and irreconcilable thoughts occupy the main place in the attitude to the second ones. The search related to the identity of the betrayer, the traitor often finishes with an abstract conclusion like “a stranger inside us, an enemy inside us”: “... Remember that although the land of Agdam has for some period remained beaten by the enemy as a result of someone’s betrayal and treachery, this land ... has been irrigated by the Azeri brave, the seed of martyrdom has been sown on this land...” (Aghayev, 1994:3). Or in the novel “Hail” by A. Abbas, in the narrative “Soldier’s Mother” by A. Azayev we witness that not everybody at all has come to the war to defend our land. Even among them there are persons who seek an opportunity to kill a brave fighter. And really, an order is given to kill Dragon by the hands of internal traitors in “Hail”, Elnur is killed in “Soldier’s Mother”. In the story “Red ... dark-red” by Ayub Guiyas the motive of “being killed from behind” is disclosed on the basis of the conversion of ghosts.

Also Gultakin Askerova, one of the heroes of Z. Maharramly’s book of essays “The maids go to the battle” “informs with a heavy heart” on the eve of

the occupation of Shusha the town was left without a control, “even seeing about 120 military vehicles of the enemy approaching without any obstacles: - What name could have been given to these except betrayal, treachery?! - she makes a conclusion (Maharramly, 1997: 14).

In the opinion of the hero of A. Rahimov’s narrative “Ovlaq pass” Gafar-kishy, although internal traitors, saboteurs, engaged in stealing, robbery, plundering, speak on behalf of the Motherland, the people, the nation at the solemn gatherings at war-time, they are “dog milk suckers” serving with their acts, thoughts, reflections to their private interests, ambitions. The identity of the “dog milk suckers” becomes a bit clearer in the writer’s novel “My dual world”. The main hero of the work Valery learns that traitors are not common people, ordinary soldiers, but high-ranking militaries, holders of high posts, officials. Spies, on the one hand, shout “My people”, “My nation”, “My Motherland” on the streets, in the squares, on TV and in other mass media. Afterwards they transmit secrets by different channels to the Armenian reconnaissance bodies. In return, they get promises of much money from Armenians, and high posts from Russians (Rahimov, 2004). We meet the same conclusion in the writer’s narrative “Ovlaq pass”: although Zohrab Nadirov has prepared his team for the battle having chosen an advantageous position, the chief of the military head quarter Colonel Rusvai Garazly (Disgraceful Preconceived- tr.) gives him an objective to march his force to Ovlaq-pass. But when Z. Nadirov and his comrades-in-arms reach Ovlaq pass they see nothing: “- Where is the military force, the ammunition, the food waiting for us? We have been deceived. ..” (Rahimov, 2004). Right at that moment a part of them is being shot as a result of the enemy fire opened from all directions, and the rest fall in a snowy abrupt.

But what is Rusvai Garazly, generally, who are prototypes of the characters of betrayers? By reminding a terrible story in his book “I saw a mother in tears”, F. Suleymanov shows the presence in Azerbaijan also today of “those made to become Turks” on purpose in order to carry out terror and sabotage among Azerbaijanis and playing a serious role in our defeat. We meet the same position and attitude in M. Abdullayeva’s narrative “Fainting”: “Armenians already from the beginning lived under the navel of Baku... swindled, made plans against us steaming in the “architectural” houses, “stalinka” flats” (Abdullayeva, 2004: 103).

But even this is not all: in the novel “Burning snow” in order to save his sister Vartanush from captivity Serguey has to think over a long list when selecting his friends in Baku and at last instead of doing a hard job he stops on his cousin Raya’s husband known as “the big son-in-law of Armenians”, “counted as 5-3 men of Baku” (Miralamov, 2007: 37).

A betrayal motive at the same tune makes up the main idea-point of A. Hajizade’s story “Blood”. The departure of 12 patriotic youths “whose

moustache place had just sweated, bones had not yet strengthened” to Karabakh “not being able any more to endure injustice, our inability, our humbleness” is described in the story. But one boy they come across near Shusha and not differing from them in age under the pretence of “leading them to the commander” brings them to a barrack in the wood and hands over to Armenians, those who having understood their situation try to run away, are killed. The real identity of the traitor Rafig speaking our Azerbaijani is disclosed in this episode: “Rafig was impudently looking and laughing much at the children who being at a loss did not know what to do. Then he asked an armed man near him:

Look, Rachik, where is my mother’s brother Khachik!

- He is here, Rafik. He is coming now. – he said. At that moment as though waiting for his name to be spoken, a big plump, broad well-set gigantic man armed from head to foot appeared. - - Here he is, your uncle has come, Rafik. – Then having turned his face to Khachik: - Look, Khachik, what a heroic deed your sister’s son has accomplished. - He said. – He has brought exactly twelve Turks.

Khachik gazed contemptibly the children finding shelter at each other, then he came up to Rafik and smoothed his open head...” (7, p. 347-348). At this place a famous Turkish saying from Khachik’s tongue sheds light on the root and the origin of betrayal: “- These Turks have a good saying: a good brave man will look like his mother’s brother – the Turks say. Rafig too is like me. Look here, Arthur, bring and give the kid’s money, let him go. Alongside with writing down by this episode the reality of so many patriotic youths falling a sacrifice to betrayal, the writer discloses by means of Rafig’s character the nature of betrayal, treachery, confirms the truth of passing of “the hatred towards the Turk” with mother’s milk from generation to generation. In spite of growing up in the Azerbaijan environment, on Azerbaijan bread, the “brave man resembling his mother’s brother” – Rafig thirsts for Turkish blood, this feeling is passed to him from milk, from gen. The writer makes this feeling stronger inside the episode with the following fragment used as an artistic detail: when Rafig “was leading” the volunteers “to the commander”, he is asked whether they will be given weapon or not. And he informs smiling meaningfully that any type of battle technique will be given. Sakit who lives with a dream to become a pilot rejoice at this answer pronounces that he will take a plane and punish Armenians strongly. At the end of the story looks at the captive youths and smiles with a quizzical smile, thinks something, turns to his mother’s brother and shows Sakit with a special sign: “Give this boy a plane, he wishes to fly so much!”

The comparative analysis of literary views on internal reasons of the temporary defeat in the struggle for Karabakh enables to make such conclusion that these reasons are displayed and interpreted in a self-reproaching spirit. And

this is set forth from the wish-purpose to call the people for vigilance, to sanitize the public morally. Literature sees the way out of the defeated situation only in the turning of all the Motherland into a soldier, comes to the conclusion that only by this way it can be possible to guarantee the territorial integrity of the Motherland, to protect its sovereign rights.

In the line of factors creating conditions for Azerbaijan's defeat in the struggle for Karabakh the problem of the interest of foreign states in this conflict is drawn to a special attention. Because this war is already not a Karabakh war as the hero of Anar's "A hotel room" Karim Askarov thinks, it is even not a war between Armenia – Azerbaijan, here there is a secret hand of the great powers, their open interests: "Besides battle fields the war goes in very far places, - he said - in the capitals of the great powers, in the places of collision of interests of international companies, authoritative banks, arms, oil, drugs dealers. In the world mass-media, in the government cabinets of Moscow, Washington, Paris, in the power corridors... in the religious factor..." (Hajyzade, 2004). Or according to A. Abbas, the persistence of the Armenian nationalists in such issue is not accidental, the number of Armenians on Earth is less than their supporters, and a-top there is Moscow the NATO refrains from (Anar, 1996). Therefore the Karabakh war is perceived in the concept of the war of the war of Christians supporting Armenians against the Moslem world on the basis of the unity of the Christian religion, the indifferent attitude to the tragedies of the Azerbaijani people, in the best case a double-standard approach to the problem resolution is turned into a target of reproach and criticism... "... When Jumu stopped his motor-scooter in the yard close and wanted to enter the hostel block Mamad-kishy asked him:

- Look here, Jumu, if Armenians had been Moslem would Russians and America have again supported Armenians?" (Elchin, 2004: 51). Therefore the language of direct, concrete facts and figures clarifies the fact of the Armenian aggression. The national protest "The fate of peoples must not be played in connection with the land problem!" – is voiced loudly.

Speaking on the task of raising and usage of the problem in literature, S. Sharifova marks that the writers depicting the foreign aid to the Armenian nationalists made a special emphasis on Russia (Sharifova, 2007: 49-50). Really, in the works created on the Karabakh theme bearing of a dynamic feature of in humanistic solidarity against the Azerbaijan people, the role of Russians in the process of rising and development of the problem is especially distinguished.

Literature shows that the bullets aimed at Karabakh, in fact, are not shot now, its two hundred years as this bullet has been on the way, passing through our life. The fact that the presence of the idea line of such position is not new in the national literature confirms the policy of the Russian empire plays a radical role in tragic fate of the Azerbaijan people. However, it is a fact that in the

modern Azerbaijan literature the inclination of “the Russian factor” has become animated by the Karabakh events. Though this tendency started at first to display itself in publicist works, gradually manifested itself as a characteristic feature in all fields of our literature.

In “Mother’s revenge” of V. Babanly, “Miracle” of A. Hajizade, “My dual world” of A. Rahimov, “Stone-fence” of Nizar, “Hail” of A. Abbas, “The 90-s” of E. Mehraliyev, “Black blood” of F. Gunay, “Warbling” of N. Mamnadly, “The beginning, the end” of M. Abdulla, “Cry for help of prisoners’ hearts” of E. Mollayeva and other similar novels and narratives through reflecting by means of separate characters, episodes, dialogues the facts of Russian militaries’ aid to Armenians, practically, the character of such partnership tradition – its being an important component part of Russia’s historical policy pursued in relation to Caucasus Is made clear. For example, starting a talk about the “Will” of Peter I, the historian-scientist Khalid, one of the main characters of the novel “The grave not towards Mecca” by Sh. Suleymanov, especially marks his thoughts about concerning Turkey, Iran and the Caucasus, his feeling of hatred against the Moslem population of the Caucasus (Suleymanly, 175-178).

Or the continuation of the known historical-political course is interpreted from different angles of view in the narrative of V. Babanly; “Mother’s revenge”, in the novel of A. Rahimov “My dual world”. If an artistic analysis of the reasons leading the two neighbour nations to at military confrontation level occupies a main place in “Mother’s revenge”, in “My dual world” already at the stage of the bloody confrontation the preference is given to accentuation of Russia’s position and the joint fighting of Russian militaries and Armenians against Azerbaijanis. A. Rahimov allocates a place for the motif of Russia and Iran’s interest in the Karabakh war also in his narrative “Ovlaq-pass”. The fighter Iskander Alyshov witnesses Russians rendering close assistance to Armenians with their live force and technique in the part of the front controlled by the enemy. Well, why should the Kremlin support Armenia? Why do they render so much military aid to Armenia when they inform heartily in press, on TV, radio about carrying out allegedly a peace policy? In fact, Russians know well who is the owner of this land. Why, then, of they stir up trouble knowingly? They make two peoples oppose each other. They shed innocent people’s blood. Can’t the Kremlin create peace, if wants, instead of this?” – he astounds himself saying this. But the talk of Russian soldiers he accidentally gears, helps him understand some contours of the imperial policy of the Kremlin (Rahimov, 2004: 496-497). During scouting Gurban Gadiroglu witnesses the cooperation of not only Russian, but even of Iran militaries with the Armenians: various goods, construction materials from the occupied territories are being loaded on military trucks belonging to the Iran state instead of the ammunition they brought and sent away... Thus, the Azerbaijan literature pays a special attention to denouncing the reactionary essence of the Armenian

ideology poisoned by the fantasy of “Great Armenia”, the political ideology resulting in the aggression towards Azerbaijan, disclosing and showing its deformity. This inclination is felt in different methods (historical-fiction, ethnographic-fiction, scientific fiction), forms, and genres. Artistic investigations in different directions make the reader believe that the root of the committed crimes is linked to the Caucasus policy of the interested states and the mentality of the Armenians. The animation of the Motherland like the image of an isolated, lonely person in the works written on the Karabakh theme comes forth from here too and is connected with Azerbaijan’s grave war-situation. By means of this motive, the literature reaches the motive of self-reliance, self-confidence of the people. It comes also to the conclusion that our being just in this struggle does not suffice and we must also be strong.

Literature

1. Aruz. The old. Newspaper “Kredo”, 2007, 27 January
2. S.Aghayev. Shahid sons of the shahid city. Baku: Publishing-House “Azərbaycan”, 1994
3. Z.Maharramly. Maidens go to the battle. Baku: Dünya, 1997
4. A.Rahimov. Novels. Baku: Azər nəşr, 2004
5. Abdullayeva M. Ürekkeçme. Baku: «Adiloğlu», 2004.
6. Sh. Miralamov. Burning snow. Baku: Kür-Araz, 2007.
7. A. Hajyzade. Works. In ten volumes, V. I, Baku: “Nafta-Press”, 2004.
8. Anar. Hotel room. Journal “Azərbaycan”, 1996, №1-3.
9. A.Abbas. The weeping will wick have a tearful day. N-p. “Ədalət”, 1990, 26 July.
10. Elchin. Karabakh shikastasy / Bayraqdar. Baku: Qapp-Poliqtaf, 2004.
11. S.Sharifova. Description and problems of the social-political atmosphere in the Azerbaijan novels. Baku State University 2007.
12. Sh. Suleymanly. The grave is not towards Mecca. The first book. Baku. Ulduz. 2004

TÜRK KÜLTÜRÜNDE “KINA” VE AKDENİZ BÖLGESİ UYGULAMALARI*

Orhan ÇELTİKÇİ**

ÖZET

Son yıllarda; etnik kimlik, soy, ırk, etnisite, ulus devlet gibi kavramlar çokça tartışılır, üzerinde yazılar yazılır hale gelmiştir. Bu tartışmalar toplumların değerler toplamı olan kültürel yapılarını da çok önemli hale getirmiştir. Bu bağlamda Türk Dünyası da 250 milyona yaklaşan nüfusu ve bu nüfusun kültürel dinamikleri ile çok önemlidir. Türkoğlunun yaşattığı değerleri alan çalışmaları ile ortaya koymak ve bu değerleri kültürel strateji anlamında kullanmak çok önemlidir.

Kına, mazisi 5000 yılı aşkın bir zamana dayanan Türk Kültürünün önemli bir argümanıdır. Bu argüman Türk Kültür yapısında adanmışlığın bir göstergesi olmasının yanı sıra bir ve beraber hareket etmede bir birliktelik unsurdur. Bu unsurlar; Evlenmede, Askere gitmede, Kurban İbadetinde, Yaşlılıkla ve sünnet törenlerinde karşımıza çıkmaktadır. Makalede bu konularda tespit edilebilen hususlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Kültürü, Halk inançları, Kına, Etnisite*

“HENNA” IN THE TURKISH CULTURE AND APPLICATIONS IN THE MEDITERRANEAN REGION

Orhan ÇELTİKÇİ

ABSTRACT

In recent years, ethnic identity, race, race ethnicity, nation states have become concepts that are widely talked and written about. Such discussions have also exalted and increased the importance of cultural structures of the communities, which are the combination of the values in a society. In this context, the Turkic World has assumed a greater importance with a population approaching 250 million people and the cultural dynamics of this population. Determining the living values of the Turkish people through a series of field studies and using these values in connection with cultural strategies are also extremely important.

Henna, whose past dates back to 5000 years ago, is an important argument of the Turkish culture. Besides being an indication of sacrifice in the Turkish culture, henna application is an element of unity and unification. These elements are often encountered in marriages, leaving for

* Bu makale 6-8 Kasım 2008 tarihinde Antalya’da düzenlenen “*Selçuklu’dan Cumhuriyet’e Gazipaşa*” adlı Sempozyumda tebliğ olarak sunulmuş olup, tebliğin genişletilmiş şeklidir.

** Akdeniz Üniversitesi Doktora Öğrencisi (Tez Aşaması)

military service, Id-al-Hada, old age and circumcision ceremonies. This article establishes the common ground of these events and the importance of henna in such celebrations.

Key Words: *Turkish Culture, popular beliefs, Henna, Ethnicity*

GİRİŞ

Türk kültürü, Türk Kültür coğrafyasında yaşatılmaktadır. Türk kültürünün yaşatıldığı Türk Kültür coğrafyası neresidir? Öncelikle bu soruya yanıt aramakta fayda vardır. Bize göre her Türkün yaşadığı coğrafya beraberinde Türk kültür coğrafyasını da oluşturmaktadır. Esas olarak Türk Kültür coğrafyası Anadolu'nun her iki kıtasında yerküre ve gökküre üzerinde ve tüm yükseltilerinde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye'nin tanıdığı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Misak-ı Milli sınırları içinde kalan Musul ve Kerkük ve Türkmen illeri, SSCB'nin dağılması ile ortaya çıkan Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan bağımsız Türk Cumhuriyetleri bunun yanı sıra Kafkasya'da ve Orta Asya'da yaşayan Özerk Cumhuriyetler, Suriye'de Bayır Bucak Türkleri, Irak'ta Irak Türkmenleri, İran'da; Giresunlu, Halaç, Kaşgay, Şahseven ve Güney Azerbaycan Türkleri, Afganistan'da Hazara Türkleri, Moldova'da Gagauz Türkleri, Gürcistan'da Borçalı yöresi Türkleri, Makedonya'da Yörükler, Turkbaşlar, Bulgaristan'daki Türkler, Yunanistan'daki Türkler, Rodos Adasındaki Pomak Türkleri Avrupa'da Yaşayan Türkleri...kapsamaktadır. Görüldüğü gibi Türkler Asya yoğunlukta olmak üzere birçok kıta ve bölgede yaşamaktadırlar. Türklerin yaşamakta oldukları yerler aynı zamanda Türk Kültür Coğrafyasını da oluşturmaktadır.

Türk soylu insanları diğer dünya insanlarından ayrı kılan, onlardan özellikli kılan önemli bir özellik vardır. Bu özellik yaşayış tarzını etkileyen ve belirleyen kültürdür. Kültür, bir milletin tarih boyunca meydana getirdiği maddi ve manevi unsurların bütünü, o milletin kendine has oluşturmuş olduğu değerleridir. Gündelik hayattan devlet hayatına kadar, yaşayışın tümünü içinde alan bu değerler manzumesi “Kültür” ün konusunu teşkil etmektedir. Dolayısıyla dil, sanat, içtimai ve iktisadi hayat, halk inançları vs. hep bir kültürün ortaya çıkardığı, şekillendirdiği ya da bir kültürü var eden ve yaşatan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür kavramı üzerinde birçok fikir adamı durmuştur. Bu fikir adamlarının başında kuşkusuz Ziya Gökalp gelmektedir. Gökalp kültüre; “*Bir milletin dini, ahlaki, hukuki, muakelevi, bedii, lisani, iktisadi, fenni hayatlarının ahenkli bir mecmuasıdır.*”¹. diyerek, kültürü milletlerin var oluşundan bu yana, her alanda, sahip olduğu, milleti ayakta tutan, birleştirici ve ileriye taşıyıcı bir unsur olarak görmektedir. Emin Bilgiç'te “*Milli Kültür Davamız*” adlı eserinde kültürü: “*Bir millete şahsiyetini veren, diğer*

¹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1940, s. 30.

*milletlerle arasındaki farkı tespite yarayan, tarihin seyri içerisinde, teşekkül etmiş, kendine has maddi ve manevi değerlerin ahenkli bir bütünüdür.*¹ şeklinde tanımlamış Gökalp'e yakın bir tanım getirmiştir. İbrahim Kafesoğlu kültürü; *"Her topluluğun kendine has yaşayış ve davranış tarzıdır"*². şeklinde tanımlayarak milli ve millete has olma özelliğine dikkat çekmiştir. Sosyal antropoloji alanında çalışmalar yapan, Türk dünyasının birçok kesiminde halk kültürü ve inançları alanında, alan çalışmaları bulunan Yaşar Kalafat ise kültürü; *"Bir toplumun ortak kimliğini açıklayan, toplumun hayatının bütün sektörlerinde yarattığı değerleri"* olarak görmektedir. Ona göre; hukuk, sanat, inanç ve âdetler kültürün alanı içinde yer alır. Bunların toplamı kültürdür ve milletin kimliğini oluşturmaktadır³. dolayısıyla kültür bir kimlik ve kimdik kazanmadır.

Kültürler, milletleri var olma nedeni kılarlarken aynı zamanda kaynaştırıcı ve kenetletici bir özelliğe de sahiptirler. Genel olarak iktisat ve teknikten, hukuk ve dine varıncaya kadar bütün değerlere ait olan görgü ve bilgi bakımından bağlanış ve kabulleniş anlamına gelen halk inançları⁴, inançlar ve uygulanma noktaları itibari ile kültürün alt ve en önemli dallarından birini oluşturmaktadır. Halk inançları toplumu birleştirici ve bütünleştirici, bir arada tutucu bir özelliğe sahiptir.

Halk İnançları, halkın otantik değerleri ve uygulama alanları olduğu için toplumsal birliktelikte ayrı bir önem arz etmektedir. Bu yönü ile halk inançları, yaşadığı alandaki her ferдин sahiplendiği toplum olarak da uygulamaya geçirdiği bütünleştirici ve kaynaştırıcı bir özellik taşımaktadır⁵.

Makale konumuz olan **"Akdeniz Bölgesi Kına Uygulamaları"** da Türk Kültürünün halk inançları içerisinde değerlendirilmesi gereken bir olgu ve uygulamalar bütünüdür. Kına gerek uygulandığı alanları itibari ile gerekse uygulanma manası boyutu ile halk kültüründe önemli bir birleştirici etken uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

KINA NEDİR, NASIL YAPILIR?

Kuzey Afrika ve Batı Asya da yetişen küçük bir çalı bitkisinden yapılan kına doğal bir boya çeşididir. Kına bitkisi 2-6 metre uzunlukta yaprakları mızrak biçiminde, çiçekleri kiremit ya da açık sarı renkte ve kokulu bir bitkidir⁶.

¹ Burhan Göksel, **"Kültür"** Milli Kültür Dergisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, S. 56. s. 101.

² İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1984. s. 16.

³ Yaşar Kalafat, **ABAY'ın 150. Yılında İpek Yolu Güzergâhları**, Ecdat Yayınları, Ankara 1997, s. 12.vd.

⁴ Ali Çelik, **Halk İnançları**, Beyan yayınları, İstanbul 1995, s. 17.

⁵ Orhan ÇELTİKÇİ, **Yaşar Kalafat'ın Eserlerinde Türk Dünyası Kültür ve Halk İnançları**, IQ Yayınları, İstanbul. 2007.

⁶ Bircan DURDU ve Aydın DURDU, **"Anadolu Halk Kültüründe Kına"**, Cogito Dergisi, Kış, 2006, Sayı 44-45. s. 235.

Botanik biliminde terim olarak **Lawsonia İnermis** adıyla bilinmektedir. Çalı bitkisinden yapraklar toplanıp, kurutulur, öğütülür ve üzerindeki doğal maddelerin korunmasına dikkat ederek saf bir pudra haline getirilerek kına elde edilmektedir. Kına esmer ve yeşil renklidir. Doğal ve makbul olanı esmer kınadır. Yeşil kına olarak satılan kına çeşidinin içine değişik boya maddeleri karıştırılarak sonradan yeşil bir renk kazandırılmıştır¹.

Kına toz halinde bulunur. Yakılmadan önce koyu renk vermesi için kınanın içine ceviz kabuğu tozu ya da kaynatılmış ceviz kabuğu suyu ilave edilir. Saça yakılacaksa saçları yumuşak tutması için zeytinyağı da ilave edilir. Hafif akışkan bir sıvı haline karıştırılarak getirilen kına akşam yatmadan yakılır. Koyu rengi makbul olduğu için uzun süre yakılı kalması iyidir.

Kına uzun yıllar halk hekimliğinde tedavi edici bir ilaç olarak kullanılmıştır. Kına ağrı ve stres durumlarında, sakinleştirici olarak kullanılmıştır. .

Tarih boyunca kına çeşitli alanlarda kullanılagelmiştir. Eski çağlardan beri doğayla iç içe yaşayan insanlar, çeşitli rahatsızlıklarında yine doğadan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Bu yollardan biri de kınadır. Kınanın eski Türklerde vebaya karşı kullandıkları bilinmektedir. Bunun dışında dövülmüş rezene tohumlarının kına ile karıştırılarak başa sürülmesiyle baş ağrısında, kaynamış su ile karıştırılarak başa sürülmesiyle göz ağrısı tedavisinde kullanılmıştır. Sabunla karıştırılıp dize sürmek yöntemiyle kulunç yelinin tedavisinde, kaynamış suyla karıştırılarak gargara yapılması ile ağız yaralarının tedavisinde, su ile karıştırılarak ayak tabanına koymak suretiyle çocuklardaki çiçek hastalığına iyi geldiği bilinmekte ve yakı şeklinde ateşli hastalıklarda kullanılmıştır². Kına ayrıca; soğan, sarımsak ve zeytinyağı ile karıştırılarak çıban tedavisinde, zeytinyağı ile karıştırılarak iltihaplı yaralarda hayvan ödü ile karıştırılarak alına bağlamak suretiyle baş ağrısında ateşte patlatılarak pişirilmiş patlıcan ile karıştırılarak mayasıl tedavisinde, tereyağı ile karıştırılarak yaralara sürülmesiyle yaraların tedavisinde kullanılmaktadır. Kına yaprağı, papatya suyu, şap, karanfil ve karabiberle karıştırılarak başa sürülmek suretiyle nezle ve karşı kullanılmaktadır. Kına yaprağı, çekirdeği çıkmış üzümle dövülüp hap haline getirilerek bronşit tedavisinde kullanılır veya aynı karışım yara ve eldeki çatlaklara sürülür³.

Türk Kültürlü halklarda kına önemli bir yere sahiptir. Gerek Anadolu'da gerekse Anadolu dışındaki Türk Kültürlü halklarda; Balkanlarda, Kafkaslarda Suriye'de, Irak da Afganistan'da kına ve kınanın kullanım alanları ile ilgili uygulamalara rastlanılmaktadır.

¹ Temel Birirannica, **Kına Maddesi**, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993. s. 208

² Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR, "**Kınanın Türk Tıbbi Folklorundaki Yeri ve Modern Tıp Bakımından Bazı Sonuçları**", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, Kültür ve Turizm bakanlığı Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yayını, No: 86., s. 157. v.d. 1987, Ankara.

³ ERDEMİR, a. g. m. s. 157. v.d.

AKDENİZ BÖLGESİNDE KINA VE UYGULAMALARI

Yaklaşık 250 milyon Türk Kültürlü halk tarafından küçük uygulama farklılıkları olmasına rağmen hayatın çeşitli safhalarında uygulanan kına Akdeniz Bölgesinde de uygulama alanına sıklıkla rastlanılan bir halk kültürü argümanıdır. Kınanın uygulandığı alanlar şunlardır. Öncelikle Evlenmede kına önemlidir. Sünnet olan Çocuklara kına yakılır. Kurban edilecek hayvanlara kına yakılır, Askere gidecek olan asker adaylarına kına yakılır, yaşlı kadınlara kına yakılır.

1) Evlilikte Kına:

Türk kültürlü toplumları güçlü kılan en önemli özelliklerden biri de hiç şüphesiz evlilik ve beraberinde kurulan aile müessesesidir. Evlenme hayata yeniden başlama olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda evlilik törenleri de çok önemlidir.

Akdeniz bölgesinde evliliklerin çoğunluğu görücü usulü ile olmaktadır. Oğulları evlenme çağına gelen aileler etraflarında güvendikleri kişiler aracılığı ile kız araştırmaya başlarlar, Nihayet tavsiye edilen kız için görücüler gider. Görücüler genelde oğlanın babaannesi teyzesi ve yakın akrabalarından oluşmaktadır. Görücülerin Pazartesi veya Perşembe günleri kız istemeye gitmeleri uğurlu sayılmaktadır. Kız görüldükten sonra istenilir ve karşılıklı olarak taraflar anlaştıktan sonra kıza takılacak ağırlık tespit edilir. Şerbet içilir düğüne başlanılır¹. Akdeniz Bölgesinin Isparta, Burdur, Antalya civarlarında düğünlerden önce düğün hamamı uygulamasına rastlanılmazken Maraş'ta bu uygulamaya rastlanılmaktadır². Maraş'ta bu amaçla Kız evi oğlan evinin kiraladığı hamama giderek gelin adayı kıyı yıkarlar.

Düğünler bölgede Cuma öğleden sonrası başlamaktadır. Düğün başlayınca kız evinde kına gecesi düzenlenir. Bir sevinç ve coşku gecesi olan bu geceye Kına gecesi adı verilmiştir. Kına gecesinde özellikle gelin adayı kızın arkadaşları olur. Önceden hazırlanmış olan kına özellikle atadan kalmış uygun bir kap içerisinde hazırlanmış olarak erkek evi tarafından kız evine getirilir³. Gelin adayı, arkadaşları ve davetliler eğlendikten sonra kına yakma merasimine geçilir⁴. Genellikle bekar olan kızlar tarafından önceden süslenmiş kına tepsisi mumlar ve maniler eşliğinde ortaya getirilir. Gelin adayı başına kırmızı duvak kapatılarak ortaya bir sandalyeye oturtulur. Etrafında kız arkadaşları ellerinde tepsi mum yanar vaziyette maniler söyleyerek dönmeye başlarlar. Manilerde:

¹ Osman KILINÇ, 1944, Aksu, Isparta.

² Sıdıka Gürkan, 1959, K.Maraş.

³ Fatma NURLU, 1942, Bucak, Burdur.

⁴ Feden SOYKAN, 1947, Bademağacı, Antalya.

Çakmak Çakmaya geldik
Kına yakmaya geldik
Ağlama hatun Teyze
Kızın Almaya geldik

Avluda Dut Ağaçları
Öter Serçe Kuşları
İzin verin Gardaşları
Biz Kızı Almaya geldik

Heybeye Koyun yemişi
Takılsın Kına gümüşü
Eyleyip yoldan koymayın
Sılasından ayrılmış

Gelin Kız manileri
Baba kızın çok mu yudu
Bir kız sana yük müyüdü?
Hiç oğlunuz yok muyudu

Ağladım geçtim obamı
Ak ele vurun kınamı
İşte bildim gidiyorum
Ağlatmayın garip anamı

Elimi yuduğum arıklar
Belimi verdiğim dutlar
İşte bindim gidiyorum
Silip Süpürdüğüm yurtlar

Atladım geçtim eşiği
Sofrada koydum kaşığı
İşte bindim gidiyorum
Karardı Gözümün ışığı

Oturduğum yassı taşlar
Gölge olmuş ağaçlar
İşte bindim gidiyorum
Ağlamayın gardaşlar

Tel elekte un elerim
Ferman geldi gezerim
İşte bindim gidiyorum
Helalleşin teyzelerim.

Şeklinde maniler söylenerek gelinin etrafında tur atılır¹. Daha sonra geçimi iyi olan bir kadın tarafından kına yakılmaya başlanılır. Fakat kayın validede orda merasimde bulunur gelin kına yakılması için elini açmaz. Kayın valide gelinin elini açması için ona genelde bir küçük altın verir. Böylece gelin elini açar. Kına yakılmaya başlanılır. Yakılan kınadan damada da götürülür. Damat götürene çoğu kere bahşiş verir. Genç kızlar. Kına gecesi yakılan kınayı çok önemserler. Özellikle bahtı kara diye tabir edilen talihlisi çıkmayan kızlar bu kınadan yakınırlar. Bu kınadan yakınmakla talihli bulacaklarına inanırlar. Kına gelinin eline yakılır. Bazen ayaklarına yakıldığı da olmaktadır.

Bize göre kına gecesinde hem gelin hem de damat adayına kına yakılmasının adanmışlık ve hayata yeniden başlamakla ilgisi vardır. Kına yakmakla damat geline gelin de damada kendini adamaktadır. Ayrıca kına temizliğin simgesidir. Türk Kültürlü Halklarda da evlilikle yeni bir sayfa açıldığına ve önceki günahların silindiğine inanılır. Bunun bir devamı olarak kına temizlenmişliği simgelemektedir.

2) Askere Gideceklere Kına:

Türk millet anlayışında askerlik Muhammet Ocağı, Peygamber Ocağı” kabul edilmektedir. Bu bağlamda askerlik yapmak kutsaldır. Askerlik yapmamışlara “Sen daha erkek olmamışsın” denilir. Askerlik görevi esnasında herhangi bir olumsuz durumdan dolayı hayatlarını kaybeden askerler gerek dinimiz gerekse kültürel anlayışımıza göre “şehit” kabul edilir².

Askerlik yapmak kadar askere gitmekte önemlidir. Askere gidenlere törenler yapılır. Dualar okunur. Ayrıca kına da yakılır. Askere gideceklere kına yakılması bir adanmışlığın bir kurban edilmişliğin göstergesidir. Askere gidecek evlada kına yakmakla ebeveyn: “Ben seni vatan için kurban adadım.” demek istemektedir³.

¹ Zekiye ÇELTİKÇİ, 1930, Korkuteli, Antalya.

² Hasan ÇELTİKÇİ, 1942 Korkuteli, Antalya.

³ Mehmet NURLU, 1965, Bucak, Burdur.

Tarihimizin şanlı zaferlerinden olan Çanakkale Savaşlarının Gelibolu cephesinde şehit düşen kınalı Alinin kına yakımı hadisesi, Çanakkale Savaşları ile ilgili bir belgeye Kınalı Kuzular isminin verilmesi Türk Kültür geleneğinin bir göstergesidir.

Sonuç olarak askere gidenlere kına vatana kurban edilmişliğin bir göstergesi olarak yakılmaktadır.

3) Sünnet Törenlerinde Kına Yakılması:

Türk Kültüründe sünnet törenleri bir gelenek olarak yaşatılmaktadır. Gerek Türk kültürünün adetleşmiş bir sonucu gerekse sünnet olacak çocuğun rahatlaması için sünnetler törenlerle, eğlencelerle yapılmaktadır.

Kınanın uygulama alanlarından birisi de sünnet olacak çocuğa kına yakılmasıdır. Sünnet olacak çocuk erkekliğe ilk adımı atmış kabul edilir. Sünnet edilmeden çocuk için bir gün öncesinde eğlence düzenlenir. Eğlenceye sünnet olacak çocuğun arkadaşları akrabaları ve davetliler katılırlar. Eğlencede çocuğun avuçlarına kına yakılır. Sünnet hayata bir nevi yeniden başlamanın göstergesidir. Başlangıcın tertemiz başlaması açısından kına yakma geleneği bu alanda da uygulanmaktadır.

4) Kurbanlara kına Yakılması:

İslamiyet dini inancına göre maddi durumu elverenler kurban Bayramında kurban keserler. Akdeniz Bölgesinde kurban kesilecek koçlara zaman zaman kına yakıldığı uygulamasına rastlanılır. Yukarıda da belirtildiği gibi bir adanmışlık ifadesi olan kına burada da kurbanın Allaha adandığını göstermektedir.

5) Yaşlılara Kına:

Saçlarına ak düşmüş yaşlılar genelde dini inançlarına daha fazla sarılmakta, kendilerini öbür tarafa hazırlamaya çalışmaktadırlar. Bunun bir sonucu olarak “Bir ayağımız mezarda artık” tabiri kullanılmaktadır¹.

Yaşlılıkta kına diğer unsurlarda olduğu gibi yine bir adanmışlık göstergesi olarak yakılmaktadır. Yaşlı kimse çoğu kere saçlarına bazen de elleri ve ayaklarına kına yakarak kendini yaratıcı Allaha adadığını dile getirmeye çalışmaktadır. “Kına Yakmak haktır” diyerek elinde kına ile ölmenin sevap olduğu inancına da rastlanılmaktadır.

Ölüm döşeginde olanlara da bazen kına yakıldığına rastlanılır. Bu uygulamada yine öbür tarafa hazırlanma ve güzel görünme içindir.

Ayrıca Bölgede bazen dini bayramlardan bir gün evvel çocuklar gençler ve yaşlılar kına yakınırlar.

---

¹ Zekiye ÇELTİKÇİ, 1930, Korkuteli, Antalya.

SONUÇ

Millet olabilmenin en önemli göstergeleri dil, tarih ve kültürdür. Milli kültürümüz örf adet ve geleneklerimiz açısından binlerce yıllık bir derinliğe ve tarihsel sürece sahiptir. Milli kültür içerisinde yer alan örf adet ve geleneklerin mensubiyet bilinci açısından büyük önemi vardır. Bu bağlamda halk kültürü içinde “Kına ve kınaya bağlı uygulamalar”, Türk Kültürlü halklarda özellikle de araştırma alanımız olan Akdeniz Bölgesinde hayatın çeşitli alanlarında kendine has mistik yapısı anlayışı ile halen uygulanmaktadır.

Gelişen ve değişen vasıtalarla istinaden bir çok adet ve gelenekten vazgeçilmiş olsa da Kına uygulamaları genelde Türk Kültürlü halkların hemen hepsinde ufak uygulama farklılıkları ile, Akdeniz Bölgesinde ise tüm canlılığı ile devam etmektedir.

Akdeniz Bölgesinde Kına; Evlenmede, askere gidecek gençlerde, sünnet törenlerinde, kurbanlık koçlarda, yaşlılarda bütün canlılığı ile özellikle temizliğin ve adanmışlığın bir simgesi olarak uygulanmaktadır.

Günümüzde savaşların özellikle kültürler üzerinde yaşandığı bir dönemde kültürel değerlerimizi, folklorik özelliklerimizi ortaya çıkarmak ve geleceğimizin teminatı gençlerimize aktarmak çok önemlidir. Bu bağlamda çalışmamızın sosyal antropoloji araştırmacılarına faydalı olmasını diliyoruz.

KAYNAKÇA

- 1)ŞEN, Abdurrahman, **Dündan Bugüne Kahramanmaraş**, İstanbul, 2005.
- Kahramanmaraş Turizm Dergisi**, Sayı: 1. Yıl. 2008.
- 2)ÇELTKİ, Orhan, **Yaşar Kalafat’ın Eserlerinde Türk Dünyası Kültür ve Halk İnançları**, IQ Yayınları, İstanbul, 2007.
- 3)GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1940.
- 4)Göksel, Burhan, **“Kültür”** Milli Kültür Dergisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987.
- 5)KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1984.
- 6)KALAFAT, Yaşar, **ABAY’ın 150. Yılında İpek Yolu Güzergâhları**, Ecdat Yayınları, Ankara, 1997.
- 7)ÇELİK, Ali, **Halk İnançları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- 8)ERDEMİR DEMİRHAN, Ayşegül., **“Kınanın Türk Tıbbi Folklorundaki Yeri ve Modern Tıp Bakımından Bazı Sonuçları”**, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 86, Sempozyum Kongre Bildirileri Dizisi:23

- 9) DİNÇER, Ferruh- DAĞLI, Nevzat., “**Türkiye’de Son On Yılda Yazılı Basında Halk Hekimliği**”, Türk Halk Hekimliği Sempozyumu Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 110, Sempozyum Kongre Bildirileri Dizisi:27 Ankara Üniversitesi Basımevi, 1989.
- 10) DURDU, Bircan - DURDU, Aydın., “**Anadolu Halk Kültüründe Kına**”, Cogito Dergisi, Sayı: 44-45, , İstanbul, Kış, 2006. s. 235-253
- 11) ÇELTİKÇİ, Zekiye,Korkuteli/Antalya 1930 (Kaynak Kişi)
- 12) NURLU, Mehmet, Bucak Burdur, 1965, (Kaynak Kişi)
- 13) ÇELTİKÇİ, Hasan, Korkuteli/Antalya, 1942 (Kaynak Kişi)
- 14) SOYKAN, Feden, Bademağacı/Antalya, 1946, (Kaynak Kişi)
- 15) NURLU, Fatma, Bucak/ Burdur, 1942, (Kaynak Kişi)
- 16) KILINÇ, Osman, Aksu/ Isparta. 1944, (Kaynak Kişi)
- 17) GÜRKAN, Sıdıka, Merkez/ K.Maraş.1959, (Kaynak Kişi)

SAVALAN'IN "APARDI SELLER SARANI" ŞİİRİNDE SEVGİ FELSEFESİ

Esmira ŞÜKÜROVA*

ÖZET

Bir ülkenin milli bağımsızlığında ekonomik zenginlikler kadar sanat, edebiyat ve şiir ile biçimlenen kültürün de önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda hasret şiirleri de toplumsal özlemi ve bağlı olduğu toprağın sesi ve duyguları olarak karşımıza çıkar. Hatta giderek tüm dünyayı etkisi altına da alabilir. Bu çalışmada Savalan Dağı hasreti ve buna ait duygu ve düşünceleri içeren, sevgiye yönelik felsefik yaklaşım incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Savalan Dağı Sanat ve edebiyat, Şiir, Hasret,

PHILOSOPHY OF LOVE IN THE POEM "APARDI SELLER SARANI" OF MOUNT SAVALAN

Esmira ŞÜKÜROVA

ABSTRACT

Not only economic riches but also the culture shaped by art, literature and poetry has a significant place in the national independence of a country. In this context, nostalgic poems emerge as an element of social yearning and sounds and feelings of the homeland. This can even go on to affect the whole world. This article mainly deals with a feeling of yearning for Mount Savalan and philosophical approaches associated with this love and other related feelings and thoughts

Key Words: *art and literature of Mount Savalan, poetry, nostalgia*

1828 yılında iki imparatorluk, Rusya ve İran arasında varılan anlaşma, bütün halinde olan bir halkın tarihine ayrılık adlı sayfayı ekledi. Türkmençay anlaşması Rusya ile İran'ı bir araya getirdi. Fakat bu sözleşme Azerbaycan toprağını, halkını, Türk milletini ikiye ayırdı. Sanki bütün halindeki bir kalp parçalandı. Sınırlar kapandı, dikenli teller, eli silahlı askerler arayı kesti. Araz nehri boyunca ağlar gözlü anaların, babaların bakışları yollara dikildi. Anne yavrusuna, kardeş kardeşe, hasretten nale çekti, ayrılık ateşinde kavrulan kalpler feryat etti. Şair ve yazarlar halkla birlikte bazen yaşadıkları hicran ağrılarını, hasret acılarını şiirsel biçimde beyaz sayfalara naklettiler. Elde kalem yanan kalplerin tercümanına dönüştüler. Böylece bütün halinde bir halkın ayrılık,

* Dr. Araş. Gör. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nizami adına Edebiyat Enstitüsü.

hasret derdi bedii edebiyata nakledilmeye başlandı. Parçalanmış Azerbaycan'ımızın öte tarafında da bu tarafında da ayrılık, hasret şiiri yarandı.

Halk hayatının tercümanlarından biri de Güney Azerbaycan'ın Erdebil şehri yakınlığında, Savalan dağının eteklerinde yerleşen Nir kasabasında dünyaya gözlerini açan (1930) Hasan Mecitzade'dir. Şairin doğduğu 30'lu yıllarda İran'da karmaşık sosyo-politik olaylar meydana gelmekteydi. Rıza Şah Pehlevi iktidarının zulmüne, hakim yönetimin kanunsuzluklarına, er ve erbaşların başınabuyruk dayanamayan zahmet sever halk, mevcut rejime karşı itiraz seslerini yükseltmekte, milli hakları uğrunda mücadeleye kalkışmakta, milli bağımsızlık hareketinin yeni dalgası kükrekmekteydi. Tüm bu olayların şahidi olan küçük Hasan da mahrumiyetlere, sıkıntı ve ihtiyaçlara maruz kalmaktaydı. Babası hareketin etkin katılımcılarından biri olarak takip edildiğinden evinden uzak düşmüştü.

Ailenin reisi kanlı olaylar sırasında vefat ettikten sonra babası Baratali, aileyi Tahran'a nakletmek mecburiyetinde kalmıştır. Çünkü Tebriz kan gölünde yüzmekteydi. 1946 yılı 21 Azer hareketinin Azerbaycan Demokratik Hakimiyeti'nin irticacı güçler tarafından kan denizinde boğulması, kitlesel katliamların yapılması, bağımsızlık fedailerine divan tutulması, milli faciaların en dehşetli olanı idi.

Hasan da erken yaşlarından itibaren çalışmaya, reissiz kalmış aile için ekmek parası kazanmaya mecbur olmuştur. Elektro-mekanizasyon imalathanesinde çıraklık yapmış ve kısa zamanda çilingirlik sanatını öğrenmiştir. 18 saatlik ağır iş rejimi onun edebiyata, Azerbaycan dilinin tarihini, Türkçenin inceliklerini öğrenmeye olan bitmez merakını boğamamıştır. O klasik Azerbaycan edebiyatının kalifiye elemanlarından Habibi, S. A. Şirvani, Nizami, Füzuli, Sabir, S. Vurgun, S. Rüstem, S. Rahimov, A. Vahid vb.'nin eserlerinden ilham almıştır. Onların eserlerinden etkilenerek şiirlerini kaleme almış, aynı zamanda soydaşları arasında edebiyatı tebliğ etmiş, edebiyat bilimine dair makaleler kaleme almıştır. S. A. Şirvani, M. H. Rüşdiyye, M. Müşfiq, Nebi Hazri gibi sanatçılarla ilgili yeni edebi değerler prizmasından bakarak kaleme aldığı makalelerini "Varlık" dergisinin sayfalarında yayınlamıştır.

Tahran, Tebriz, Erdebil radyolarında, Rudeki salonlarında, şiir sanat meclislerinde peşpeşe konferanslar vermiştir. Zirvesi karlı Savalan dağında, ana vatana yüksek sevgisinin ifadesi olarak, şiirlerini "Savalan" takma ismi ile yazmıştır.

Yurdunu, dilini, toprağını canı kadar seven, odlar yurdu Azerbaycan'ın aydınlık geleceğine kesin olarak inanan, halkına, vatanına, onun kültürüne, gelenek ve göreneklerine, özetle milli ve manevi değerlere düşmanca tavır takınarak ihanet edenlere, milli varlığına yan bakanlara derin nefret besleyen Savalan, ana dilinin saflığını, varlığının muhafazası, okullarda tedris edilmesi, Azerbaycan'ın mutluluğu uğrunda hayatı boyunca mücadele etmiştir. Şairin

eserlerinde ana diline, vatana, el–obaya, Türk milletine olan sonsuz sevgi kırmızı bir çizgi olarak geçmektedir. 1945-46 yılları milli bağımsızlık hareketinin bastırılması, milli hükümetin yenilmesi, devrim fedailerine divan tutulması, onun hafızasında tarihin kanlı sayfası olarak kaydedilmiştir. Savalan “Ana” şiirinde, Milli Demokratik hükümet mağlup edildikten sonra Güney Azerbaycan’da meydana gelen olayları, canlı şahidi olduğu ve acısının yıllarla kalbinde yaşattığı facialardan birini, kahraman ananın düşüncesi uğrunda canını feda etmesini kaleme almıştır.

Edebiyatın, tarihin tüm dönemlerinde halkın yaşadığı gerçek hayatın, bu hayatta meydana gelen yeni niteliksel değişimlerin, onun duygu ve düşüncelerinin, başına gelen olayların bedii şekilde yansması olduğunu dikkatten kaçırmamamız gerekmektedir. Edebiyat tüm bu yönleri farklı rollerle yansıtan orijinal söz sanatıdır. Tüm tarihi aşamalarda edebiyat, bedii söz sanatı, halk hayatının tercümanı olduğunu onaylamıştır. XX. yüzyılın ikinci yarısında İran’da, aynı zamanda Güney Azerbaycan’da şekillenen edebiyatta da bu meyiller açıkça görülmektedir. Bu dönem edebiyatında birtakım ilginç ve karmaşık süreçler ortaya çıkmıştır. İşte bu dönemde yazar ve şairler halk hayatına yönelmiş, eserlerinde halkın tarihi geçmişine, yaşantılarına, yüzyılların imtihanından geçerek varlığını korumuş ağız edebiyatına, folklor kaynaklarına başvurmuşlardır.

Sözlü halk edebiyatı, halk efsane ve rivayetleri ve şarkıların motifleri temelinde yaranan eserlerden biri de Savalan’ın “Apardı seller Saranı” şiiridir. Savalan, bu meşhur şiirini daha 1978-79 yıllar Behmen devriminden önce, 1966 yılında yazmıştı. Fakat “Apardı Seller Saranı” şiirini yazar, 12 yıl süreyle yayınlatabilmiştir. Sebep ise açık ve netti: Eserdeki milli-sosyal motifler, halk ruhunun yansması ve en önemlisi Azerbaycan dilinde, Türkçenin şirin lahzalarında kaleme alınması. Savalan’ın başvurmadığı yayınevi kalmamış ve eseri hiç değilse folklor örneği gibi yayınlamak istemiş fakat hiçbir yayıncı bu sorumluluğu üstlenmek istememiştir.

Şiirin üçüncü baskısına Genceli Sebahî’nin yazmış olduğu önsözden anlaşılmaktadır ki, “Apardı Seller Saranı” Savalan’ın 1966 yılından önce yazdığı üçüncü şiiridir. Bunlardan biri, konusunu Azerbaycan halk yazarı Süleyman Rahimov’dan aldığı “Dinle, Gelin Gayası”, diğeri ise Milli hükümetin fedailerinden olan, düşüncesi uğrunda canından geçen bir ananın canlandırdığı “Ana” şiiridir ki, onların da baskısı gerçekleşmemiştir. Çünkü İran’da ve Güney Azerbaycan’da Azerbaycan dilinde kitap, gazete, dergi yayınlamak, anaokulu ve okullarda bu dilin öğretmek yasaktı. Söz konusu tarihi aşamada “Fars dilinin İran’ın Fars olmayan vatandaşları arasında yayılması konusunda şahın bizzat özel talimatları vardı. Daha 1958 yılında bakanlar kurulu toplantılarından birinde İran şahı Eğitim Bakanına dönerek şöyle bir talimat vermişti:

“...öyle yap ki, Fars dili anaokullarında, okullarda ve medya aracılığıyla yayılarak bir süre sonra halkın gelenek ve alışkanlığına dönüşsün ve onlara zamanla ana dillerini unutsunlar” (Ş. Tağıyeva, A. Rahimli, S. Bayramzade, “Güney Azerbaycan”, B. 2000, s. 324). Savalan çaresiz kalmış, çıkış yolu bulmak için Türkolog-alim, şair Hamit Nitgi’ye başvurmuştur. Eseri okuyup redakte eden doktor H. Nitgi, “Ruzen” Yayınevi’nin sahibi İbrahim Gülüstan’a şöyle yazmıştır:

“Öz Türkçemizde bu kadar güzel eser (son yıllarda) okumamıştım. Nasıl olursa olsun yayımla”. Yine eserin Arap ve Farsçaya çevrilmesini ve her iki dilde yayınlanmasını tavsiye ediyor.

Şair eseri Fars diline çevirmiş, fakat yine de yayınlamayı başaramamıştır. Yalnız 1978-1979 yıllarındaki İran İslam Devrimi’nden sonra eser gün yüzüne çıkmıştır.

“Apardı Seller Saranı” şiirinin temel özelliklerinden bir ve en önemlisi, eserin öz Türkçe ile yazılması, etkili milli ruhu ve 12 yıldan sonra da olsa Azerbaycan dilinde yayınlanmasından ibaretti. Halkımızın şanlı-şevketli geçmişinin, milli kültürünün, uzun süreli zengin edebi mirasının, milli-manevi servetlerinin inkar edilerek dilinin unutturulduğu bir dönemde, bu konuda eserlerin yazılması son derece önemliydi.

Savalan, seleflerinin meydana getirdiği geleneğe bağlı kalarak Azerbaycan adlı kadim yurdun, Azerbaycan halkının bedhahlarına şiirde bir daha göstermekteydi:

*Azerbaycan! Senin ucadır başın,
Tarihle beraber başlanıb yaşın,
Keçmişden söz açır her dağın, daşın
Çok sayın tarihe malik torpağın
Her deren, her düzün, her çayın, bağın*

*On min ilden gabag sende yurd salan,
Her bir çetinliye gelebe çalan
Alovlar ölkesi tanırlar seni
Ey iğidler yurdu, gocag meskeni. (3, 13)*

Şair şiirde Azerbaycan halkının tarihi kimliğini, şerefli bir gelişim, terakki yolu geçtiğini bir daha anımsatarak, ana yurdun füsunkarlığını, esrarengiz güzelliklerini anlatmakta, iki seven gencin bedbaht olmasına neden olan, babayı evladından ederek ocağını söndüren zalim, gaddar, yabancı bir hakim figürü ortaya koymakla, yaşadığı dönemin çirkinliklerini, insanlar

arasındaki ayrımcılığı, eşitsizliği, zalimin mazlumu ezme, haklarını elinden alma, ayak altına alma düşkünlüğünü bedii, şiirsel bir şekilde anlatmaktadır.

Eser “Han Çoban ve Sara” kadim halk efsanesinin ve bu efsaneyi içinde yaşatan “Apardı Sellar Saranı” halk türküsünün motifleri esasında ustaca kaleme alınmıştır. Emekçi insanların, sevgisinde, aşkında pak ve son nefesine kadar sadık kalan sıradan emekçilerin parlak figürü esere özel tazelik ve okunma özelliği katmaktadır. Bu insanların kurdukları aile-küçük dünyaları, saf, temiz, lekesiz ve şendir.

Muğan’ın bahçeli-bağlı, binbir nağmeli düğünlü Araz’a yakın köylerinin birinde genç çiftçi Soltan’la Gülnar da birbirini kalpten severek, temeli mihribanlık, sevgi, sadakatten yoğrulmuş bir dünya kurmaktadır. Genç ailenin yegane hasreti, çabucak sevgilerinin meyvesini tatmak, evlat sahibi olmaktır. Onları Tanrı bu dileklerine kavuşturur. Hasret yolu kısılır, ailede karagözlü, siyah saçlı ve ceylan yavrusuna benzer bir kız çocuğu dünyaya gelir. Halkın geleneğine göre, yakın-uzak akrabalar, dost ve tanıdıklar, Muğan’ın yiğitleri toplaşarak sevgililere gözyaşını vermiş ve isim verme töreni yapmışlardır. Yavruya Sara ismini verirler. Anne-baba, törene katılanları “ay-aybeniz” anlamına gelen bu ismi vermekle, kızın büyüüp gökleri gelini gibi güzel olmasını, ay gibi ışık saçmasını diliyorlar. Sara bebek aileye sonsuz sevinç, mutluluk getirir. Fakat genç ailenin mutluluğu uzun sürmüyor. Gülnar yeni ayak tutup yürümeye başlayan yavrusuna doyunca annelik etmemiş, hastalanarak ölüm yatağına düşer. Ebedi ayrılık anının kader kapısını çok erken dövdüğünü anlayan geniş kalpli ve hassas genç anne, sevgili hayat arkadaşını yanına çağırarak vasiyette bulunur.

Sarasına hem baba, hem de anne olmasını, çocukla eziyet çekmesin diye yeniden evlenmesini söylüyor ve bu kadının yavrusuna öz anne sevgisiyle yaklaşmasını arzularak gözlerin ebediyen kapatıyor. Eserde şair bu durumda Gülnar ile Soltan’ın “gönül defteri”ni sayfalararak, kahramanlarının manevi ahlaki özelliklerini, necip insani özelliklerini, onların mensup oldukları bütün halindeki bir halka özgü milli psikolojiyi ortaya koyuyor.

Sevgili yarından ayrılık, Soltan’ı çok sarsıyor, belini büküyor. Tüm sevgi ve şefkatini onun emanetine, biricik kız yavrusuna veriyor, ona hem anne hem de baba oluyor. Hasretle büyümesini, düğün yapıp gelin gideceği, vefalı eşine verdiği sözün hasretle gerçekleşeceği günü bekliyor.

Her gün Sara’yı omzuna alıp tarlaya çalışmaya götürüyor, kır çiçeklerinin, otların ve güllerin kucığı Sara’nın yatağı, anne ceylan ise sütanesi oluyor. Böylece gül-çiçek kokusunun, ot ıtırının, böcek nağmesinin içinde büyüyor, ceylan sütü, temiz çeşme suyu içiyor. Kızlar çeşmesinden de su içip yetişkinlik çağına gelen Sara, ceylan gibi bir kız, eşsiz bir güzel oldu. Epik-lirik şiirin unsurlarını yansıtan, özelliklerini birleştiren bu eserde Savalan, baş kahramanlarla birlikte, orijinal, yeni bir figüran da canlandırmıştır-bin bir güzellik nakışlı, cilveli, füsunkar Azerbaycan figürünü. Bu figür, Sara’nın

büyüyüp yetişmesinde eşsiz rol oynamıştır. Ana tabiatın her köşesi, naz –nimeti öksüz çocuğa simsar, arka ve destek oldu:

*Saraya en güzel güller yar idi,
Şirin su durnagöz bulaglar idi,
Eşgile okuyan bülbül, saz idi,
O, ilham alırdı azad göllerden,
Bağlarda güllerden, çayda sellerden. (3, 14)*

Şair bedii sözün kudretiyle okurunun dikkatine sunmaktadır ki, Ana yurdun esrarengiz güzellikleri arasında büyüyen, söz anlayan dertle dertlenen, hassas bir kız olan Sara, füsunkarlığı ile sanki tabiatın koynunda Muğan gülü, Muğan çiçeği gibi doğdu. Güneş, ay, yıldızlar bile onun güzelliğine gıpta ettiler, aşkından alışıp yandılar. Savalan kızın güzelliğini orijinal bedii teşbih, benzetme ve mübalağalarla seve seve terennüm etmektedir:

Garagaşlı, iri garagöz oldu,
İstekli, anlayan, şirin söz oldu.
Onun vurgunu dağ, dere, düz oldu
Dağlar arkasından ay boylanırken,
Baktı, meftun olup söyledi: -Ahsen!
Seher güneş çıkıp Saraya bakdı,
Eşgine dözmedi, her akşam andı
Bir bir aşiglerin yandırıp yaktı

Eşge düştü göyde bütün ulduzlar
Çıkdı, süzüb batdı o çaresizler
Onun görüşüne güller telesdi,
O, bağın, bağçanın sebrini kesdi,
Sara tabiatın güzel Ceyranı
Dağlar bakdı, oldu onun heyranı. (3, 16)

Aşkından tutuşup yananlar, onu deli gibi sevenler çok olsa da, akıllı, emekçi, hassas yapılı Sara, Muğan'ın Han Çobanı'na gönül verir. Onların tertemiz aşkına şahitlik yapan Ana tabiat da bu ilişkiden ötürü sevinir.

Savalan bu durumda Azerbaycan halkının yüzyılların sınavından çıkarak günümüze gelip ulaşmış kadim bir geleneğini ön plana çekmektedir.

Geleneğe göre bir güzeli “çok sayıda yiğit sevdiğinde, kız onlardan birine gönül verseydi, diğer gençler kin tutmak bir yana, tam tersi mutlu yiğidi tebrik eder”, dost olurlardı.

Adeti beledir o güzel yerin
İğidler bir gızdan sevgisin umar
Gız ki birin sevdi, hamı göz yumar. (3, 16)

Nişan töreni yapılır. Muğan’ın yiğitleri, kız-gelinleri, ihtiyar baba ve nineleri toplaşıp gelirler. Sara Han Çoban’la nişanlanır ve tören büyük el şenliğine dönüşür. Han Çoban yaylağa gitmek zorunda kaldığından düğün töreni nişanlının yaylaktan döndükten sonraki zamana tayin edilir. Soltan kendisini dünyanın en mutlu insanı zannetmektedir. Çünkü büyüttüğü kız yavrusu, babasına sadece bir kız değil aynı zamanda oğul, kardeş, vefalı hemdem, dost, arka ve yakın bir yardımcı idi.

Sara babasıyla birlikte her gün tarlaya gidiyor, tüm işlerde ona yardımcı oluyordu. Muğan’ın parlak yıldızı, eşsiz güzelliğiyle herkesi hayran bıraktığı gibi, emekçiliğiyle, çalışkanlığıyla da el-obanın büyük sevgisine mazhar olmuştu.

Böyle mutlu, sıkıntısız günlerden birinde Muğan’a saldıran yabancı Hakim, işgalci fatihin yırtıcı gözleri yorulup Araz’da el yüzünü yıkamakta olan Sara’yı görür. Kızgın, soygun ve talandan bıkmayan yabancı, çapkın harislikle Sara’yı avlamaya karar verir. Babaya altın, gümüş, mal devlet, güvenli hayat vaadinde bulunarak, Sara’yı ondan almak ister. Soltan kızın sözlüsünün bulunduğunu, erkeğin verdiği sözü tutmasının şeref, namus meselesi olduğunu Hakim’e bildirir. Fakat azgın işgalci ikna olmayıp ve zorla kıza sahip olmak ister. Fatihin emri ile babanın gözü önünde eli silahlılar Sara’nın kollarının bağlıyorlar. Çaresiz kalan Soltan aniden karar veriyor. Kızıyla son kez görüşmek ve vedalaşmak istediğini bildirir. Baba-kız kucaklaşırlar, bir anlığına kızıyla anlaşırlar. Ailesinin, kızının şeref ve namusunu korumak, erkeklik gururunu küçültmemek, Han Çoban’a olan vadine hilaf çıkmamak uğrunda kurtuluş yolunu ciğerparesini Araz’ın sularına gömmekte görür. Karar verilmiş, vefalı Sara da sevip gönül verdiği yiğitten ayrılmaktansa ölümü yeğliyor. Zavallı baba kızını kollarına alarak “Araz yakala!” diyerek azgın sulara teslim ediyor. Yabancı fatihin ordusu şaşkınlık içinde kalıyor. Hakim ise kendisine gelemiyor.

Savalan’ın yeni edebi değerler penceresinden yaklaşarak ortaya koyduğu figürü ihtizaza gelir. Bir ailenin ocağının sönmesine, bedbahtlığına, babanın felaketine, azgın beşer evladının mazlum Soltan’a, Sara’ya ve Han Çoban’a yaptığı zulme isyan ediyor, bulutlar çarpışıyor, yıldırımlar çakıyor, seller sular şakırdıyor. Coşkun dalgalar güzel Sara’yı koynuna aldılar.

Ata-bala möhkem gucaglaşdılar,
Bilmem ne danışıb, razılaşdılar
Atdı çaya, Araz basdı bağına. (3, 25)

Tabiatın aniden coşarak titremesi, Araz'ın kızı bağına basması, dünyanın servetinden, mal-devletinden sevgi ve liyakati, şeref ve namusu üstün, mukaddes tutan iki namus timsali izzet-i nefsinin alçaltılmasından korur. Savalan şiirini halkın yarattığı varyanta uygun bir sonuçla bitirir. Elin obanın kız-gelinleri Sara'ya yas tutuyor. Soltan'ın haline ağılıya ağılıya kalbi dağlara taraf esen yellere yüz tutarak hüznü, gam notalarına belenmiş şarkılar okuyorlar:

Saramızı ayırdılar,
Bizi gemle doyurdular.
Her yeteni soyurdular,
Apardı seller Saranı
O gara telli balanı. (3, 20)

Görkemli eleştirmen alim Memmedcafer Caferov yazmaktadır ki, Savalan bir ailenin faciasını tarih boyu bir biriyle yer değişen kanlı işgalci savaşları, talan ve vahşilikleri sonucunda vatana yüz veren felaket gibi anlamlandırmıştır. Çalışkan insana özgü olan ahlaki güzellik, halkın hiçbir zaman önemini kaybetmeyecek gelenek-görenekleri, vatanseverlik, emekseverlik gibi manevi değerler, eserde hem alimane, hem de şairane tarzda ifadesini bulmuştur.

SONUÇ

Şüphesiz Savalan, kendi kahramanlarında gördüğü güzel ahlaki yönleri, karakter çizgilerini asli köküne, tarihi kimliğine sıkı bağlı olan halka özgü manevi keyfiyetler olarak değerlendirmektedir. Bu şiirden de görüldüğü gibi, şairin vatandaşlık konumu, el-obaya, bağından koptuğu halka sadık evlat sevgisinin tezahürüdür. Onun ortaya koyduğu bedii kahramanlar, Gülnar, Soltan, Sara, Han Çoban nesline, soyköküne, Anavatana sadık insanlar, vatandaşlardır.

Dilini, halkını, dinini sevip, bu kutsal sembollerin değerini, kadrini bilen ve kalemıyla onları koruyan Savalan, yarattığı bedii talepler açısından zayıf veya güçlü eserlerinde halk edebiyatına, folklora, efsane ve rivayetlere

başvurmakla göstermektedir ki, onun kalbi yüksek bedii, aynı zamanda son derece mühim tarihi, sosyo-politik öneme sahip olan Azerbaycan halk şiirine karşı sevgiyle dopdoludur.

KAYNAKÇA

1. Cenubi Azerbaycan Edebiyatı Antologiyası, II. c. Bakü 1978.
2. Caferov, M., Var olsun, mehebbet, “Azerbaycan müellimi” gazetesi, 17 Mart 1982.
3. Mecidzade Hasan (Savalan), Apardı Sellar Saranı, Tehran 1359.

**INTERNATIONAL TERMS USED IN THE CHEMICAL
TERMINOLOGY
OF AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES**

Mehdi Rahimov NIZAMI*

ABSTRACT

This article deals with international chemical terminology of Azerbaijani and English languages. Terms used in both languages are divided into different groups and examined in detail with various examples.

Key Words: Azerbaijani, English, chemical terms

**AZERİ VE İNGİLİZCE DİLLERİNDE KULLANILAN
ULUSLARARASI KİMYA TERİMLERİ**

Mehdi Rahimov NIZAMI

ÖZET

Araştırmamız Azeri ve İngilizce dillerinde mevcut olan uluslararası kimya terimlerinden bahsetmektedir. Her iki dilde kullanılan kimya terimleri farklı gruplara bölünmüş ve detaylı bir şekilde çeşitli örnekler verilerek araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Azerbeycan Dili, İngiliz Dili, kimya terimleri,*

Terminological lexicology of the language is divided into two basic groups from the genetic point of view:

- 1) Terms which have formed from words of the native language;
- 2) Borrowings

It is possible to separate the hybrid terms as a third group. In theoretical linguistics words are investigated according to their origin under the terms “international lexicology or international words”. International words are defined basically for the usage at least in three languages having different systems. Hence, despite the origin of the word its usage in three different

---

* Azerbaijan National Academy of Sciences

languages was accepted as criteria. Of course, first of all a word belongs to a definite language. Each of the international words has its origin and they pass to a language directly or by means of medium language. So, the international words are taken either from the source language or the medium language. The borrowed words keep its origin in the transferred language. Such kinds of words are noted not as international words but their origin is shown in explanatory dictionaries.

Borrowed terms in the terminology differ both for their origin and for their borrowing period. This feature is specific case for terms and as science and technology are developing this process becomes stronger. That is, the case of usage the same term in different languages in the same contents is increasing. A term is a unit of a specific field and expresses the notion concerning this field. The system of notions of sciences is the same not depending of giving their interpretations in any language. For example, Iron or Fe – ferrum has no influence in the definition of iron as a chemical element. The differentiation of one chemical element from another has scientific contents and is based on chemical criteria. This is a commonly accepted principle and has nothing to do with the science. Science does not serve a group of people but all of mankind. But every language interprets science by its own means. The basic units of this system of means are terms.

All the languages have their own terminological systems on different fields. Creation of new notions of science and new scientific innovations can be used by everyone at once. Four or five centuries ago people needed many years to get the information about any scientific work written in other parts of the world, but now the specialists of different fields can get instant information about new scientific discoveries not depending on their location.

The naming of a new scientific notion takes place in a language. In other languages, this term is used as in a native language.

Afterwards, its adaptation process gradually takes place. Presently, the tendency of direct borrowing is becoming stronger, e.g. the terms like “computer”, “internet”, “atom” etc. are almost used in the same way in all world languages. Of course, some phonetic changes can happen. The reasons of phonetic changes are connected with the phonetic norms of every language. So, it becomes clear that in present day the similarity and the resemblance of field terms occur. “The unification of terminological systems on international level appears as a result of this event. The identity of field terms in different languages is not new. This matter drew the terminologists’ attention a long time ago. There are different scientific views on investigating international terms, the problem of their definition and differentiation of international words from borrowings” [1; 2]. The notions of international words and international terms basically have not been defined well enough.

“Most of the researchers consider the words existing in different languages having similar semantics, graphic, phonetic and morphological features as international words” [3; 4]. Some researchers consider the international words only the words which are used at least in three languages.

There is a great majority of terms in the language used in the same way in terminology. Therefore, it is better to learn them in separate groups. Generally, borrowings do not acquire the status of international term at once. The transformation of borrowings into international terms is a result of a definite process.

S. Sadiqova writes: “A term passes at least three stages in order to be on the level of international term. These three stages are the followings: source language → medium language → receptor language” [1, 135-136].

Indeed, a term is formed in a definite language. Every language has its own ways of term formation. Besides it, term borrowing is a widely spread event as well. Transformation of the terms from one language into another occurs more frequently than commonly used words. Transition of borrowings into international terms is realized if this process happens according to above given transition chain. There are lots of words in modern English borrowed from different languages. The English language interacted with many languages and borrowed many words from those languages. The basic features of borrowings by Latin-roman origin are the followings: ab-, ad-, corn-, dis-, ex-, un-, il-, sub, disyllabic and polysyllabic words with prefixes; -bb, cc, ff, ll, mm, nn, pp, rr, ss, tt, typed words used as a geminates.

There are lots of borrowings by latin-roman origin which have features shown in the chemical terminology of modern English. For e.g. absolute quantity, absorber, absorption, bilateral absorption, adsorptive sphere, dispersion, dysprosium, sublimation, submicrons etc. These terms have transferred into Azerbaijani as a medium language, with the help of the Russian language. It is necessary to note that great majority of Latin borrowings in English is not direct, and they but were borrowed with the help of French. English borrowed many words from French. Their definite part has been system of complex word-building. So, French has strongly influenced to the word-building system of the English language. Word-building elements in the composition of borrowings which belong to French language have been used in English later on. For example, acceptable –able, difference, resistance –ence, –ance, and etc. are used in the word formation system of the English language. All these means are used in the formation of chemical terminology of English. Terms related to chemistry, metallurgy, geology and military have been borrowed from German language. For example, zink, bismuth, nickel and etc.

Words and word-building means borrowed from Greek are frequently used in many languages including terminological lexicology of English and they assume international peculiarity.

Any change occurred in the word-stock of the language as well as usage of borrowings in the language make semantic and stylistic changes in the English language. As a result of historical processes happened in English, different words from different languages transferred into the language. That's why, constant changes happened in the word stock of the English language.

There are a lot of chemical terms by Arabic and Persian origin in English. For example, zernix – arsenic, zerkun - zircon etc. [5]

Terms by Latin origin take a great place in most modern sciences. Chemical terms by Latin origin existing in the English language transferred to the other languages and used as international terms. The structural components of those terms also transfer to the language in the process of term transition. K. N. Yeryomina writes: "Borrowing process is transition of language elements into another one. Borrowing elements or borrowings can be phonemes, morphemes, words, word structures and word constructions" [6, 80]. Some means of term formation in terminology create international fund. Term forming suffixes, prefixes, term elements and abbreviations are included into this fund.

L. Krisin proposes 4 criteria in order to accept a word as a borrowing. 1) the ability of a receptor language to express the word of another language in a proper phonetic-graphic way; 2) definition of the borrowed word as a component of grammatical category of the language; 3) semantic independence of a borrowed word; 4) usage of the borrowed word at least in two functional styles and at the same time, its usage as term in a definite terminological system [8, 55].

K. N. Yeryomina considers the first two above said signs more important. According to her opinion, the rest two signs are not as important as the first ones. In parallel with that she proposes her criteria: "1) the possibility of phonetic-graphic expression of the borrowing; 2) appropriate usage of the borrowing according to grammatical norms" [6, 9-10]. These views connected with borrowings and their definition applies to terms as well. In parallel with that borrowed terms differ from borrowed words for some specific features. The research carried out on chemical terminology confirms these views. As it is noted above, transition language is important for international terms. "When we say a medium language we mean the leading official language of the state which has lots of people talking different languages. A medium language possess the units of the source language and fulfills the functions of the receptor language, and after transition of the term to a third language it is considered to be a medium language and that third language is considered to be the receptor language" [1,136]. International terms may have different areas. V. V. Akulenco has shown five areas of international terms: 1) Euro – American area; 2) the former USSR area; 3) the language area of the Near and Middle East; 4) India and the region of the Indian ocean; 5) the area of the Far East [4, 61].

The investigation of international terms existing in the chemical terminology of the Azerbaijan language shows that Azerbaijan is included to the first two areas of international terms shown by V. V. Akulenco: 1) Euro – American area; 2) the former USSR area. International terms were transferred into the chemical terminology of the Azerbaijan language by means of the Russian language.

International terms existing in the chemical terminology can be divided into different groups. We propose the following division of international terms according to chemical terminology; 1) the international terms coincided in all three languages; 2) terms that are considered to be international as a component of the terminological construction; 3) terms which substituent component is considered to be international term forming means.

To the first division we can give the following examples; абсорбция(рус)-абсорбция(азерб)-absorption (инг), автоконденсация-автоконденсация-autocondensation, автокоагуляция-автокоагуляция-autocoagulation, адсорбция-адсорбция-adsorption, аггломерация-аггломерация-agglomeration, аггравация-аггравация-aggravation, антидетонация-антидетонация-antidetonation, бактопептон-бактопептон-bactopepton and etc.

To the second division we can give the following examples; вода гигроскопическая -гигроскопическая су -hygroscopic water, вода дистиллированная -дистиллированная су - distilled water, гипсовая вода-gypseous water -эпс су etc.

To the third division we can give the following examples; Coordinative isometry - Изометрия координационная - координационная изометрия. Изометрия ядерная - ядренная изометрия - Nuclear isometry and so on.

Bibliography

1. Садыгова С. The theoretical problems of Azerbaijan terminology. Баку, Елм, 2002, 230р.
2. Халилова С.Н. Интернационал terms. Баку, Маариф, 1991, 164р.
3. Акуленко В.В. Интернациональные элементы в лексике и терминологии. Харьков: Высшая школа, 1980, 208с.
4. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. Харьков, 1972, с.61
5. Абасгулийев Т.А. Extralinguistic factors in adoption of Arabic words existing in English in the Medievals. Methodology and linguistics, ЫЫI edition. Баку, 1976, 120р.
6. Еремина К.Н. К проблеме языковых контактов. Европеизмы в современном персидском языке- М, Наука. 1980. 78с.
7. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. М., Просвещение, 1968, 210с.

ÇAĞDAŞ AZERBAIJANI ŞİİRİNDE DÜŞMAN TİPLEMESİ

Merziyye Necefova*

ÖZET:

Makalede yazar çağdaş Azerbaycan şiirinde Karabağ konusuna değinerek açıklamaya çalışmaktadır. Aynı şekilde çağdaş Azerbaycan şiirinde düşman tiplerini yansıtan şairlerin şiir örnekleri tahlil konusu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Şiiri, Karabağ, Düşman Tipleri,

THE “ENEMY” PROTOTYPE IN CONTEMPORARY AZERBAIJANI POETRY

Merziyye Necefova

ABSTRACT:

In this article, the author tries to explicate the subject of Karabagh in the contemporary Azerbaijani poetry. In the same way, literal samples of poets reflecting the “enemy” prototype in the Azerbaijani poetry have been analyzed.

Key Words: Azerbaijani poetry, Karabagh, enemy prototype

Tarihin tüm dönemlerinde olduğu gibi, geçen yüzyılın 80’li yıllarının sonu ile 90’lı yıllarının başlarından itibaren günümüze kadar kaleme alınan ve alınmakta olan epik ve lirik şiir örnekleri de sözkonusu dönemde meydana gelen olayları, halkımızın başına getirilen acıları poetik bir şekilde, tipler aracılığıyla yansıtmaktadır. Yakın tarihte yaşanan Karabağ savaşı, yüzde 20 toprağımızın düşman ayakları altında kalması, bir milyondan fazla masum soydaşımızın ata yurtlarından zorla ayrı salınması, doğal olarak söz sanatkarlarımızın gündeminin her zaman ön sıralarını işgal etmiştir. Çağdaş Azerbaycan şairleri arasında eserlerinde düşman-ermeni tiplerini yaratmayan bir şair bulmak zordur. Bahtiyar Vahabzade, Neriman Hasanzade, Söhrab Tahir, İlyas Tapdıq, Memmed Araz, Cabir Novruz, Hüseyin Kürdoğlu, Memmed İsmail, Memmed Aslan, Famil Mehdi, Nebi Hazri, Zelimhan Yağub, Alemdar Quluzade vs. yüzlerce zeki şairimizin eserlerinde nesrimizden, publistiğimizden farklı olarak ermeni olarak isimlendirilen insan evladının adı, soyadı

* Yrd. Doç. Dr. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü Araştırma Görevlisi.

çekilmemekte, bütün bir soykökü bilinmeyen ermeni, düşman tiplmesi ortaya konulmaktadır. Ermeni barbarlığını, ermeni vandallığını, ermeni vahşiliğini şiirimiz güç yetirdiği ölçüde okura sunabiliyor. Örneğin, Hüseyin Kürdoğlu düşman tiplmesini oluştururken, uzun uzadıya anlatmamakta, hem son derece özet, hem de daha etkili bir metot seçmektedir. Şair düşmana karşı nefret uyandırmak için görünmemiş teşbih kullanmaktadır; hem de nefret makamında ermeniye teşbih olarak kullanmaktadır:

Haraylı ünlü dünya
Toylu, düyünlü dünya
Daşnak gözleri kimi
Hemişe kinli dünya (H. Kürdoğlu, s. 15)

Veyahut: Şair “Dost olmaz ermeniden” şiirinde düşmanın içyüzünü açıp göstermektedir:

İblis üreyindedir, melek donu geyse de,
Milyon kere and içib, başına daş döyse de
Öz köküne, zatına tüpürse de, söyse de,
Daha bir de inanma, ulu halk, ulu vatan!
Bil ki, gan düşmenidir, bil ki, can düşmenidir.
Dost olmaz ermeniden. (s. 15)

Göründüğü gibi vatanımızı parçalayıp dağıtan düşmanlarımıza, şairin nefreti sınırsızdır. Şair Karabağ’ın düşmanlardan kurtarılmasını arzulamakta, vatan evlatlarını, obasını, dağını, ovasını, bahtı kara toprağını kurtarmaya çağırmaktadır.

Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü ve tarihi liyakatini, bağımsızlığını korumak, Karabağ’ı gasıp murdarlığından temizlemek, Azerbaycanlı olarak isimlendirilen her bir şahsın kutsal arzusudur. Bu arzuları ise yücelten ve kutsallaştıran şairlerimizdir.

Çağdaş şiirimizde Karabağ savaşlarında şecaat gösterip, kahramancasına şehit olan erkek ve kızlarımızla birlikte, gaddar, azazil, kan içen düşman tiplmeleri de ustalıkla oluşturulmuştur. Düşman yaşlı, kadın, bebek ayrımı yapmamaktadır. Esir aldığı soydaşlarımıza karşı tarihte benzeri görünmemiş vahşilikler, gaddarlıklar, işkenceler ortaya koymaktadır. Hamile kadınların karnını yarıp, doğmamış bebekleri çıkarıp süngüye geçirmektedir. İnsanların diri diri derisini soymakta, kulaklarını, burunlarını, dudaklarını kesmekte, gözlerini çıkarmaktadır. Küçük yaşta kız çocuklarına tecavüz

etmektedir. Halil Rıza Ulutürk, bu dehşetli, tüyler ürperten vahşilikleri unutmamayı halkına tavsiye ediyor:

Süngülere geçirdiler, yüz uşağı, min gundağı,
Ağsaggalı, ağbirçeyi, ayüzlünü, güldodağı.
Odgarişig küle döndü yun şalının her saçağı,
Uçdu, gondu buludlara igidlerin çal papağı.
Unutmazsan o papağı, Oder yurdu, Od topağı.
("Gahraman Tebrizim", s. 8.)

Düşmanlarımız yaptıkları vahşilikleri inkar etmekle, dünya halklarını aziz milletimizin aleyhine ayaklandırmaya çalışmaktadır. Hatta kendilerinin bu akılsız, insanlık dışı hareketlerini destekleyen, dünyayı halkımızın aleyhine kışkırtan, tüm dünyayı yanlış yönlendirmeye çalışan Ermeni yanlısı milletlerden kendilerine taraftar da bulabilirler. Halil Rıza Ulutürk haklı olarak bu faşist hasletli Ermenileri iftiracı, şer, hırsız olarak isimlendirmektedir. Şair takdim etmektedir ki, yurdumuza da hırsız gibi karanlıkta saldırdılar onlar:

Garanlıgda oğru kimi yurda gece girdi onlar,
Ulduzları gülleleyib göyden yere serdi onlar.
Beşiklerden ter gönçeni, ilk nübarı derdi onlar,
Cocuglara emzik deyil, öd lülesi verdi onlar.
İsti küle dönderdiler bar üstünde min budağı.
Unutmazsan o alçağı, Oder yurdu, Od topağı! (aynı yer. S. 8)

Bugün tüm insanlığın malumudur ki, Hocalı soykırımı dünya tarihinde benzeri olmayan bir vahşilik ve felakettir. Beşeriyete, insanlığa karşı yönelmiş bir cinayettir. Hayvani nefret örneğidir. Halil Rıza Ulutürk "Gaytar benim güdretimi, Azerbaycan!" şiirinin bir başka yerinde düşmanı merhametsiz cellat olarak isimlendirmektedir:

Bu müsibet ne Dahay, ne Osvensim, ne Hatındı,
Gurşunlanan zer gelemın Dan ulduzu Salatındı.
Yeherleri gana batmış Gıratındı, Düratındı,
Yadda sakla: daşnak senin en rehimsiz celladındı.
Boğazında kemend oldu körpelerin belek bağı,
Uğradın rus zavalına, Oder yurdu, Od torpağı. (aynı yer, s. 9)

Ermenilik dehşetli ve sağalmaz bir hastalıktır. Araştırmacı S. Şerifova haklı olarak kaydetmektedir ki, uzun yıllar çalıştırılmış ideolojik mekanizmanın etkisi sonucunda genç Ermeniler, neofaşist milliyetçi değerleri kavramaya ve onları vatanseverlik duygularıyla karıştırmaya başlamaktadırlar. Sonuçta bu şahıslarda değerler sisteminin kırılması, açıkça oraya çıkmaktadır. “Büyük Hayastan” iftira ideolojisi, ermeni gençlerinin yalnız beyinlerini değil, aynı zamanda kalplerini çürütmektedir. Milli edebiyatımızda bu probleme dikkat çekilmiştir. Şöyle ki, çeşitli eserlerde Ermenilerin beklenmedik saldırılarının tasvirinin yapılması, faşistlerin hareketlerinin tekrarı gibi gözümüz önünde canlandırılmaktadır.” (S. Şerifova, “Edebi prosese nazari bakış”, s. 95)

Ermenilerin yaptıkları bu vahşetlerin, insanlığa sığmayan hareketlerin, ıstırapların, kayıpların yerine Alemdar Guluzade’nin “Alay komandiri” şiirinde bir başka ilginç sahne ile karşılaşmaktayız. Düşman kızının Azerbaycan askerine esir düşmesi sahnesi ve milli ordumuzun bu askerinin esir ermeni kızı ile insancıl davranışı tabii bir şekilde, gerçekçi tasvirlerle takdim edilmektedir:

Bir gelin gapısında
Ağlayır zülüm-zülüm:
-Ay Allah, men Türklerin
Ayağı altda ölüm
Gırın bu oğraşları,
Bunlar kinli devedir!
Ağdamlı gara Mirze
Bizim ile kirvedir
Süfresine goyardım,
Arag olsun, hoş olsun
Kefi ne çekse yeyib,
Yatıb, halal-hoş olsun.

Çağdaş epik-lirik eserler arasında ortaya konulan düşman tiplemesi halk şairi Zelimhan Yagub’un “O gızın göz yaşları” şiirinde özellikle seçilmektedir. Şair 2005 yılında kaleme aldığı bu süjeyi, büyük hacimli lirik-epik eserinin prologunda kaydetmektedir ki, Hocalı faciasının 13. yılı ile ilgili olarak yas töreni-şehitleri anma günü düzenleniyordu. Her konuşmada bir isyan, her kalpte bir fırtına, her bakışta bir leysan vardı. Derdini dile getirenlere tek tek söz veriliyordu. 21 yaşlı Hocalı kızı Hazangüle de söz verdiler. Ermeniler onun 36 yaşlı annesi Raya hanımı, 5 yaşlı kızkardeşi Yegane’yi Askeran ormanında kurşunla delik deşik etmişlerdir. 38 yaşlı babası Tevekkül’ü 8 yaşlı Hazangül’ün, yavru kızcağızın gözleri önünde, ağaca bağlayıp diri diri

yakmışlardır. Tevekkül'ün suçu, Ermenilerin “Karabağ ermeni toprağıdır” sözünü ona dedirtemediklerinden ibaret olmuştu. (Z. Yagub, “Men bir dağ çayıyam”, Bakü 2006, “Pedagogika” neşriyatı, s. 246, (335 sah.))

Şair, Hazangül'ün gözyaşlarıyla andığı bu dehşetli sahneden rikkate gelerek, “O gızın göz yaşları” şiirini kaleme almıştır.

Şair eserin girişini son derece orijinal bir metotla başlatarak, okurunu olayların, süjelerin gelişim çizgisi boyunca zirveye doğru düşmana karşı dehşet, gazap, teessüf, intikam duyguları içerisinde çekip götürmektedir.

Sual da mendedi, cavab da mende,

Hocalı en büyük derdimdi?

Derddi!

Tersine çekilen düşmen sillesi,

Deli tufanlardan sertdimi?

Sertdi! (aynı yer, s. 246.)

Ve bu sert tokadın, “en büyük Hocalı derdi”nin, “hala kendine gelemeyen”, “utanç duygusundan sıkılmış milletin intikamını alma zamanının çoktan geldiğini şair aşağıdaki mısraları ile söylemektedir:

Ne ölen diriler, ne solan biter,

Akdı göz yaşımız sellerden beter.

Yeter seyircilik, şahidlik yeter,

Şehide çevrilmek şertdimi?

Şertdi! (s. 247)

Yüzyıllar boyu Ermenilerin Hocalı'da yaptıkları cellatlıkları, tuzak dolu istekleri bedii okura ulaştırılmaktadır. Yazar “Karabağ tarihi açılrsa kat kat, Tarihe sığmayan keder görersen” (s. 247), diye dünyaya, uluslararası kurumlara, ermeni vandallığının dehşetlerini ulaştırmaktadır. Söz konusu dehşetli anlardan bir kesite dikkat yetirelim:

O gün gan üstünde açıldı seher.

O gün Hocalıda yer gırmızıydı.

Gırmızı gırmızı üzüme durdu,

İblis görkeminde şer gırmızıydı. (s. 247)

Düşmanın kan gölüne çevirdiği Hocalı, her bir Azerbaycanlının, her bir beşer evladının faciası, kalp yarası olduğu gibi, Zelimhan Yagub'un da şair kalbini param parça etmekte, sızım sızım sızlatmaktadır. Fakat sanatkar yine gururunun kırılmadığını, halkının, milletin ve vatanının namuslu oğullarının bu kanı yerde bırakmayacağını eminlikle vurgulamaktadır. Halkının gücüne, kudretine, mertliğine, namusuna, sabrına ve dayanıklılığına inanmayan şair, hiçbir zaman o halkın sevgili şairi olamaz! Zelimhan Yagub da milletin er geç “Gamı ezip geçeceğine” emindir. Şaire göre “Andımı toprağa içen” milletin düşmanı mahvetmeğe her türlü gücü ve kudreti vardır:

Meni susduramaz bu gan, bu gada,
Melek ganadında uçar bu millet.
En gözel derdi de bir içim sutek.
Başını galdırıp içen bu millet. (s. 248)

Eserin başında şair, Hocalı faciasının dehşetlerinden, ermeni işgalcilerinin akılalmaz teröristliğinden, aynı zamanda Azerbaycan halkının bu dehşetli dertlere de metanetle göğüs gerip, tarihin bu amansız sınavından da mağrur ve yüzü ak çıkacağına, gücü kudretiyle intikamı düşmanda bırakmayacağına olan inancından özetle bahsediyor idiye, sonuçta şiirin zirve noktasına yaklaştıkça reel, net olayların bedii sözün gücü ile poetik yansımaları vermektedir. Şairin intikam duygusuyla yanıp kavrulan kalbi, bu intikamı almak için gerekli kudreti, kadim, ulu bir millet olarak gücümüz, gazabımızı, düşmana nefretimizi o kızın genç babası daha 8 yaşlı yavru iken gözleri önünde diri diri yakılan, şimdilerde 21 yaşında olan Hazangül'ün gözyaşlarında görmekte ve duymaktadır:

...Tek o kızın göz yaşları, besimdi,
O gözdeki yaşın gücü tükenmez. (s. 249)

Şiirin sonuna doğru şair 8 yaşlı kızın gözyaşları önünde babası Tevekkül'ün “Karabağ ermeni toprağıdır” demediği için ağaca bağlanıp yakıldığı sahneyi kaleme almaktadır. Bak, bu da düşman vahşiliğinin bir tezahür biçimidir:

Körpece gızcığazın
Gözünün gabağında
Ağaca bağladılar
Atası Tevekkülü
Üç defe od vurdular,

Yere töküldü yağı,
Göye sovruldu külü. (s. 260)

Azerbaycan halkı kahraman halktır. Tüm bu işkencelere rağmen Azerbaycan halkı, onun Tevekkül gibi kahraman, metin, cesur evlatları hiçbir zaman “Karabağ ermeni toprağıdır” cümlesini dillerine getirmemiş ve getirmeyecek de! Şairin okura telkin ettiği asıl düşünce de bundan ibarettir:

“De ki, Dağlıg Garabağ
Ermeni toprağıdır!”
Bu sözü almag üçün
Onun dodaglarından
Gıgılcımın, alovun,
Odun gücü çatmadı,
Yağının, kemfürsetin,
Yadın gücü çatmadı. (s. 266-266)

SONUÇ:

Sonuç olarak eser şairin ricaları, düşünce ve kanaatleri ile tamamlanmaktadır. Şair düşmanın insanlığa ihanet olarak gördüğü tüm neo-liberal adeta faşizan ideolojik değerleri ve bunun kötü sonuçlarını görmekte, bu bağlamda Hocalı soykırımının halkın hüznü ve ağıt içeren dökülen kanlarla ilişkilendirilen bu acı olayın ülkenin ve halkın kültür ve tarihi hafızasından silinmeyeceğini belirtmektedir.

KAYNAKÇA

1. H. Kürdoğlu, “Yurduma gurbandır soyum”, Bakı 2005.
2. Halil Rıza Ulutürk, “Davam edir 37...”, Bakı 1992.
3. S. Şerifova, “Edebi prosese nazari bakış”, Bakı 2006.
4. A. Guluzade, “Gadan mene Garabağ”, Bakı-Ozan 2006.
5. Z. Yagub, “Men bir dağ çayıyam”, Bakı 2006.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN BİLİM VE SANATA BAKIŞI

Oğuzhan KAVAKLI* - Volkan SARIKAYA**

ÖZET

Türklerde devlet olgusu gündeme geldiğinden beri bir çok alanda bilimsel ve sanata yönelik çalışmalar tüm dünyayı etkilemiştir. Bu makalede ele aldığımız konumuz içinde bir dünya imparatorluğu olan ve dört kıtaya yayılan bir Türk devleti “Osmanlı İmparatorluğu”ndaki bilimsel faaliyetler bir süreç içinde değerlendirilmiştir.

PERSPECTIVE THE OTTOMAN EMPIRE ON SCIENCE AND ART

Oğuzhan KAVAKLI-Volkan SARIKAYA

ABSTRACT

Ever since the concept of state emerged in Turks, many studies in various fields of science and art have started to influence the whole world. The process of scientific activities in a world empire scatted over four continents, namely the Ottoman Empire, has been searched within the framework of this article.

GİRİŞ

Bilim, genel olarak dünyayı ve dünya üzerinde yaşayan insanları ve onların etkinlikleri sonucu ortaya koydukları değerleri inceler. Bu bakımdan bilimsel çalışmalar çok çeşitli alanlara ve bunlarda çeşitli kısımlara ayrılır. Osmanlı klasik dönemde bilim, dini yönden algılanmış ve bu açıdan tanımlanmıştır. Bilimler bu bakımdan NAKLİ ve AKLİ diye iki kısımda düşünülmüş. Nakli bilimler, İSLAMİ İLİMLE olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla İslam dini ile ilgili bütün çalışmalar bu kategoriye yerleştirilmiştir. Akli bilimler ise, insanın aklıyla, araştırarak, deneyerek ve gözlemlem yolu ile ulaşılan bilgilerdir. Her iki dalda da sistematik ve yoğun öğretim medreselerde yapılmıştır (GÖKER, Lütfi, 1984, s.4).

Osmanlı Devletindeki bütün bilimsel faaliyetler, İslâm Dini esaslarına göre müesseselerle teşkilâtlar kurulmuştur. Bütün teşkilâtlar da Hanefî mezhebi'ne göre şekillendirilmiştir. İlmiye Teşkilâtı'nda; medrese, müderrislik, kadılık, padişah hocaları, kazaskerler, nakib-ül-eşraf, müftülük veya şeyh-ül-

* Yrd.Doç.Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

** Celal Bayar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans

islâmlık müesseseleri olarak katagorize edildiği görülmektedir.İlmiye teşkilâtının ayrıca rütbeleri, dereceleri de vardı. İlmiye mensupları, önemlerine binaen başta padişah olmak üzere, devlet adamları dahil herkesten hürmet görürdü.(Aykut Kazancıgil,İstanbul,2000,s.23).

XVII.yüzyıl başlarına kadar ilim sayesinde toplumda büyük hürmet gören ilim adamları, bu asırdan sonra yetişmelerindeki bozukluklar ve zayıflık, ayrıca olayların kendilerini siyasetin içine çekmesi sebebiyle yıpranmışlar eski itibar ve ağırlığını kaybetmişlerdir.Tanınan İmtiyazlar: Osmanlı Devleti ilim erbabına bazı imtiyazlar tanımıştır. Bunları vergilerde ve cezalarda ayrıcalık ile çocuklarına tanınan imtiyazlar daha sonra bütün ilmiye ailelerine uygulanan imtiyazlar daha sonraki yıllar ilmiye teşkilâtının bozulmasında etkili olduğunu görmekteyiz. İlmiye ailelerinde ilk imtiyaz II.Murat'ın Molla Fenârî (ö.1431) evladına verdiği hak ile başlamıştır.Buna göre Molla Fenârî oğulları ve torunları müderrisliğe kırk akçe ile tayin olunurlardı.Daha sonra bu imtiyazların kapsamı genişletilerek diğer ilmiye ailelerine de verilmiştir.

Bu imtiyazlar daha sonraki yıllarda beşik ulaması sitemini ortaya çıkarmıştır.(UZEL,İlter s.291).

OSMANLILARDA MEDRESELERİN EĞİTİM SİSTEMİ ÜZERİNE ETKİSİ

Osmanlıda dört farklı eğitim metodu vardır. Enderun(saray yöneticileri) kalem eğitimi (bürokrat) dergâh eğitimi (tasavvuf erbabı) medrese(ilim adamı). Osmanlıda eğitim denince akla ilk gelen medresedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde bilim ve eğitimin başlıca kaynağı ve önemli müessesesi medreselerdir. Osmanlı medreseleri devletin kuruluşundan yirminci yüzyılın başlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Medreseler, İslam geleneği çerçevesinde aynı esaslara bağlı kalmakla beraber,Osmanlılarda birçok değişikliklere uğramıştır.Vakıf kuruluşlar olarak sistemleşen medreseler Osmanlılarda da devletin güçlenmesine paralel olarak büyümüş ve gelişmiştir (ÇİÇEK,Kemal 1999.s.44).

Medreseler seviye itibarıyla bugünün orta ve yüksek okullarına tekabül etmektedirler. Vakıf olduğu için öğrencilerin barınmasının yanında diğer ihtiyaçları da medreseden sağlanıyordu. Medreseler külliyenin bir parçasını teşkil ettiğinden öğrenciler hamamda temizleniyorlar, imaret (aşevi) den yemek yiyorlar, câmii de ibadet ediyorlar ve medresede öğrenim faaliyetlerine devam ediyorlardı. Bu yönleriyle bugün uygulanmakta olan kampüs ve öğrenci yurdu anlayışının temellerini kendi eğitim tarihimizde bulabiliyoruz.

Osmanlı medreseleri müezzin, imam-hatip ve vaiz gibi camii görevlilerini, mahalle mekteplerinin hocalarını, medresenin kendi kadrosunu, yargı kadrosunu yetiştirdiği gibi Divân-ı Hümayundaki Kazaskerler (Bugünkü M. Eğitim ve Adalet Bakanları) ve Şeyhülislâm gibi temsilcileri de hazırlıyorlardı. Bu yönleriyle çok fonksiyonlu idi. Ulemâ denilen medreseliler halk ve yönetim üzerinde önemli bir nüfuz, etki ve önemli bir yere sahiptiler.

Ayrıca toplumda entellektüel- yani aydın kadrosunun en üst tabakasını oluşturmuyorlardı (Genel Türk Tarihi, s.169).

Medreselerin programını dört ana gruba ayırabiliriz:

1. Din ve Hukuk (Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh, kelam...)
2. Dil ve Edebiyat (Arap, Fars dilleri, hitabet, şiir,...)
3. Felsefe (Felsefe ve mantık)
4. Temel Bilimler (Tıp, Matematik, Geometri, Astronomi, Coğrafya) idi.

Bu derslerin verilmesi zamanla ihtisaslaşmayı da meydana getirdi.. Medrese öğrencilerinin en alt kademesine suhte (softa) ortaöğretim talebesi deniyordu. Daha sonrakilere danişmend (lisans talebesi) denilirdi. Muid (Asistan) müderris ile talebe arasındaki ilişkileri düzenler, hocanın derslerini müzakere yoluyla özetler veya tekrarlardı. Medrese eğitimi oldukça uzun süren meşakkatli yani zor bir işti. Osmanlı medreseleri hür düşünceyi ve bilimi birinci plâna yerleştirmiştir(İHSANOĞLU,Ekmeleddin,GenelTürk Tarihi s.26).

Zengin vakıflar sayesinde maddi imkanları geniş olunca ve devlet yöneticilerinin de ilgilenmesi dolayısıyla İslâm dünyasının birçok şöhretli âlimi Osmanlı ülkesine gelerek bilgilerini ve fikirlerini yayma imkânı buluyorlardı.

İlk Osmanlı Medresesi İznik'te Orhan Gazi tarafından 1331'de kurulan "İznik Orhaniyesi" adını alan medresedir. Orhan Gazi bu medresenin başına Kayserili Davut Efendiyi müderris olarak getirmiş ve medrese için vakıflar tesis etmiştir . Yine İznik'te Süleyman Paşa kendi adına bir medrese kurmuştur.

Osmanlılarda medreseler hem program hem de mimarî bakımından büyük bir gelişme gösterdiler. I. Bayezid Han Bursa'ya câmiler ve medreseler inşâ ederek bir ilim merkezi haline gelmesini sağladı. Bundan sonra bir çok medrese kurulmuş ve yayılmıştır. Osmanlıların ilk bir buçuk asır zarfında yaptıkları medreselerin derece itibarıyla en mühimleri İznik, Bursa ve Edirne medreseleriydi.Osmanlı Devleti'nde resmî bir müessese olarak medreselerin devlet nizamı içinde yer alması Fatih Sultan Mehmed'in kendi adıyla kurduğu "Fatih Medreseleri" ile başladı . İstanbul'un fethinden sonra medrese nizamına hız verildi. Fatih Sultan Mehmed şehirdeki kilise ve manastırları medrese haline getirdi. Fatih Medreseleri'nin kurulması Osmanlı medrese teşkilâtı için bir yenilik sayılır. Fatih Kanunnâmesi'nde "Sahn-ı Semân" diye adlandırılan medreselere Semâniye Medreseleri'de denir. Kelam, Mantık, Lügat, Matematik, Astronomi, Felsefe, Tarih, Coğrafya gibi ilimlerin yanında Kur'an İlimleri, Hadis ve Fıkıh gibi dersler de okutuluyordu(ÇİÇEK, Kemal, 1999 s.47).

Süleymaniye Medreselerini ise, Kanuni Sultan Süleyman kurmuştur. Babası Yavuz Sultan Selim adına Yenibahçede bir medrese yaptırmıştır. Daha sonra da 1544'de Şehzâde Mehmed için bir medrese açtırdı. Fakat Osmanlı Devleti'nin en ileri durumundaki müesseselerinden biri 1550-1557 yılları arasında kurulan "Süleymaniye Medresesi"dir. Özellikle ordunun, tabip, cerrah, mühendis ihtiyacını göz önünde tutan Kanuni Medreseyi ona göre teşkilatlı yaptırdı.Süleymaniye Medresesi İstanbul'un yedi tepesinden biri üzerine

kurulmuştu. Medreselerde haftada dört gün ders okutuluyordu. Her medresede talebelerin yatıp kalkması için hücre denen medrese odaları vardı. Talebelere günde iki defa yemek verilirdi.

Fatih'den sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında Medreseler'de Riyâziyât ve Tabiat dersleri çok önem kazanmıştır. Fakat bunlardan sonra bu derslere karşı düşmanlık başladı(ÇİÇEK, Kemal, 1999 s.52).

BİLİMSEL SÜREÇTE RASATHANELERİN ÇALIŞMALARI

Osmanlıların, XVI. yüzyıldan önce gözlem evi kurup kurmadıkları henüz pek belli değildi. Fakat, Osmanlılar' dan önce Anadolu Selçuklukları devrinde Anadolu' da kurulmuş gözlem evleri vardı. Osmanlılar devrinde kurulan gözlem evi, XVI. yüzyılda ünlü bilgin Takiyüddin tarafından İstanbul' da kurulmuştur. Osmanlı astronomi tarihinde bu gözlem evinin önemli bir yeri vardır.

HASTANELERİN BİLİM ÜZERİNE ETKİSİ

Osmanlı döneminde, bir çok hastaneler de açılmıştır. Bu hastaneler ya bir medreseye bağlı olarak ya da ayrı olarak açılıyordu. Böylece, bir taraftan sağlık hizmetleri verilirken, diğer taraftan tıp ve eczacılık konularında araştırmaları da yürütülüyordu. II. Murat'ın Edirne'de kurduğu hastane ve Fatih'in İstanbul'da kurduğu hastane medreseye bağlı olarak açılan hastanelere birer örnektir. Yıldırım Beyazıt'ın Edirne'de açtığı hastane, bağımsız bir hastaneydi, hastanede tıp ile ilgili araştırmalar da yürütülüyordu. Bu hastanelerin diğer bir önemli özelliği, akıl hastaları için ayrı bir bölümün oluşu ve onların musiki ile tedavi edilmesidir. Musiki ile tedavi daha önce Anadolu (Türkiye) Selçuklukları devrinde kurulan Amasya hastanesinde de vardı. Musiki ile akıl hastalarının tedavisi, Türklerin tıp tarihine önemli bir katkısı olarak değerlendirilmelidir(İHSANOĞLU, Ekmeleddin, Osmanlı Bilim Araştırmaları s.17).

OSMANLI KÜTÜPHANECİLİĞİNİN BİLİME KATKISI

Osmanlılar genel olarak diğer İslam uluslarında olduğu gibi, kütüphaneye çok önem veriyorlardı. Gerek müstakil olarak gerekse medreselere bağlı olarak, birçok kütüphane açmışlardır. Külliyelerde merkezi kütüphaneler vardı. Osmanlı kütüphaneleri, zenginlikleriyle bu gün de Dünya' nın hayranlıklarını çelmektedir. Bulundurdıkları zengin kitaplar ve koleksiyonlar ile geçmişte olduğu gibi bu gün de bilimsel araştırmalara, önemli katkılar sağlamaktaydı.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA TIP ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Osmanlı ülkesinde gerek sivil, gerekse askerî hayatta büyük rağbet görerek gelişen ilim şubelerinden biri de tıptır. Osmanlı padişah ve

idarecilerinin başka ülkelerden gelen hekimlere olan iltifatları ile onlara sağladıkları imkanlar , Müslüman hekimlerin yetişip çoğalmasını hızlandırmış. Osmanlı hem hastane, hem de tıp medresesi olarak hizmet eden Bursa Dâru't-Tıbbı, Osmanlı Devleti'nin ilk sağlık tesisidir. Uludağ eteklerinde, havadar ve geniş bir arazide iki katlı olarak inşa edilen hastanenin geniş bir bahçesi vardı. Hücre ve salonların kapıları bu bahçeye açıktı. Bu ilk Türk tıp müessesesi, kısa zamanda öyle bir şöhret kazandı ki, meşhur tabiplerden bir çoğu buranın kadrosuna dahil olabilmek için gayret sarf ediyordu. Osmanlı döneminin ilk Türkçe telif tıp kitabı olarak kabul edilen "Havâsu'l-Edviye"yi telif eden İshak b. Murad ,Amasya Hastahânesi başhekimisi Sabuncuoğlu Şerafeddin ve Sultan II. Murad adına "Zahire-i Muradiye" adlı büyük tıp kitabını yazan Sinoplu Mü'min b. Mukbil, sonradan Osmanlı Devleti'ne gelip hizmet eden tabiplerdir.

Fâtih Sultan Mehmed devri, tıbbî faaliyet ve gelişmeler bakımından önemli bir devirdir. Fâtih, sağlık işlerini organize eden ve o günün şartlarına göre çok ileri bir zihniyetin anlayışı olduğu anlaşılan Hekimbaşılık (Reisu'l-Etîbba) müessesesini kurarak, başına Kutbeddin Ahmed'i getirmişti. Musikî, su sesi ve çiçeklerle de tedavi sistemini geliştiren Osmanlı tıp dünyasında yeni metodlarla bazı hastalıklara tedavi uygulandığı görülmektedir. (ŞEHİSUVAROĞLU , Bedi N., GÜREŞSEVER, Gönül Cantay ‘ Bilim ve Sanat Tarihi Bakımından Sabuncuoğlu Cerrahiyesi s.46).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde bilim eğitimi en yüksek seviyeye ulaştığını görmekteyiz. Süleymaniye Camii külliyesinde yer alan Tıp medresesinde zamanın en ünlü ekimleri yetişti. Bu okulda ikinci Bayezid döneminde İspanya'dan gelerek Osmanlı tebaasına geçen ve Kanuni'nin tedavisini de yapan bazı Yahudi hekimler ders vermiştir. Tıp sürekli olarak canlı örneklerle de uygulanarak gelişebilen bir bilim disiplini olduğu için teorik eğitim yanında hastalar üzerinde kazanılan pratiğin önemi büyüktür (ŞEHİSUVAROĞLU , Bedi N., GÜREŞSEVER, Gönül Cantay ‘ Bilim ve Sanat Tarihi Bakımından Sabuncuoğlu Cerrahiyesi s.47).

Amasyalı Sabuncu oğlu Şerafeddin b. Hacı İlyas'ın, okuduğu kitaplarla tecrübelerine dayanarak on yedi bâb üzerine telif ettiği tıp kitabı dahilî ve haricî tedavi yollarını göstermektedir. Ahmedî'nin "Tervihu'l-Ervah" adlı manzum tıp kitabı XV. yüzyılın ortalarına doğru yazılmıştır. Bu eserde, anatomiye ait kısa bilgiler verildikten sonra birer birer hastalıkların tedavisinden bahsedilmektedir. XV. asır sonları ve XVI. asır başlarında yazıldığı tahmin edilen "Yadigâr-i ibn Şerif" adlı tıbbî eser, havadan, sudan, yiyecek, içecek, spor ve hastalıklarından bahseder. Halka göre yazıldığı için pek çok nüshası bulunan bu eserde, özellikle Gelibolu'dan bahsedilmektedir. Bu da müellifin Gelibolu'lu veya oraya yerleşmiş bir kimse olduğunu göstermektedir. Eserde, hastalıkların belirti ve ilaçlarından bahsedilmektedir.

Daha önce kısaca temas edildiği gibi Osmanlı Devleti, dış ülkelerden kendisine iltica eden veya herhangi bir şekilde gelen tabiplere fazlasıyla rağbet gösteriyordu. Şirvanlı Hekim Şükrullah, Hoca Ataullah, Hekim Lâri, Hekim

Arap, Tebrizli Kemal gibi isimler, burada ilk akla gelenler olarak zikredilebilir. Böylece Osmanlı bir manada dışarıdaki beyin göçünü ülkesine doğru hızlandırmak suretiyle bu branşın kendi topraklarında inkişaf edip gelişmesini sağlıyordu (ŞEHİSUVAROĞLU , Bedi N., GÜREŞSEVER, Gönül Cantay ‘ Bilim ve Sanat Tarihi Bakımından Sabuncuoğlu Cerrahiyesi s.48).

Bu arada, XVI. asır başlarında Necmeddin Mahmud'un "el-Hâdî fî ilmi'z-Zâdî"adlı eseri, "Mecmau'l-Mücerrebât" adıyla ve ilavelerle Türkçe'ye çevrilmiştir.İbn Kemal'in, "Rücûu's-Seyh ile's-Sabâ fi'l-Kuvveti ale'l-Bâ" isimli eseri, Arapça olup Yavuz Sultan Selim'in emri ile kaleme alınmıştır. İhtiyarların kuvve-i bahiyyesinin artırılmasına dairdir.Cerrah İbrahim b. Abdullah tarafından Yunanca aslından tercüme edilmiş olan "Alaim-i Cerrahîn" ve 1559'de vefat eden İlyas b. İsa'nın "Müfredât" isimli eserleri XVI. yüzyılın ilk yarısına aittirler. Bu dönemin tıbbî eserlerinden birisi de Yahudi Dotor adında bir tabibin olup takriben (1544 M.)'de ve Hekimbaşı Kaysunîzâde zamanında Kitab-i Asây-i Pirân isimli eseridir. Hekim Dotor'un dede ve babasının İspanya'da doktor oldukları belirtilmektedir(UZEL, İlter, ‘ Bir 15.yüzyıl Türk Bilim Adamı ve Hekimi: Şerafettin Sabuncuoğlu, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası s.292).

COĞRAFİ KEŞİFLER VE OSMANLI

Osmanlılar, coğrafya ilminde de önemli mesafeler katedip bu ilmin gelişmesine hizmet etmişlerdi. Bu devlette coğrafya ile ilgili eserlerin yazılması XV. asrın ortalarından itibaren, fetihlerin artmasına paralel olarak artış göstermiştir. XVI. asırda ise önemli ve mükemmel eserler meydana çıkmıştır. Bu mükemmeliyet XVII. asrın son yarısına kadar devam etmiştir. Fâtih Sultan Mehmed, Batlamyus'un coğrafyaya ait levhalarını tedkik ederek, bunların aslına uygun ve anlaşılır bir şekilde tertip ve düzenlenmesini emretmiştir. Bu hususta hiç bir fedakarlıktan da kaçınmamıştır.

Bilindiği kadarı ile en eski Türkçe coğrafya kitabı Yazıcızâde Ahmed Bican Efendi tarafından 857 (m. 1453)'de Gelibolu'da tercüme suretiyle kaleme alınmıştır. Ahmed Bican Efendi, bunu Kazvinî'nin "Acaibu'l-mahlukat" adlı eserinden tercüme etmiştir.Ancak XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı ülkesinde ünlü bir denizci ve haritacı ile karşılaşırız. Pirî Reis adını taşıyan bu ünlü denizci ve haritacının tamamen orijinal olan dünya atlasının sadece birkaç parçasına sahip bulunmaktayız. 1515'te ceylan derisi üzerine çizilmiş bulunan dünya haritası, 1517'de Yavuz Sultan Selim Han'a sunulmuştur. Burada Pirî Reis'in "Kitab-i Bahriye'sini de zikretmek gerekir. Kitab-i Bahriye, orijinal bir coğrafya kitabı olup, haritacılık bakımından da önemli bir gelişmişlik örneğini teşkil etmektedir. Mütahassislere tarafından o tarihlerde Avrupa'daki haritaların en mükemmeli olduğuna işaret edilmektedir. Kitabı'l-Bahriye, Türkçe'deki ilk deniz atlası ve rehberi dir. Akdeniz çevresini, hem kendisinin geniş tecrübesi ve hem de şimdi çoğu kaybolmuş eski haritalara dayanarak kıyı, köşe, liman, sahil, şehir ve kasaba tanıtır. İlkin 1521'de telif edilmiş, daha sonra yeniden

genişletilip 1525'de Damad İbrahim Paşa aracılığı ile Kanunî Sultan Süleyman Han'a takdim edilmiştir(KAZANCIGİL, Aykut ,Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji s.141-142).

XVI. yüzyılın denizcilerinden Seydi Ali Reis'in vücuda getirdiği Atlas'ı (Muhit) pek değerlidir. Pirî Reis'ten sonra Süveyş kaptanı olan Galatalı Seydi Ali Reis (öl.1562) Umman ve Hind denizlerindeki seferleri sonucunda baş tarafı kozmografya ve bunun kaidelerinden, diğer kısımları da Kızıldeniz, Aden ve Basra körfezleri ile Umman denizi ahvalinden bahseden mükemmel bir eser vücuda getirmiştir. Bu eser, Hammer tarafından Almancaya tercüme edilmiştir.Osmanlı bilim adamlarının en önemlilerinden biri Kâtip Çelebi'dir.(1609-1657)Fransızca ve Latince'den yaptığı çevirilerle batı'daki gelişmeyi yakından takip etti.Kâtip Çelebi'nin geniş bir tarih ve coğrafya kitabı olan “ Cihannüma”daki Osmanlı ülkelerine ait bölümler Almanca,Fransızca ve Latinceye çevrilerek batılı coğrafyacılar kaynak teşkil etti.

XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyacıları ve eserleri hakkında bilgi veren pek çok kaynağa sahip bulunmaktayız.Bilim eğitimindeki gerilemeye rağmen yüksek eğitim sınıfı dışında “ İlim ve Fen “ ile uğraşan bazı cesur girişimciler, Osmanlı'daki bilimsel gelişime katkıda bulunuyorlardı. Lagari Hasan Çelebi isimli bir mucit, 50 okka barut macunu ile dolu 7 kollu bir fişek ile IV.Murat'ın kızı Kaya Sultan'ın doğumunda Sarayburnu'nda yapılan şenlikler sırasında kendisini gökyüzüne fırlatmayı ve sonra denize inmeyi başardı.

Aynı dönemde yaşamış Galata Kulesinden Üsküdar'a kanat takarak uçtuğu öne sürülen Hezafen Ahmed Çelebi'de, sadece Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde anıldığı ve başka hiçbir yerde anılmadığı için efsaneden öte bir anlam taşımaz (KAZANCIGİL,Aykut ,Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji s.157).

POZİTİF BİLİMLER VE MATEMATİK BİLİMİNDE OSMANLI DAMGASI

Osmanlılarda bilim geleneği başlamış ve bu bilim anlayışı İslâm Dünyası anlayışının devamı niteliğinde olmuştur. Matematik içinde aynı değerlendirme geçerli olup, 14,15 ve 16.yüzyıllarda İslam uygarlığının etkilerini yansıtır.

Osmanlıların ilk matematikçisi olarak kabul edilen Kadızâde-i Rûmî, bilgisini artırmak için Bursa'dan Semerkant'a gitmiş ve orada Uluğ Bey'in yanında Semerkant Gözlemevi'nin müdürlüğünü yapmıştır. Bir daha memleketine dönmeyen Kadızâde'nin kendisinden sonraki matematikçiler üzerinde çok etkili olmuş ve Osmanlı matematik geleneğini şekillendirmiştir. Risâle fî İstihrâci Ceybi Derecetü Vahide bi ' Amelin Mü'esasetin 'alâ Kavâ'id Hisâbiyye ve Hendeşiye 'alâ Tarîkati Gıyâsiddîn el-Kâşî adıyla,Gıyâsiddîn Kâşî'nin 1 derecelik yayın sinüsünün hesaplanması ile ilgili eserine yazmış olduğu şerh daha sonraları Miri Çelebi ve Takıyyüddin'in

çalışmalarını etkilemiştir.Kâşî'nin bir üçüncü derece denklemi çözümüne dönüştürdüğü bu hesaplamayı Kadızâde'nin basitleştirmiş olduğunu söylerler (Türkler "Osmanlı'da Matematik", Melek Dosay GÖKDOĞAN s.79).

Kadızâde yalnızca yazmış olduğu eserleriyle değil,yetiştirdiği öğrencileriyle de Osmanlı matematiğini şekillendirmiştir.Bunlardan Fethullah eş-Şirvânî ve Ali Kuşçu Osmanlı topraklarına gelerek,burada araştırmalarını yapmışlardır.

İkinci Murat zamanında yaşamış ve Fatih'in döneminin başlarında vefat etmiş olan Fethullah eş-Şirvânî, Semerkant'tan Kastamonu'ya gelmiş burada medreselerde kelâm,mantık,matematik ve astronomi dersleri vermiştir.Böylece Semerkant bilim çevresinin araştırma ruhunu Anadolu'ya getirmiş ve yayma başlamıştır.

Kadızâde'nin diğer öğrencisi Ali Kuşçu ise , Uluğ Bey öldükten sonra Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına gitmiş ve onun tarafından Fatih Sultan Mehmet'e elçi olarak gönderilmiştir.Bu şekilde Fatih ile tanışan Ali Kuşçu'nun bilgisine hayran olan padişah onu İstanbul'a davet etmiş, bu daveti kabul eden Ali Kuşçu Osmanlı başkentinde büyük itibar görmüş,Ayasofya Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir.Böylece İstanbul'da matematik ve astronomi çalışmaları canlılık kazanmıştı. Ali Kuşçu'nun önemli öğrencileri Miri Çelebi ve Molla Lutfi'dir. (Türkler "Osmanlı'da Matematik", Melek Dosay GÖKDOĞAN s.81).

Ali Kuşçu'nun Eserleri

- a. Hallu Eskâli'l-Kamer
- b. Meserretu'l-Kulûb
- c. Risâletu'l-Fethiyye

Fatih döneminde yaşamış olan Matematik ve astronomi bilgini Sinan Paşa, vezirlik makamına kadar yükselmiş, Fatih ile arası açılınca önce hapse atılmış, ulemanın araya girmesiyle sürgüne gönderildi.II.Bayezid başa geçtikten sonra affedildi ve müderrisliğe geri döndü.Sinan Paşa'nın öğrencisi Molla Lutfi, matematiği Ali Kuşçu'dan okudu.II.Bayezid döneminde Bursa'daki Sultan Murat Medresesine müderris oldu.Daha sonra Fatih Medresesine müderris oldu.Burada dinsizlikle suçlanarak At Meydanı'nda idam edildi. Bu akıbete uğramasında insanlarla alay etmesinin ve herkese dil uzatmasının rolü olduğuna dair iddalar vardır (GÖKER , Lütfi, 'Fen Bilimleri Tarihi ve Türk-İslam Alimlerinin Yeri, Ankara , 1994, s 66).

15.yüzyıl ile 16.yüzyıl arasındaki geçiş dönemini temsil eden Hacı Muhyiddin ibn Mehmed ibn Hacı Atmaca'nın hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur.

Hacı Atmaca'nın hesap üzerine olan bir eserini II.Bayezid'e takdim ettiğini görmekteyiz.Yazarın kaleme aldığı Mecma' el -Kavâ'id üç bölümden oluşmaktadır.Birinci Bölümü tam sayılar üzerinedir.İkinci Bölümü: Kesirler

üzerinedir. Üçüncü Bölümü de çeşitli meseleler başlığını taşır. Hacı Atmaca'nın eserini Osmanlı'nın günlük sorunlarına çözüm bulması için yazdığı anlaşılmaktadır. (Ağırlık, hacim, uzunluk, miras problemleri)

Takiyeddin el-Rasid, trigonometri fonksiyonlarının kesirlerini ilk defa ondalık göstermiş ve 1 dereceden 90 dereceye kadar sinüs ve tanjant değerini hesaplayarak bunların tablolarını hazırlamış.

Takiyeddin el-Rasid Bugyetü't-Tullâb min ilmi'l-Hisab(Hesab biliminden beklediklerimiz) adlı eserinde ondalık kesirleri altmışlık kesirlerin alternatifi olarak göstermiş ve bu iki tür kesrin birbirine dönüştürülmesini ve ondalık kesirli sayılarla işlemlerin yapılmasını açıklamıştır.

Takiyüddin Kitâb el-Nisâb el-Mütâşâkale (sayıların oranı) adlı cebirle ilgili çok küçük bir risalesinde ikinci derece denklemlerinin çözümünü incelemiştir. (İHSANOĞLU, Ekmeleddin, Osmanlı Tarihi, s.150).

On yedinci yüzyılın en önemli matematikçilerinden olan Ali b. Veli b. Hamza el-Cezâirî el Mağribî, Tubfû'l – a'dâd li –zevi'r- rüşd ve's-sedâd adlı Türkçe matematik kitabında aritmetik, cebir, hesap gibi klasik matematik konularını incelemiştir. Bu eser Türkçe yazılmış en hacimli ve kapsamlı matematik kitabıdır. Yazar bu kitabını Üçüncü Murat'a sunmuştur.

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE OSMANLI TARİHÇİLİĞİ VE KATİP ÇELEBİ

Sultan II. Murat ve özellikle Fatih devrinde önemli bir gelişme göstermiştir. Şair Ahmedî'nin “Destan-ı tevarih-i Müluk-i Ali Osman” adlı eseri en eski Osmanlı tarihidir. Aşık Paşazade'nin “Tevarih-i Ali Osman”ı ise Osmanlı devletinin kuruluş günlerini anlatan en önemli eserleridir. Fatih devrinde yazılan Kaşîfî'nin “Gazaname-i Rum” adlı eseri Osmanlıların Rumeli'ye geçişleri hakkında bilgi verir. Yine II. Murat devrinde yazılan Abdurrahman Bistami'nin eseri Ankara savaşını konu edinmiştir. Sultan II. Bayezit devrinde yazılan “Cihannüma” adlı tarih Neşri Mehmet Efendi'nindir. Devrin diğer bir eseri ise İdris-i Bitlisi'nin Farsça olarak yazdığı “Heşt Behîşt” adlı tarihidir. Şeyhülislamlıkta yapmış olan Kemalpaşazade “Tarih-i Ali Osman”ı devrinin en önemli kaynağıdır. XVI. yüzyılın diğer önemli tarih yazarlarından Lütî Paşa ve Behîştî de sayılır (KAZANCIGİL, Aykut, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, s.151).

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE XVII. YÜZYILIN BİLİM DÜNYASI

XVII. yüzyılın en önemli bilgini Katip Çelebi'dir. Medreseden yetişmediği için “Katip” diye adlandırılan Hacı Halife Abdurrahmanoğlu Mustafa (1609 – 1675)'nin başlıca eserleri şunlardır.

* Keşf-üz Zünun :15 bin ilmi eserin yazarı ve konusu hakkında yazılmış bir bibliyografya eseridir.

*Cihannüma: Coğrafyaya dair olan bu eser, 1727 'de kurulan ilk Türk

matbaasında basılmıştır.

* Fezleke : Tarih kitabıdır.

* Tuhfetül Kibar fı Esfar'ül Bihar : Osmanlı devletinin deniz savaşlarını anlatan bir eserdir.

Bu devrin diğer önemli siması da “seyyah-ı alem” Evliya Çelebi’dir. (1611-1682). Evliya Çelebi’nin çok hacimli olan ‘seyahatnamesi’ dünya tarihinin en büyük seyahat kitaplarından. Bu kitapta özellikle Evliya Çelebi’nin çok güzel bir Türkçe kullandığı görülmektedir. XVII. yüzyılda bunlardan başka Sarı Abdullah Efendi , Hibrhi Ali Efendi , Hazerfen Hüseyin Efendi , Müneccim başı Ahmet Dede gibi önemli bilginler yetişti. Dini , tarihi , ahlaki eserler yazdılar (KAZANCIGİL,Aykut, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji, s.153).

OSMANLILARIN ASTRONOMİ VE MÜNECCİMLİK ALANINDAKİ ÇALIŞMALARI

Osmanlılarda astronomi çalışmaları, Müslüman bir ülke olarak vakit tayini konusu önem taşımaktaydı. Camilerde bu konuyla ilgili çalışmalar yapıldığını görmekteyiz.Bu çalışmalara ilave olarak astronomlar Ay,Güneş ve yıldızlar üzerinde de yoğun çalışmalar yapmışlardır.Özellikle Ay,Yer,Güneş arasındaki mesafeler önem taşımıştır.Konuyla ilgili çalışma yapanlar arasında daha sonra Semerkant’a giderek, Uluğ Bey ‘in orada kurduğu rasathanede çalışmalarını sürdüren Kadızade-i Rumi ve Fatih döneminin sayılı bilim adamlarından Ali Kuşçu’yu sayabiliriz(KAÇAR,Mustafa ,’ Osmanlı Devleti’nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishanenin Kuruluşu, 1996, s 84).

MÜNECCİMLİK

Müneccim, bugünkü dille astrologtur; başka deyişle kahindir. Osmanlı Devleti’nde sarayda bulunan müneccimleri yöneten kişiye müneccimbaşı deniyordu. Ortadoğu İslam devletleri, Mezopotamya uygarlığından İran yoluyla gelen bir geleneği sürdürerek saraylarında daima bir astrolog (müneccim) bulundururlardı. Müneccimbaşılık, 15.yy sonları ile 16. yy başlarında ortaya çıkmıştır. Medrese mezunu olan, ilmiye sınıfı mensupları arasından seçileni müneccimbaşılar, ileri gelen devlet adamlarının kullanımı için takvim, imsakiye hazırlamaya başlamışlardır. Savaş, doğum, düğün, denize gemi indirilmesi gibi konularda müneccimbaşılar ve bazen de müneccimler uğurlu saatler tesbit ederlerdi. Müneccimbaşılar, ayrıca kuyruklu yıldızların geçişi, zelzele, yangın, Güneş ve Ay tutulmaları gibi çok önemli olayları ve astronomi ile ilgili olayları da takip ederek yorumları ile birlikte saraya bildirirlerdi. Muvakkithanelerin yönetimi müneccimbaşılara aitti. İstanbul’da kurulan gözlemevinin (rasathanenin) yönetimi Müneccimbaşı Takiyüddin Rasıd’a (öl: 1585) verilmişti. Osmanlı devletinde toplam 37 kişi müneccimbaşılık görevinde bulunmuştur. Bu kurum, Osmanlı Devleti’nin sonuna dek devam etti ve 1924

yılında kaldırılarak yerine 1927'de başmuvakkıtlık makamı kuruldu. Muvakkıthaneler de 1952'de kapatıldı.

Özellikle İstanbul'un fethinden sonra yaygın olarak inşa edilen kamu binalarından olan mavakkıthaneler, hemen her şehir ve kasabada cami veya mescitlerin bahçesinde kurulmuşlardır. Muvakkıthaneler, bulundukları külliye'nin vakfınca yönetilmekte olup, buralarda görev yapan kişilere namaz vakitlerini saptadıkları için muvakkit denilirdi (KAÇAR, Mustafa, 'Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishanenin Kuruluşu, 1996 s.92).

SONUÇ

İlmiye Teşkilatının bozulmasıyla, hak etmeyenlerin önemli mevkilere getirilmesi, imtiyazlı ailelerin ön plana çıkması, işe yatkın olmayan bilgisiz kişilerin çeşitli makamlara getirilmesi; Osmanlı'da bilimin gerilemesinde etkili oldu.

17.yüzyılda ulema ve tekkeler arasında başlayan bazı tartışmalar, medreselerde pozitif bilimlerin öğretilmesine verilen önemin azalmasına neden oldu. Dar görüşlü kişilerin önemli makamlara hakim olması ve bunların izlemiş oldukları siyaset. Osmanlı devletinin ulusal çıkar kavramına yönelik bir politika izlememesi ve kendini idame ettirecek enerjik bilgili ve mensubiyet bilincini kendi tebasına uygun bir biçimde aşyamaması ve ayrıca teba içinde yaşayan farklı unsurların iç kargaşa ve beklentilerine yönelik bir atmosfer oluşturması ve diğer Avrupa'daki gelişmeleri takip etmemesi ve bunun gibi birçok nedenden ötürü bilimsel anlamdaki çalışmalara devlet olarak katkıda bulunamadı. Oysa günümüzde uluslararası ilişkiler ve dış politikada gözetilmesi gereken ulusal çıkar kavramı bugün daha iyi anlaşılmış devletler kendi çıkarlarını sürdürebilmek için teknolojik gelişmeler ve bilimsel çıkarımlara daha fazla yönelmiş Tuncay'ın belirttiği gibi ulusal çıkar kavramı, ulusal gücün unsurları haline gelmiştir. Tekrarlıyacak olursak ulusal çıkar kavramı ve ulusal güç bir devletin dış politikasının dayanakları olarak görülmelidir. Bunlar da belirtecek olursak ; nüfus, jeopolitik, doğal kaynaklar, teknoloji, milli karakter, milli moral, liderlik, askeri hazırlık, endüstriyel kapasite, diplomasi kalitesi, hükümetin kalitesi, propaganda ve nükleer kapasite tarafından belirlenir. Bütün bunları ise ulus devlet temsil eder. Bu nedenle ulusal bilincimizi her alanda korumak ve onları bir değerler manzumesi içinde genç nesillerimize aktarmak zorundayız. Bunun yolunda milli kültürümüze dayanan bilgi temelli bir toplumdan geçmektedir (TUNCAY, Suavi, 2007 s. 20-22).

KAYNAKÇA:

1. İHSANOĞLU, Ekmeleddin, ‘ Osmanlı İmparatorluğu’nda Bilim Teknoloji ve Sanayide Modernleşme Gayretleri, Osmanlı Bilim Araştırmaları II 1-22
2. GÖKER , Lütfi, ‘Fen Bilimleri Tarihi ve Türk-İslam Alimlerinin Yeri, Ankara , 1994
3. KAÇAR , Mustafa , ‘ Osmanlı Devleti’nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishanenin Kuruluşu, 1996
4. UZEL , İlder, ‘ Bir 15.yüzyıl Türk Bilim Adamı ve Hekimi: Şerafettin Sabuncuoğlu, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası / 43:2 289-316
5. ŞEHİSUVAROĞLU , Bedi N., GÜREŞSEVER, Gönül Cantay ‘ Bilim ve Sanat Tarihi Bakımından Sabuncuoğlu Cerrahiyesi, Kültür ve Sanat II/4 44-51
6. KAZANCIGİL Aykut,Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji,2.Baskı,Ufuk Kitapları,İstanbul 2000.
7. Ekmeleddin İhsanoğlu,Osmanlılar ve Bilim,3.Baskı,Etkileşim Yayınları,İstanbul 2007.
8. Genel Türk Tarihi “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Klasik Bilim Geleneğinin Tarihçesi”, Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları,Ankara 2002
9. Osmanlı Bilim ,Editör Kemal Çiçek, cilt 8,Yeni Türkiye Yayınları , Ankara 1999
10. Türkler “Osmanlı’da Matematik”, Melek Dosay Gökdoğan,Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002.
11. TUNCAY, Suavi: Türk dış politikasının dayanakları ulusal çıkar kavramı ve ulusal gücümüzün unsurları.; İlkeler, Atatürkçü Düşünce Derneği, sayı 16, İzmir 2007.

KADI BURHANETTİN'İN EDEBİ MİRASI İNGİLİS ORYANTALİST GİBB'İN ARAŞTIRMALARINDA

Muhammet Mustafa GÜL*

ÖZET:

Makalede Azerbaycan şairi Kadı Burhanettin'in edebi mirasından bahsedilmektedir. Burada onun şiirlerinin temel özelliği araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Şair, Kadı Burhanettin, Edebi Miras

LITERARY HERITAGE OF KADI BURHAN AL-DİN IN THE RESEARCH CONDUCTED BY ENGLISH ORIENTALIST SIR HAMILTON GIBB

Muhammet Mustafa GÜL

ABSTRACT:

The article deals with the literary heritage of Azerbaijani poet Kadi Burhan al-Din. Here, the basic features of his poetry are being investigated.

Key Words: *Azerbaijan, poet, Kadi Burhan al-Din, literary heritage*

İngiliz oryantalist Batı-Türk şairlerinden bahsederken ekseriyetinin yalnızca tasavvuf şairleri olduğunu kaydetmektedir. O şunları yazmaktadır:

“XV. yüzyılın şafağı ile yeni bir yol açıldığını ve dünyevi veya yarı dini niteleyebileceğimiz bir şiir akımının başladığını görmekteyiz. Bununla birlikte yeni ruhun başlamasında ilk önder olarak kabul edebileceğimiz güzel bir hukukçu, aynı zamanda cesur bir şahıs olan Kadı Burhanettin'i takdim etmemiz mümkündür.” (I, 201)

Büyük İngiliz oryantalist Gibb, Kadı Burhanettin'den bahsetmeden önce onun yaşadığı dönemle ilgili olarak özet bilgiler vermeye çalışmıştır.

Oryantalistin kaydettiğine göre, Moğol saldırılarından Yıldırım Beyazıt'ın Batı illerini Osmanlı Devletine katmasına kadar olan büyük topraklarda karışıklıklar had safhadaydı. I. Murat tarafından birleştirilen Angora topraklarından başlayarak, Azerbaycan'ın en ücra sınırlarına kadar olan bölgelerde birbirleriyle ve komşularıyla durmadan savaşan, aynı şekilde kabile reislerinden başka hükümdar kabul etmeyen Türkmen kabilelerinin karışıklığı hüküm sürmekteydi. XIV. yüzyılın sonlarına yakın, sozkonusu karışıklığın

* Öğr. Gör. Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan.

sonucu olarak dört yerli Türkmen sülalesi meydana geldi. Erzurum'da Karakoyunlu, Diyarbakır'da Akkoyunlu, Maraş'ta Zülkadir ve son olarak Aden'de Beni Ramazan.

Daha sonra Gibb şunları yazmaktadır:

“Bu küçük devletlerin temelleri atıldığı zaman, yaklaşık 780 (1378)'li yıllarda Erzincan'da son derece aydın ve bilgili bir kadı yaşamaktaydı. Onun adı Ahmet Burhanettin idi. İlk Batı Türk edebi-lirik şairlerden biri, belki de birincisi olan bu görkemli simanın çalışmaları ile ilgili var olan bilgiler genellikle tanınmış Arap tarihçi İbn Hacer'in “ed-Düreru'l-Kamine” adlı biyografi eserinden alınmıştır.” (1, 205)

Şunu da kaydedelim ki, şairin doğduğu yer ve yılları ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Şairin en güvenilir araştırmacılarından kabul edilen Yaşar Yücen, “Kadı Burhanettin Ahmet ve Devleti” (1344-1398) adlı eserinde Gibb'den farklı olarak şairin 1344 (745) yılında Kayseri'de doğduğunu söylemektedir. Şüphesiz Gibb, Kadı Burhanettin ve onun yaşadığı tarihi dönemle ilgili vermiş olduğu bilgilerle ilgili kanaate Arap tarihçi İbn Hacer'in eserinden aldığı bilgilere dayanarak varmıştır.

İngiliz oryantalist şairin hayat yolunu, siyasi, askeri, ilmi, dini, edebi çalışmalarını derinlemesine ve büyük bir şevkle araştırırken, onun Türk düşünce tarihinde önemli yere sahip olduğunu kaydetmektedir. O Kadı Burhanettin'in hayat yolunu tüm boyutlarıyla dikkatlere sunarken, çok sayıda kaynağa başvurmuş, şairle ilgili söylenen gerçekleri (fakt) birer birer araştırmıştır. Şairin çocukluk yıllarını anımsatan oryantalist, iki yaşında iken annesini kaybeden Burhanettin'in, anne sevgisini aşırı derecede ciddi olan babasının koruması altında aldığını, babası kendisini ilme yönlendirerek daha dört yaşındayken Arapça, Farsça öğrenmeğe başladığını kaydetmektedir. Bilim adamı, Kadının küçük yaşlarındayken Farsçayı rahat okuduğu için, dönemin tanınmış şeyhlerinden Ali Mısri tarafından ödül olarak beline kemer bağlandığını kaydetmeği gerekli görmüştür.

Burhanettin 12 yaşındayken birçok bilime vakıf olmuş, sarf-nahiv gibi zor ilimleri, mantık ve hikmet ilimlerini öğrenmiş ve sözkonusu yaşlarda öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Tüm bunlar onun ününü artırmış, hatta babası yokken onun yerinde kadılık görevini de yerine yetirmiştir. Kadı Burhanettin'in her yönüyle gelişmiş bir kimse olduğunu vurgulayan oryantalist, onun boş zamanlarında döneminin karakteristik özelliği olan ok atma, at binme ve kılıç oynatma gibi zaruri olan işleri de öğrendiğini kaydetmektedir. Daha 14 yaşındayken babası ile birlikte Mısır'a giden Burhanettin, burada fıkıh, hukuk, hadis, tefsir, astronomi bilimlerini öğrenmiş, tıp alanında bilgilerini artırmıştır.

Kadı Burhanettin'in ilim için yolculuk yaptığını, Suriye'nin Halep şehrinde öğrenimini tamamladıktan sonra memleketi Erzincan'a döndüğünü söyleyen Gibb, sonralar onun şehrin Emiri ile yakın dost olduğunu kaydetmektedir. Bu dostluğun sonucu olarak Emir, kızını Kadı'yla

evlendirmiştir. Daha sonra bilinmeyen sebeplerden ötrü bu dostluk düşmanlığa dönüşmüştür. Sonunda Burhanettin kayınpederini öldürerek kendisini hükümdar ilan etmiştir. Çok geçmeden Kadı, Sivas ve Kayseri illerini ele geçirerek Erzincan'la birleştirmiş, Sultanı olduğu bir devlet kurmuştur. Tarihçi Sadettin'in yazdıklarına göre Kadı, yaklaşık 20-30 yıl hükümdarlık yapmıştır. Bu süre zarfında o sürekli olarak komşu illere seferler düzenlemiş, civar kabilelerle savaşmıştır.

İbn Hacer'in kaydettiklerine dayanan Gibb'in belirttiğine göre, 789 (1387) yılında son derece güçlü olan Mısır ordusu Kadı Burhanettin'in üzerine yollanmış, Burhanettin'in Mısır ordusu ile olan mücadelesi gergin fakat önemsiz olmuştur. O, 799 (1396-97) yılında komşu Türkmen kabilelerinden biri tarafından sıkıştırılmış ve sonuçta önceki düşmanı olan Mısır'ın Memluk Sultanından yardım istemiştir. 800 (1398 yılının yazında) yılında Kadı Burhanettin, Akkoyunlularla yapılan kanlı savaşlar zamanı Akkoyunluların lideri Kara Yülük Osman bey tarafından öldürülmüştür. Oryantalist Gibb araştırmasında kaydetmektedir ki, Osmanlı tarihçisi Sadettin, Yıldırım Beyazıt dönemi ile ilgili araştırmalarında Kadı Burhanettin'in sonunu kısmen farklı tasvir etmiştir.

Gibb Kadı Burhanettin'in vefat tarihi ile ilgili bilgilerin farklı olduğunu yazmaktadır. Tarihçi Molla İdris'in verdiği bilgilere göre Burhanettin 794 (1391-92), Şerefuddin Yezdi'ye göre 798 (1395-6), İbn Hacer'e göre ise 799 (1396-7) yılında vefat etmiştir. İngiliz oryantalist şunu da eklemektedir ki, tarihçi Sadettin, bizzat kendisi İbn Hacer'e dayanarak Kadı'nın 800 (1398) yılında vefat ettiğini kaydettiğini unutmamıştır. Bu tarih, 855 (1451) yılında vefat etmiş olan Arap tarihçi Bedruddin Ayni ve Katip Çelebi tarafından da onaylandığı için temel alınmaktadır. Tarihçiye göre Sultan Beyazıt Sivas hükümdarına karşı kuvvetli bir ordu göndermiş, korkuya kapılan Burhanettin ikametgahından kaçarak Harput dağlarında saklanmıştır. Orada o bir müddet kaderin yardımına güvenerek olayların sonucunu beklemiş ve bu süre zarfında eski düşmanı Kara Yülük Osman Bey Kadı'yı dağlarda yakalayarak öldürmüştür. Burhanettin'in oğlu Zeynu'l-Abidin Sivas halkı tarafından Maraş hükümdarı olan eniştesinin yanına gönderilmiştir. Sonuçta Beyazıt somanlılarıyla birlikte şehre ulaştığında her hangi bir kuvvetle karşılaşmamıştır.

Kaydedildiği gibi Burhanettin ile kayınpederi arasında meydana gelen münakaşanın sebebi belli değildir. Elde edilen verilere göre, meydana gelen facia dönemin kanunlarıyla sınırlanmadığı ve bir miktar gaddar yaşam tarzı ile uygunluk oluşturduğundan dikkatleri çekmemiştir.

Fakat hiçbir kaynak bu zeki, tüm ilimlerden haberdar olan insanın ne bilgi, ne de cesaretini inkar etmemektedir. Memlukluların kuvvetli ordusuna karşı ortaya koyduğu direnişi İbn Hacer, Taşköprülüzade'ye istinaden şöyle tasvir etmiştir:

“...Burhanettin ordunun önünü kesmenin imkansız olduğunu bilse de, kendine özgü cesareti onu direnişi sürdürmeğe mecbur ediyordu.” Taşköprülüzade şairi karakterize ederken, yiğitlik ve cesaretin Kadı’nın kanında bulunduğunu, kaydetmekteydi (1, 207).

Hem Arap, hem Türk, hem de Farsça güzel şiirler kaleme alan Kadı Burhanettin, o kadar cesur ve gururluydu ki, ne Mısır hükümdarına, ne Osman Beye, ne de Timur’a boyun eğmemiştir. Katip Çelebi’nin “Bibliyografik sözlüğü”nde Sivaslı “Kadı Burhanettin Tarihi” bölümünde kaydedildiğine göre, Kadı Burhanettin’in en ünlü eserlerinden biri de onun “telmir prensiplerine yazdığı şerhlerden oluşan “Tercih” eseri kabul edilmektedir. Her iki tarihçi, hem Taşköprülüzade, hem de Sadettin, Kadının çağdaşları arasında bu eserin çok büyük nüfuz kazandığını kaydetmektedirler. Gibb aynı zamanda Kadı Burhanettin’in gramerden bahseden “İksiru’s-Saadet” adlı bir risalenin de sahibi olduğunu yazmaktadır. Bununla birlikte kendisinin Kadı’nın yalnız şiirlerini araştırıp çevirdiğini ifade etmiştir.

Oryantalist İbn Hacer’e istinaden Kadı Burhanettin’in güzel şiir üstadı olduğunu söyleyen Taşköprülüzade’nin düşüncesini paylaşmaktadır. Gerçekten de o, Kadı’nın en yüksek seviyeli şairler arasında özel yere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Taşköprülüzade şöyle yazmaktadır:

“Mevlana Burhanettin şiir üstadıydı.” Onun bu söylediklerini başka alimler de doğrulamaktadır. Sadettin’in fikrinde Kadı Burhanettin şiir üstadıydı. İkincisi onu bilgisi ve zekası şairlik ve cesaretiyle eşdeğerdi. “Aynı de Kadı ile ilgili olumlu düşüncede olmuş, onun üç dilde, Arap, Türk ve Fars dillerinde aynı zekaya sahip olduğunu kaydetmiştir. Fakat Aynı’ye göre maalesef dönemin tarihçi ve edebiyatçılarının Kadı ile ilgili söyledikleri bu kadardır. Osmanlı Tezkire yazarları Burhanettin’in eserlerine değinmişlerdir. Hatta Von Hammer Purgstal bile külliyyatında Kadı’yı dikkatten kaçırmıştır.” (1, 7).

Gibb’in fikrinde 1890 yılına kadar orta çağ tarihçilerinin çok azının eserlerinde Kadı ile ilgili bilgilerle karşılaşmak mümkündür. Oryantalist 1890 yılında Konstantinopol’de Britanya Sefirliği’nin Doğu bölgesi üzre sekreteri Cenap Fiott Hyucs Tomas’ın Türkiye’de topladığı Doğu kitapları külliyyatı arasında Kadı Burhanettin’in çok değerli ve sanballı Divan’ının yazma nüshaları da bulunmaktaydı. Bu nadir eser 798 (1395-96) yılında yazarın vefatından iki yıl önce kaleme alınmıştır. Elias Gibb’in fikrinde Burhanettin bu kitabı kendisi için düşünmemiştir. Cildin güzellik ve zenginliği, onun yüksek rütbeli bir kimse için düşünüldüğüne delalet etmektedir. Hattat kendisini Halil b. Ahmet el-Mekki el-Sultani olarak isimlendirmiştir. Gibb’in kanaatine göre eser saray kütüphanesi için düşünülmüştür. Her bir gazelin başında Arapça şu kelimeler yazılmıştır:

“Sözler Sultanı, müdrik, adil, hayırsever, cömert, Mustafa hasletli (Mustafa Hz. Peygamber’in isimlerinden biridir), sultanlar sultanı, su ve topraktan yaranmış en iyisi hak ve dini delili (Burhanettin dinin delili demektir),

ebedi, tek olan Allah'ın yardımı ve kudreti ile kudretli hale gelen Ahmet b. Muhammed, Allah onun sultanlığını edebi, söz ve delilini her iki dünyaya beyan etsin" (I, 209)

Gibb'in kaydettiği gibi Burhanettin, Batı Türk lirik şiirinin ilklerindendir. Tarihçilerin bize ulaşan elyazmaları bunu bir daha onaylamaktadır. Gerçekten de Kadı Burhanettin'in Divanı, Batı Türk lirik şiir sanatından bize ulaşan en eski eserdir. Oryantalist şöyle diyor:

"Kadı'nın çağdaşı olan Niyazi'nin yalnız birkaç mısrası korunduğu ve Divan'ı kaybolduğu halde, Kadı Burhanettin'in Divanı en eski eser olarak elimizdedir." (I, 209)

Eserin iki kısımdan oluştuğunu belirten Gibb, birinci ve nispeten büyük kısmın gazellerden meydana geldiğini, ikinci kısmın ise yirmi rubai ve çok sayıda tuyuglardan müteşekkil olduğunu kaydetmektedir. Gibb'e göre bu külliyyatı diğerinden ayıran iki yön bulunmaktadır:

1. Birincisi bu döneme kadar divanlarda kabul edilen gazellerdir, ikinci bölüm ise yirmi ve birkaç tuyug ismi verilen şiirlerdir. Gazellerle ilgili sonraki divanlardan farklı olarak iki yöne dikkat edilmelidir. Tüm divanlarda var olan alfabe sırası burada görünmemektedir.

2. Şair hiçbir yerde ismini zikretmemiştir. Bu da bir gelenek olarak müstear ismin takma isim"tahallüs"lerin şairler arasında kullanılmadığını göstermektedir.

Elias Gibb'e göre Burhanettin'in şiirlerinde en çok kullanılan biçim, Fars şiir biçimidir. Türk veya heceli metottan ise kısmen az yararlanılmıştır. Sözkonusu metot aynı zamanda Burhanettin'in çağdaşı olan Ahmedi ve Nesimi'nin eserlerinde de görünmektedir. Gibb bu durumu, sözkonusu şairlerin çalışmalarının asıl kısmının Timur saldırılarından sonraki zamana denk gelmesiyle açıklamaktadır. Bu da Fars sisteminin tam bir şekilde öğrenilip kabul edildiği bir zamandır. Burhanettin'in gazelleri şiir sanatının yegane örnekleridir ki, ilk dönemin başlarında Fars ve Türk poetik sistemleri arasında olan uyumu göstermektedir. Burhanettin'in rubailerine gelince, onlar Türk dilinde yazılmış ilk rubailer olmuşlardır.

Elias Gibb, Kadı Burhanettin'i eski şiir türü olan Tuyug'dan yararlanan ilk Batı Türk şairi olarak isimlendirmiştir. Gibb, dört mısralı ve ilk üç mısrası aynı kafiyeye sahip olan bu şiir türünün rubaileri anımsattığını kaydetmiştir. Fakat bu tür yapı itibarıyla hiçbir Fars rubai türüne benzememekte ve mısralar on bir heceden oluşmaktadır. Gibb şöyle diyor:

"Tuyuglarda Burhanettin'in asıl Türk olduğunu gözlemlemek son derece ilginçtir. Onun gazel ve rubaileri temiz, saf hatta sıradışı ve Batı-Türk lehçesinde yazılmıştır. Tuyuglarda ise müellifin başka hiçbir yerde kullanmadığı çok sayıda Doğu Türk sözleri ve gramer biçimlerine rast gelinir.

“Muhtemelen Doğu Türk metodu ile yazmak, yazara öz, Doğu Asya halk deyimlerini daha kapsamlı ifade etme fırsatını vermiştir.”

Oryantalistin kaydettiğine göre, Kadı Burhanettin’in şiirlerinin ruh ve üslubu şüphesiz Fars özelliğine sahiptir. Bunun nedeni ise Burhanettin’in şiiri zamanın ünlü selefleri olan şahıslardan öğrenmesidir.

Gibb haklı olarak kaydetmektedir ki, Batı Türk lirik sanatının hem Fars, hem de Doğu Türk üslubunda aynı şekilde ustalıklı kaleme alan Burhanettin’in şiirleri biçiminden asılı olmayarak, ince ve orijinaldir. Yazar, şiirlerini hasrettiği konulara da münasebette çok ince zevke sahip olmuştur.

Burhanettin aynı zamanda kendinden önceki şiirde var olan ister mistik, isterse de felsefi mevhumat çevresini yararak dışarıya çıkan ilk Batı Türk şairi olmuştur. Şairin elde ettiği gazel ve rubailerle birlikte tuyuglarını birer birer şerheden Gibb’e göre, “Burhanettin her şeyden önce aşk şairidir. Küçük Asya Türklerinin ilk sevgi şairidir. “Ayni’nin dediği gibi “...o kendisini tamamen aşka, farklı müzik aletlerini dinlemeye adanmıştır.” (1, 212) Doğrudur Kadı’nın eserlerinde mistik durumlara rast gelinmektedir. Bunlar da dışarıdan duyulan yankıya benzemektedir. Şairin asıl sesi tüm varlığıyla maşukunu överken, onun yanında bulunmaktan aldığı zevki tasvir ederken ve hasretle üzüldüğünden şikayet ederken duyulmaktadır.

Elias Gibb şairin eserleri ile ilgili edindiği izlenimlerden bahsederken yazmaktadır:

“...Burhanettin’in eserlerinin edebi çerçevesi ile ilgili kesin fikir söylemek için benim bu amaçla ayırdığım zaman yeterli değildir. Onun dilinin doğru araştırılması ve şairin tüm şiirlerinin yakından öğrenilmesi gerekir. Fakat bir şey açıktır ki, onun poetik yolu Velet ve Aşık gibi şairlerinkinden tamamen farklıdır.” (1, 213) Gibb’in kaydettiğine göre Burhanettin’in yaşadığı dönemin şairleri şiir sanatından insanlık ve varlıkla ilgili olan düşüncelerinin ifadesi için en uygun ve amaçlı bir metot olarak yararlandıkları halde, Burhanettin için şiir sanatı her şeyden önce sanat demektir.

Şaire göre şiir akıl ve idrak imkanlarından geniş bir şekilde yararlanmak için ortam yaratan bir meydandır. Şair seleflerinin ortaya koyduklarına açıkça muhalif konum seçen Kadı Burhanettin, mısralarına zariflik ve rengarenklik vermekten zevk alırdı. Elias Gibb işte bu anlamda Kadı’yı, “gelecek kudretli bir ordunun ilk müjdecisi” (1, 213) şeklinde isimlendirmekle yanılmamıştır. Kadı kendi döneminin zaman sınırlarından bakarak, yarının şiirinin nabzının nasıl atacağını duyan, çağdaşlarına ve bizlere ulaştırmağa muktedir olan ilk Türk şairi.

Burhanettin’in şiir vurgunu olduğuna hiçbir şüphe olamaz. Aksi taktirde olaylarla zengin ve karmaşık yaşam süresince yadigar bıraktığı çok sayıda (iri hecimli poeziya) şiirlerini ortaya koyma fırsatı veren boş zamanların bulunması şair için zorluklara neden olurdu.

Kadı Burhanettin'in şiir sanatını değerli bulan Gibb'e göre, Burhanettin'in eserlerinin benzersiz oluşu, onun Türk şiiri için yeni bir macera keşfetmesinde idi. Kadı Burhanettin'e kadar onun şiirler mecmuasına benzer eserlere malik olan hiçbir şair tanınmamaktaydı. Şairin şiir sanatı için yön özelliğine sahip bir kaynağın olması imkansızdı. Tüm Fars mistik şiir üstatlarının ortaya koydukları, şaire yeni yol açma konusunda zayıf kalmaktaydı. Şair kendisi çok iyi biliyordu ki, kurduğu şahlığın gece gündüz kılıç elinde savunmacısı olan ve tarihte ilk defa şiir dünyasına yeni dil bahşedip, bu dilde bu şekilde zengin bir miras ortaya koyan, isminin hem şair, hem de kumandan olarak tarih salnamelerine ebedi olarak yazılan bir şahsa yabancı şiir ruhunu yakalamak hiçbir başarı getirmezd.

Gibb daha sonra kaydettiğine göre, Rus alim M. Melioranski Kadı Burhanettin'in Britanya Muzesi Kütüphanesi'nde korunan Divan'ını, onun yirmi rubai ve on iki tuyugdan yapmış olduğu çevirileri, 1895 yılında Rus dilinde yayınlamıştır. Fakat onun çevirileri Rusça olduğundan ülkesinin dışında geniş yayılmamıştır.

Elias Gibb, görkemli şairin eserlerinden yapmış olduğu çevirileri Batılı okurlarına ulaştırarak kaydetmiştir:

“Yapmış olduğum çevirilerde Burhanettin'in şiirlerinin ... temel yönlerini ortaya koyan özellikler görünmektedir. ...Bu mısralar ve ondan önceki dönemlerin şiirleri arasındaki büyük fark, çevirinin perdesi altında bu şekilde hemen dikkat çekmektedir.” (1, 214) Oryantalist Kadı Burhanettin'in edebi mirasından İngilizceye 6 gazel, 8 rubai ve 9 tuyug çevirmiştir.

SONUÇ:

Kadı Burhanettin'in incelenmesinden anlaşıldığı gibi, yalnız kendi zamanını değil daha sonralarını da etkileyen güçlü ve yetenekli ilk TÜRK şairi olduğu görülmektedir. farklı dillere çevrilen eserleri onun güç ve yeteneğini ortaya koyuyor. Şiir sanatı ustası sayılan Burhaneddin duygu ve düşüncelerini hem çağdaşlarına ve hem de bugüne ulaştırmayı başarmıştır. O ilk Türk şairi olarak mısralarına zerafet, incelik ve oldukça önemli renklilik katmıştır.

KAYNAKÇA

1. Gibb, E. J. W. A history of Otoman poetry. Vol I. London, 1900.

İRAN BAYAN ŞİİRİNİN BANİSİ FÜRUĞ FERRUHZAD

Nüsretullah Dinmehemmedi KERESEFİ*

ÖZET:

Modern İran şiirine önemli katkılar sağlayan, etkileyici değişimlerde bulunan Furuğ Ferruhzad (1935-1967), kadın şairler sırasında önemli yer almaktadır. Onun eserlerinde kadınsı duygular yansımakta, itiraz motifleri seslenmekte, bazen erotik noktalar belirmektedir. Makalede onun İran şiir tarihindeki özel konumundan bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: İran Şiiri, Furuğ Ferruhzad, Kadın Şairler, Kadınsı Duygular.

FOROUGH FARROKHZAD, FOUNDER OF IRANIAN FEMALE POETRY

Nüsretullah Dinmehemmedi KERESEFİ

ABSTRACT:

Forough Farrokhzad (1935-1967), who made significant contributions to and created an influential approach in contemporary Iranian poetry, has a special place among Iranian female poets. She reflected feminine feelings and protest motives and sometimes touched upon erotic elements in her poems. The article mainly deals with her special place in the history of Iranian poetry.

Key Words: *Iranian poetry, Forough Farrokhzad, female poets, feminine feelings*

İran şiiri tarihinde Furuğ Ferruhzad'dan önce bayan şairler olsa da, onların edebi ürünlerinin içeriği, imajları, dili, ifade şekli ve bu şiirlerde belirtilen duygular sanki erkeklere mahsustu. Yani bayan şairler dünyaya erkek gözüyle bakmak, erkek gibi düşünmek ve onlar gibi şiir söylemek zorundaylardı. Bayan kendi gerçeğini, yürek duygularını ve isteklerini olduğu gibi dile getirseydi, genellikle, toplum, özellikle de erkekler onu kötü kuvve addederek, şeytani duygu oluşturan, doğru yoldan kaymış beyan ederlerdi. Onun varlığının fitne ve ahlaksızlık yaydığını ileri sürerek yaşamlarına son koyuyorlardı. "Din ve mezhep yükünü omuzlarında taşıyanlar" böylesi kadınların kanının akıtılmasına izin veriyorlardı. Bazen ise bu bayanlar tayfa ve

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Doğubilimcilik Enstitüsünün doktora öğrencisi

kabile törelerinin kurbanı oluyorlardı. Bu açık sevginin kurbanlarından birisi gibi Hanım Rabiye binti Kaab Gezdarî Belhî'yi (Zeynül-arap) göstermek olar. Bu şaire H. IV. yüzyılda (İ.S. X. yüzyıl) yaşamıştır. “Bektaş’a” - kardeşinin hizmetçisine beslediği sevgiye göre kardeşi tarafından öldürülmüştü.¹ O, Hallac gibi içindeki aşkın sırlarını açıkça dile getiren bir bayandı. Bayanlara karşı amansız olan bir toplumda aşktan konuşurdu. Onun şiirine örnek olarak aşağıdaki bölümü göstermek olar.

عشق او باز اندر آوردم به بند
کوشش بسیار نامد سودمند
عشق دریایی کرانه ناپدید
کی توان کردن شنا ای هوشمند
عشق را خواهی که تا پایان بری
...بس که بپسندید باید ناپسند
توسنی کردم ندانستم همی
2.کز کشیدن تنگتر گرد کمند

Yine de kendimi onun sevgisinin bendinden kurtardım,
Çok çalışan çalışkan adın alır.
Aşk sonsuz bir denizdir.
Kim burada yüzebilir, ey akıllı,
Eğer aşkta sona kadar gitmek istiyorsun,
Gerek sevmeyeni sevdire bilesin...
Ben kebendi atmışım, ama henüz
Halkasını yığamamışım.

Kaydettiğimiz gibi, “İran kültürü ve tarihi, dünyanın başka birçok milletlerinde de olduğu gibi, erkek simasında yansımıştır. Burada bayan, bugünkü ifadeyle söylesek, “ikinci cinsiyetin temsilcisi” gibi bilinmiştir.³ Bayanın her zaman aşk ve sevgi objesi olmasına, atılan bütün adımların, coşkunlukların, genellikle, doğanın, yaşamın sıcak kan akan şah damarı olmasına rağmen, bizim şiirimizde, edebiyatımızda ilgisizliğe maruz kalmış, eski döneme özgü şiirlerimiz gerçek bayan simasından yoksun kalmıştır. Aslında eski şairlerin şiirlerinde betimlenen “yar”, “maşuk”, “mahbup”, “dildar”, “put”, “selvi”, “dilber” vs. gibi imajlarda tecessüm olunan sıfatlar bayan cinsinin özellikleridir. “Başka sözle söylesek, Fars şiirinde şairler bayan simasını ve vücudunu değişikliğe uğratarak, gerçek kadın maşuk yerine anlamsız imajlar yaratmışlar. Yüzü güneşi ve ayı hatırlatan, şair dua eden

zaman kalbinin bulabileceği huzuru bozan, çekici gözleri, küçük ağzı ve bununla birlikte güzel yüz hatları olan, koku saçan bir put betimlemişler”.⁴

Gerçek bayan siması aslında yalnız bayanların şiirlerinde değil, erkek cinsine mensup şairlerin şiirlerinde bile ortaya çıkmamıştır. Bayan her zaman varlığın esas yaratıcı ruhu olmuştur. O, kendiliğinde doğanın yüksek düzeyli ve değeri bilinmeyen bir şiiridir. Buna rağmen, bayanlar şair gibi ciddi kabul görmemiş, şairler arasında kendine özgü yer edinememişler. Edebiyatla bayanların ezilmesi yalnız bununla kalmamış, erkek şairlerin şiirlerinde onların gerçek imajlarının yaratılmasına bile görmezlikten gelinmiştir. Erkek şairler kendi eserlerinde ergen gençleri, kalbi heyecana getiren, selvi boylu sakileri vasfetmişler. Sanki yaşamın temel unsuru olan, şiir ve sevginin esas yaratıcısı olan bayanın varlığından büsbütün habersizdirler, daha doğru söyleyişle, bilmezlikten geliyorlar. Genellikle İran edebiyat tarihi erkeklerin tarihidir. Bazen bayan olağanüstü cesaret göstererek, kendisini kanıtlaya da, bu, o kadar ani, çabuk geçen bir durum olur ki, hafızalarda çok az iz bırakabilir. İlginç olan şudur ki, bu büyüklükte edebiyatı sayfalarken aydın, bilgili bir bayana rastladıkta bile, onun edip, yol gösterici, estetik beğeniye sahip yaratıcı bir kişi gibi tasvirinden daha çok adi, libido ve kösnül gibi verildiğinin şahidi oluruz.⁵ Çağdaş dönem eleştirmeni ve şairi Rza Beraheni, Fars şiirinde bayan maşuk imajı hakkında şöyle diyor: “Meşrutiyet dönemine kadar Fars şiirini incelerken şu sonuca vardım ki, İran lirik şiirinde genellikle bayan imajı çok azdır. İran şairlerinin şiirlerinde betimlenen maşuk imajları bayan özellikli erkeklerden bahsedir. Yahut İranlı maşuk çoğu zaman, ikicinsli bir imaj olur. Şairane ve âşıkane münasebetin hedefi bayanla kıyaslamada daha çok erkek cinsiyetinin temsilcisidir. Bu nedenle de İran şiiri doğru istikamette gelişmemiş, daha çok tek taraflı olarak, erkek şiiri oluşmuştur. Bu tip erkek şiirinin yetersiz kalan iki esas özelliği vardır:

1. Erkekler toplumun bayan üyelerini hiçbir zaman tasvir etmeyerek, bu konuyla ilgili ürün vermemişlerdir.
2. Bayan erkek şiirinde yansımamış, bayan şiirlerinde erkekler tasvir edilmemiştir.⁶

Füruğ Ferruhzad, bayan şiiri alanında kendisinden önceki bütün gelenekleri sildi ve yeni bir yol açtı. Füruğ Ferruhzad, Fars şiirinde bayan okulunun banisidir. Fars şiirinde ilk defa olarak erkek cinsinin temsilcisine olan sevgiyi ifade eden şiirler yaratmaya cesaret eden ilk bayandır. Bu cesareti hem destekleyenler olmuştur, hem de karşı gelenler. Karşı gelenler Füruğ’un şiirini mahvetmeye çalışarak, sanki hançerlemiş, taraftarlar ise bu şiirleri beğenerek, kabul etmişler”.⁷ Füruğ, bayan şiirinin savunucusudur. “Füruğ Ferruhzad’a kadar Fars şiiri erkek maşuk imajından mahrum idi.

Bir bayan tarafından cinsi, cismani, olumlu eğilimle tasvir olunan, bir dişi bakışıyla kıymetlendirilen erkek imajı yoktu. Daha önceler var olmuş bayan şairler ürünlerinde o kadar kayboluyor, gizlenir, eksik kalır ve karanlığa gömülür ki, onların şiirlerini okudukta betimlenen delikanlı imajı sanki bayanın azıcık değiştirilmiş tasvirine benziyordu”.⁸ “Füruğ, bizim edebiyatımızda olan bu yetersizliği hissederek bir bayan gibi çalışmıştır ki, bayan şiiri oluştursun ve kadınısı dilini kullansın”.⁹ Sonuç olarak kendi isteğine kavuşmuş, sükût kalelerini yıkmıştır. Dr. Şemisa’nın tabiriyle, “bizim edebiyatımızda birkaç büyük sükût kalesi vardır. Bunlardan birisi dünyevi aşk sorunu ve bayan şiirinde aşkın tensel taraflarının tasviridir. Füruğ’un yaptığı işlerden birisi bu sükût kalelerini yıkmak olmuştur”.¹⁰ Füruğ Ferruhzad, ilk defa olarak erkek tarzı yazılmış imajları yıkarak, bayanların özgürlük nağmesini okumuştur. Rebie binti Keeb Gezdari, Mesheti Gencevi gibi şairelerin yollarını devam ettirmiştir. Şununla da toplumda yaranmış oranlı özgürlükten, nihayet ki, istifade olunmuştur. “Füruğ, özgürlük ziline seslendiren ilk kişi olarak bayanları erkek tefekkürünün esaretinden kurtarmıştır. O, öyle bir yol açabilmiştir ki, bu yolla başkaları bugün edebiyatta bağımsız şekilde hiç bir erkeği tekrar etmeden kendi yolunu bulmaktadır. Onun şiirlerinin çoğunda bayan ruhu net şekilde kendi yankısını bulur. Lakin Füruğ’un şiirlerinde aşırı feminizme rastlamıyoruz”.¹¹ Füruğ’un en skandal şiirlerinden birisi “Günah” kıtasıdır. Ona ün kazandıran bu kıta eskiden kalma ve onun zamanında da varolan, kabul görmüş “ölçülere” karşı itiraz ve isyanla doludur. Aşağıda “Günah” şiirini tam bütün olarak veririz.

گنه کردم گناهی پر لذت
در آغوشی که گرم و آتشین بود
گنه کردم میان بازوانی
که داغ و کینه جوی و آهنین بود
در آن خلوتگاه تاریک و خاموش
نگه کردم به جسم پر ز رازش
دلم در سینه بی تابانه لرزید
ز خواهش های چشم پر نیازش
در آن خلوتگاه تاریک و خاموش
پریشان در کنار او نشستم
لبش بر روی لب هایم حوس ریخت
ز اندوه دل دیوانه رستم
فرو خواندم به گوشش قصه عشق
تو را می خواهم ای جانانه من
تو را می خواهم ای آغوش جان بخش

تو را ای عاشق دیوانه من
 هوس در دیدگانش آتش افروخت
 شراب سرخ در پیمانه رقصید
 تن من در میان بستر نرم
 به روی سینه اش مستانه لرزید
 گنه کردم گناهی پر لذت
 کنار پیکری لرزان و مدهوش
 خداوندا چه می دانم چه کردم
 12 در آن خلوتگه تاریک و خاموش

Suç işlemişim, lezzet dolu suç,
 Sıcak, alevli bir kucakta
 Suç işlemişim alev gibi, amansız, demir kollarda
 Karanlık, sakit, halvet bir yerde.
 Sırla dolu gözlere baktım,
 Sinemde takatsiz titredi kalbim.
 İhtiyaç dolu gözlerin yakarışları ile
 O karanlık, sakit, halvet yerde
 Gamlı-gamlı onun yanında oturdum.
 Dudaklarından dudaklarıma heves aktı.
 Yüreğimin özleminden deli oldum,
 Kulağına aşk nağmesi okudum,
 Seni istiyorum, ey benim cananım,
 Seni, ey benim divane aşığım,
 İstek gözlerinde alev gibi çaktı,
 Kırmızı şarap yerinden oynadı.
 Bedenim yumuşak yatak içinde
 Onun sinesi üstünde sarhoşça titredi.
 Suç işlemişim, lezzet dolu suç,
 Titrek, hayretlenmiş bir tenin yanında
 İlahi, ben ne bileyim ki, ne yaptım
 O karanlık, sakit ve halvet yerde.

Abdullah Destgeyb “Günah” şiiri hakkında yazır: “Günah” kıtası özel önem taşıyor. Bu kıtada ve buna benzer kıtalarda Furuğ yalın bir dille, gelişimin iptidai aşamasında olan şiirle değerlerin yıkılması üzerine konuşur. ... kadın ve erkek eşitliğinin olmaması Furuğ’u ayaklandırır ve o, bayanları isyana kalkarak haklarını savunmaya, amansız erkeklerin kanını dökmeye çağırır. Lakin giderek Furuğ anlıyor ki, yaşamın zorlukları sevgi ilişkilerinde çetrefile dönüşür ve çözülmez olur”.¹³

Furuğ üç şiir toplusunda kullanılması sakıncalı olan bazı ifadelerle sık sık başvurarak (ağazineş be bala borden) toplumda hakim cinsin bayanlara karşı ayrıcılığına itirazını bildirmek istiyor. Bir yandan da söylenilmesi uygun görülmeyen ifadeler kullanarak bayan şairler için özgürlüğün temelini oluşturur. Furuğ’un eserlerinde aşağıdaki söz ve ifadelerle rastlıyoruz: öpüş, kucak, heves, suç, kalça, şehvet vs. 14 Hanım Şehrebanu Hüseyinzade, bunun üzerine daha bir noktaya dikkati yönelterek şu sonuca varır ki, Furuğ’un eserlerinde kullandığı kucaklaşmak, birlikte yatmak, şehvet, ölüm, göğüs, kalça, lezzet dolu suç, çıplak ten, çıplak, şehvetli betimleyiş, çift vs. gibi sözler onun dünya görüşü, inançları, aile ve toplumsal eğitimiyle bağlıdır.⁽¹⁵⁾ Aşağıda verilen şiirler Furuğ’un özgür, cesurcasına, eski dönemlerde yazılmış şiirlere bağlı olmayarak, onları tekrarlamadan, erkek cinsiyetinin temsilcisine aşkını beyan ederek yazdığı eserlerdir. Bu şiirlerde öyle kelime ve ıstıhlara müracaat etmiştir ki, ondan önceki bayan şairelerin şiirlerin hiç birisi bu üslup ve imajları kullanmamıştır.

می توان فریاد زد
با صدایی سخت کاذب، سخت بیگانه
«دوست دارم»
می توان در بازوان چیره یک مرد
ماده زیبا و سالم بود
با تنی چون سفره چرمین
می توان در بستر یک مست،
یک دیوانه، یک ولگرد
... عصمت یک عشق را آلود
می توان با هر فشار هرزه ی دستی
بی سبب فریاد زد و گفت
(1373: 206- 208, یحقوق) «آه، من بسیار خوشبختم»

Bağıra bilirsin
Çok yalan, çok yabancı bir sesle
“Seviyorum” diye.
Bir erkeğin galip kolları arasında
Güzel, sağlam dişi
Ola bilirsin
Ak derili teninle
Bir sapıgın, bir delinin
Bir sarhoşun yatağında
Bir aşkın ismetini bozabilirsin...
Bir elin anlamsız baskıları altında
Nedensiz bağırıp diyebilirsin
“Ah, ben ne kadar mutluyum”

معشوق من
با آن تن برهنه ی بی شرم
بر ساق های نیرومندش
... چون مرگ ایستاد
او وحشیانه آزاد است
...مانند یک غریزه سالم
او
مردی است از قرون گذشته
یادآور اصالت زیبایی
(215. فروغ فرخ زاد، ص (4) شعر زمان ما)

Sevgilim
Güçlü baldırlarının üzerinde
utançtan uzak çıplak bedenle
sanki ölüm durdu
O, vahşi gibi özgürdür
Güzel bir natura gibidir
O,
Asıl güzelliği hatırlatan
Geçmişten gelmiş bir erkektir

کوچه ای هست که در آنجا ...
پسرانی که بمن عاشق بودند، هنوز
با همان موهای درهم و گردنهای باریک و پاهای لاغر
به تبسم معصوم دخترکی می اندیشند که یک شب او را باد با خود برد
(252. همان منبع، ص)

... bir sokak var, orda
Bana âşık olan oğlanlar, henüz
İşte karışık saçlı, ince boyunlu, zayıf ayaklı (oğlanlar)
Masum tebessümle küçük kızı düşünürler
O kızı ki, bir gece rüzgâr onu kendisiyle savurdu.

ای سرپایت سبز
دستهایت را چون خاطره ای سوزان، در دستان عاشق من بگذار
و لبانت را چون حسی گرم از هستی
به نوازشهای لبهای عاشق من بسپار
باد ما را با خود خواهد برد
(192. همان منبع، ص)

Sen baştan ayağa yemyeşil
Ellerini yürek yakan hatıralar gibi
benim aşık ellerime ver
Ve dudaklarını varlığın sıcak duygusu gibi
benim aşık dudaklarımın nevazışine.
Rüzgâr bizi götürecektir.

...آه، من پر بودم از شهوت
من به یاد آوردم
اولین روز بلوغم را
که همه اندام
باز میشد در بهتی معصوم تا بیامیزد با آن مبهم
آن کنگ
آن نامعلوم
(195. همان منبع، ص)
Ah, ben şehvetten bir tüy gibiydim...

Ben hatırlattım
Gençliğimin ilk gününü
Bütün bedenim
Açılırdı masum bir hayretle
Tanışmak için o belirsizlikle
O müphem
O bilinmez.

آن شب من از لبان تو نوشیدم ...
آوازهای شاد طبیعت را
آن شب به کام عشق من افشاندی
زان بوسه، قطره ابدیت را
(160. همان منبع، ص)

...O gece ben senin dudaklarından tattım
Doğanın neşeli nağmelerini
O gece ben arzuma kavuştum
O öpüşle, ebediyet damlalarını

ای با جان من آمیخته! آه
...ای مرا زگور من انگیزته
از تو تنهاییم خاموشی گرفت
...پیکرم بوی هم آغوشی گرفت
ای تشنج های لذت در تنم
ای خطوط پیکرت پیراهنم
آه می خواهم که بشکافم زهم
شادییم یکدم بیالاید به غم
(203. همان منبع، ص)

Ah! Ey canı canıma kavuşmuş
Ey beni yeniden dirilten...
Seninle tenhalığının sonu geldi
Bedenim kucaklamayı hissetti...
Ey tenimde lezzet tutmaları
Ey teninin çizgileri gömleğim olan

Ah, isterdim kendimi anlayım
Şadlığım birden gam olur neden.

مردان، گلوی یکدیگر را ...
با کارد می دریدند
و در میان بستری از خون
با دختران نا بالغ
همخوابه میشدند.
(229. همان منبع، ص)

... erkekler birbirlerinin boğazlarını
Bıçakla kesiyorlardı
Ve (sonra) kanlı yatağın içinde
Erişkin olmayan kızlar ile
Yatıyorlardı.

سخن از گیسو خوشبخت من است
با شقایق های سوخته ی بوسه تو
... و صمیمیت تن ها مان
و درخشیدن عریانیمان
... مثل فلس ماهی ها در آب
همچو آهو جفتش را ... صدایم کن
(246. همان منبع، ص)

Benim mutlu saçımdan muhabbet ediniz
Senin öpüşlerinden tutuşup yanan şakağımdan
Ve bedenlerimizin semimiyyetinden...
Çıplak bedenimizin
suda balıkların pulları gibi
parlamasından
Beni sesle... Ceylan kendi tayını sesleyen tekin

من به جفت گیری گل ها می اندیشم
... به غنچه هایی با ساق های لاغر کم خون
و مردی که از کنار درختان خیس می گذرد

مردی که رشته های آبی رگ هایش
مانند مارهای مرده از دو سوی گلوگاهش
بالا خزیده اند
و در شقیقه های منقلبش آن هجای خونین را
سلام، سلام: تکرار می کنند
(261. همان منبع، ص)

Ben güllerin
Kanı kaçmış zayıf baldırları olan goncalarla
çiftleşmesini düşünürüm...
Bir de, ıslanmış ağaçların yanından ötüp geçen erkeği
O erkeğin gök renkli damarları
Boğazının iki yanından, ölü yılanlar gibi
Yüzü yukarı uzanırlar
Ve (o), rahatsız şakaklarında bu kanlı heceyi
Tekrar eder: Selam, selam
من عریانم، عریانم، عریانم...
مثل سکوت های میان کلام های محبت عریانم
و زخم های من همه از عشق است
...از عشق، عشق، عشق
...من به آن زن کوچک برخوردم
و آن چنان که در تحرک ران هایش می رفت
گویی بکارت رویای پر شکوه مرا
با خود به سوی بستر شب می برد
(267. همان منبع، ص)

...ben çıplığım, çıplığım, çıplığım
Sevgi kelimelerinin arasındaki sükûtlar gibi çıplığım
Benim yaralarım sevgidendir
Aşktandır, aşktandır, aşktandır...
Ben o küçük bayanla rastlaşmışım...
Yürürken onun ayaklarının deprenişi
Sanki, benim korkulu uykumu
Kendisiyle gecenin yatağına götürür.

Göründüğü gibi Furuğ'un şiirleri dil, ifade üslubu, düşünce, içerik açısından da isyancılığı ve kendine özgülüğüyle seçilir ve eşitsizdir. Kolya Şturina, Furuğ'un ilk şiirler toplusu, yani "Asır" şiiri hakkında şöyle diyor: "Bu toplunun en önemli tarafı burada sevgi konusunun olağanüstü cesaretle ve cüretle açıklanmasıdır".(17) Evvelde de kaydolunduğu gibi Furuğ, kendi yaratıcılığının ikinci döneminde "İkinci Defa Doğmak", "Soğuk Faslın Başlangıcına İnanalım" şiirler toplularıyla romantik şiirden uzaklaşarak toplumsal şiire yaklaşmıştır. Bu şiirlerde gerçek dil ve anlatım şekline sergilemiştir. Onun bu şiirleri evrensel sorunlardan bahsedir. Kendisi bu konuyla ilgili söylemiştir: "Ben çok teessüf ederim ki, "Asır", "Duvar", "İsyan" kitaplarını çıkarmışım... Ben bu topluları kaleme alırken sade bir şiir yazarıydım... Ama daha sonralar... benim için şiirin konusu değişti... içimdeki şiir büyüdükçe dağınıklaştım ve daha yeni bir dünya keşfettim".(يجلال, 1376: 195) Kaydolunmalıdır ki, Furuğ'un toplumsal şiire yaklaşımı hiç de onun bayanların ifade özgürlüğü ve erkeklerle hak eşitliği taraftarı olması fikrinden uzaklaştığının göstergesi değildir.

SONUÇ:

Bütün bu açıklamalarımız göstermektedir ki, Furuğ Ferruhzad veya Exevan-e sales (be ğul-e zendeyad-e) "Fars şiirinin perişan kızı", anadan doğma özelliklerine, yaşam şeraitine, o dönemki toplumun taleplerine rağmen İran edebiyatı tarihi boyunca erkeklerin yönelttikleri şiir konusunun yönünü değiştirerek ve adeta isyan bayrağını açarak-kaldırarak İran bayan şiirinin sükût yani sessizlik kalesini fethedebildi. Bayan şiirinin eskiden kalma temellerini yıkarak dil, ifade, tasvir, düşünce, duygu, içerik, genellikle her açıdan şiiri bayan tarzı yapan yeni bir yol buldu. Bu şiir yalnız görünürde bayan tarzı olup, lakin duygu, düşünce, dil, ifade açısından bayan izinden hiçbir belirtisi olmayan, erkeklerin yazdıklarından farklanmayan bir şiir değildir. Furuğ, tarih boyu erkeklerin zindanında kalan bayan şiirini özgürlüğe kavuşturdu. Bu nedenle de Furuğ Ferruhzad, tüm araştırmacı ve sanat dünyasını kendisinden "bayan şiirinin banisi" olarak kabul edebilmelerinin ve adından söz ettirmenin haklı gururunu taşıdığını düşünmemizi gerektiriyor.

KAYNAKÇA

- 1- ، تاریخ ادبیات ایران، ترجمه خسرو کشاورزی، تهران، انتشارات ...ریپکا، یان و اتا کلیم و -226، صفحه 1370 گوتمبرگ و جاویدان خرد، چاپ اول
- 2- ، جلد اول، 1363 صفا ذبیح الله، تاریخ ادبیات در ایران ، تهران، انتشارات فردوسی، چاپ هشتم، -51 صفحه
- 27، صفحه 1363 براهنی رضا، فرهنگ حاکم و فرهنگ محکوم ، تهران، نشر اول، -3
- 4- حسین زاده بولاقی شهربانو، بررسی شعر بانوان در ادبیات معاصر، شیراز، انتشارات نوید، چاپ -29، صفحه 1387 اول،
- 2، صفحه 7/17/2009 بزدل ، بخوان به نام زن، سایدار اسلام، -5
- 534، 533، صفحه 1371 براهنی رضا، طلا در مس ، تهران، نشر نویسنده، چاپ اول، -6
- 7- پولادزاده اقلیم، تقدیم به من، تو و دیگر فروغ های ایران زمین، سابت هزار و یک -2، صفحه 7/16/2009 شب،
- 534، صفحه 1371 براهنی رضا، طلا در مس ، تهران، نشر نویسنده، چاپ اول، -8
- 221، صفحه 1375 ترابی ضیاءالدین، فروغی دیگر، تهران، نشر مینا، چاپ اول، -9
- 221، صفحه 1376 شمیس سیروس، نگاهی به فروغ فرخزاد، انتشارات مروارید، چاپ سوم، -10
- 11- 1382 حسین پورجافی علی، جریان های شعری معاصر فارسی، تهران، امیر کبیر، چاپ اول، -252 صفحه
- 12- 9/8/2009 فرخزاد فروغ -12
- 528، صفحه 1377 جلالی بهروز، جادوانه زیست در اوج ماندن، انتشارات مروارید، چاپ سوم، -13
- 14- فروغ فرخزاد، تهران، انتشارات نگاه، چاپ دوم ، (4) حقوقی محمد، شعر زمان ما -20 تا 13، صفحات 1373
- 15- حسین زاده بولاقی شهربانو، بررسی شعر بانوان در ادبیات معاصر، شیراز، انتشارات نوید، چاپ -121، صفحه 1387 اول،
- 16- فروغ فرخزاد، تهران، انتشارات نگاه، چاپ دوم ، (4) حقوقی محمد، شعر زمان ما -208 تا 206، صفحات 1373
- 17- شعر نو در ایران، ترجمه همایون تاج طباطبایی، تهران، نشر . کلیا شتورینا و را ب-142، صفحه 1380 آگاه،
- 195، صفحه 1376 جلالی بهروز، در غروب ابدی، تهران، انتشارات مروارید، -18

KAVRAMSAL SANAT VE İLETİŞİM

Özden IŞIKTAŞ*

ÖZET

Kavramsal Sanat, sanatı aşan her konu üzerinde, bir yeniden düşünmedir aslında. Önemli olan izleyicinin ilgisini düşünsel olarak çekmek ve onu yeni bir bilinçlenmeye götürmektir.

CONCEPTUAL ART AND COMMUNICATION

Özden IŞIKTAŞ

ABSTRACT

Conceptual Art, art on many subject beyond, in fact, is a re-think. The viewer's attention as an important intellectual support and to take him to a new awareness.

İnsanlık varoluşundan bu yana, başlıca koşulu olan ‘iletişime’ bir düzen ve açıklık getirmek ister. İnsanoğlunun en büyük yaratımlarından birisi olan ‘dil’ olgusu da, yaşamın tüm sorunlarını açıklamak ve anlamlandırmak üzere doğmuştur. İnsan düşünce ve kavramlara görsel bir anlatım dilinin yanı sıra sözel bir anlatım dilini de kazandırmanın yollarını aramıştır. Ancak, insan doğasında başlangıçtan beri var olan görsel dille yaratıcılığının evrensel bir görünümü olan sözlü dilin varlığı günümüze kadar birbirlerinden farklı biçimlerde alınmış, birbirlerine karşıt güçler olarak değerlendirilmiştir.

İletişim kavramına bir düzen ve açıklık getirmek ister insan. Kuralın, düzenin açıklığın tam anlamıyla varsıllaştığı alandır bu; “dil”. Toplumsal bir olgu olması bakımından bilinçle birlikte var olmakta, onunla etkileşimini sürdürerek gelişmektedir artık.

Bu iki ayrı iletişim alanı olan ‘sözel dili’ ve ‘görsel dili’ önce tek bir alanda (sanat) toplamak, daha sonra da sanata ‘dil’ açısından bakmak istiyorum.

Günümüzde, sanatsal söylemin hızla düşünceye ve bilgilenime kaydığı açık bir gerçek. Artık, ondokuzuncu yüzyılın söz ve yazı egemenliği yerini günümüzde görselliğe dayanan bir kitle kültürüne bırakmıştır. Bu durum sanatsal söylemi de etkilemiştir. Teknolojik gelişmelerin hızlı yaşanması, geçmişteki okuyucu kitlesini, izleyici konumuna dönüştürmüştür. Bu gelişmeler, sanat ve sanatçıyı taklit eden konumundan, düşünce ve kavram üreten konumuna götürmüştür. Böylelikle sanatsal yaratma olanın dışına çıkılarak yeni olabilirliklerin bulunması, yeni yapıların kurulması anlamına da gelebilmektedir.

---

* Okt. Muğla Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel sanatlar Eğitimi Bölümü Öğretim Elemanı.

Kavramsal Sanat, sanatı biçim, estetik, konu gibi yüklerden arındırması ve yalnızca sanatın gerçek işlevini araştırması bakımından, sanatta plastik dilin dışında yeni bir söylem alanı yaratmıştır. Öte yandan Kavramsal Sanat, bir stil, bir akım değil, yeni bir dünya görüşüdür.

Kavramsal Sanat gerçekte, sadece görsel düzen değerlerini değil, Dil, Felsefe, Kavram ilişkilerini tartışmaya açmıştır. 1970'li yıllarla etkinliğini gitgide arttıran Kavramsal Sanat temel yaklaşımlarını diğer eğilimlerinde üstünde belirliyor, Joseph Kosuth'la Dil-Sanat-Kavram ilişkileri tartışılıyor, felsefeden sonra sanat olgusu ortaya atılıyordu. Böylelikle kavramsal sanatta 'düşünü' (kavram) yapıtın en önemli yanını kapsıyordu. Kavramsal sanat etkinliğini sadece dilde de sınırlamıyor, biçim olgusunun sınırları içinde kalma yükümlülüğünü aşıyor, bağlama önem vererek öne çıkarıyordu. Kavramsal sanatın temeli metinsel bir içerikte oluştu biçimsel görünümde değil. Yani görünür kılma temel bir öge olmaktan çıktı, çalışmayı bütünleyen gerekli bir öge durumuna dönüştü. Düşüncelerin ifade edilmesi görselleştirme alanında sorunlara yol açtı. Bunlara çeşitli çözümler getirildi. Basılı metinler, grafikler, büyültülmüş fotoğraflar olabildiği gibi özellikle kullanılan malzemelerin seçimi bakımından belli bir lirizmi de koruyabiliyordu. Burada vurgulamak istediğim, makinede yazılmış bir metnin duvarda sergileniyor olması, metni oluşturan fotoğrafların ya da başka nesnelerin plastik kaygılarla üretilmediği ve de seçilmediği hususudur. Yapıtın anlaşılabilirliği biçimsel bir anlama kuralının da sonucu değildir. Kısaca Kavramsal Sanatın plastik dile karşı kurduğu bu yeni dil (Dil'in kendisi) yirminci yüzyıl sanat düşüncesinin en bilinçli dönemi olarak değerlendirilir ve yeni bir dünya görüşünü ve sanat anlamlandırılmasını temelinde getirir.

Bugünkü diliyle sanat kavramı, düşünce sisteminin, düşüncenin üretim sürecine doğru kayması ve bir sonuca ulaşması ile tanımlanıyorsa da bu açıklamada dar ve sınırlıdır. Oysa günümüzde sanat ve sanat yapıtı bir bilgileneme, bir düşünceye, bir kavrama dönüşmüş durumdadır. Sanat yapıtı bir bilgilenimse, her şeyden önce sanat yapıtı diye bir nesneden değil, sanatçıyı yaratmasından söz etmek gerekir. Sanatçıyı belirleyen bir nesne olarak yapıt değil, tüm yaratma etkinliğidir. Tuncay'a göre sanat "Tarihsel süreç içinde ortaya konulanlar belki bir gereksinimi ifade ederken, bugün duyguyu düşünceyi hayaller ve düşleri yani yaşamın ta kendisini ifade etmektedir. Sanat çeşitli ritüelleri içererek simge ve sembollerin iç dünyamızda biçimlenmesine ve algısal bir ürün olarak ortaya çıkmasına neden olur. Böylece sanat aynı zamanda psikolojik bir algının da temsil edildiği alan olarak karşımıza çıkar"(Tuncay,2007.).

Kavramsal Sanatın sanat fikri, geniş bir yelpaze içinde kendini gösterir. Sanatın özel bir nesne ve özel bir yerle sınırlanamayacağı ve oluşturulamayacağı fikrini getirir. Bu bir anlamda Kavram sanatının ilk ele aldığı alanlardan biri olan 'dil' ile bağdaşır. Böylece oradan hareketle yeni bir dönüşümün ve değişimin başlatılabileceği düşünülmüştür. Çünkü böylelikle var

olan düzen sorgulanabilecek, insanların birbirleriyle ilişki kurma biçimleri değişim gösterecek, kendi hareketlerimizin ve tepkilerimizin bilincine varmamızı sağlayacaktır. Kısaca, kavramsal sanat'ın "Dili" kullanması iletişim kavramının ortaya atılmasına neden oldu. Kavramsal Sanatla sanat yapısı iletişim süreci içinde tanımlanmaya başlanmıştır. Artık sanat yapısı dört nokta ile sınırlı, kapalı düzen yerine, dışarıdan enerji alan, oluşum ve değişim süreci içeren, izleyicinin de katılımı ile gerçekleşen düşünsel etkinliklerden meydana gelir. Kavramsal Sanat (Conceptual Art), Eylemler (Actions), Vücut Sanatı (Body Art), Yeryüzü Sanatı (Earth Art), Yoksul Sanat (Arte Povera), Oluşumlar (Happenings), Gösteri Sanatı (Performance Art), Süreç Sanatı (Process Art), Fluxus gibi başlıkları altında sınıflandırdığım sanatçıların tümü, yalnızca resim ve heykele karşı alternatif teknik ve malzemeleri bulmakla kalmamış, bir yandan gelecek kuşaklar için sanatçının ve izleyicinin rolü ile sanat nesnesinin statüsünü yeniden biçimlendirmişlerdir.

SONUÇ

Kavramsal Sanatın bizlere nasıl iletişim kurduğumuzu ve kuracağımızı, nasıl hareket ettiğimizi ve edeceğimizi, nasıl yaşadığımızı ve yaşamamızı gerektiğini kavramsal ve düşünsel bir süreçle açıklar. Bu alanlara ışık tutar. Kavramsal Sanatı oluşturan hareket türleri, insanların birbirleriyle ilişki kurma biçimlerinde, bir doğa parçasının düzenlenmesinde, yapılan politik tartışmalarda ve konuşmalarda, insanın yaşadığı kent ortamının kendisi üzerindeki etkilerin ve değişikliklerin fotoğraflarla, kayıt cihazlarıyla, notlarla kaydedildiği her türlü etkinlik sürecinde kendini göstermektedir. Sanatçı bu etkinlik sürecinin paylaşımında teknolojinin bütün olanaklarından yararlanır. Kavramsal Sanat koridorunda oluşan akımlar arasında Happening'ler (eylemler), Performanslar (gösteriler), "Land Art" denilen doğaya müdahale ederek açık havada sanat yapan akımlar kendini ne bir müzede sergileyebilme ne de satın alınabilme olasılığını ortaya koymuştur. Bu nedenle Kavramsal Sanatçı sürekli yaşam alanı içindedir. Kısaca hayatın içindedir.

Kavramsal Sanat, sanatı aşan her konu üzerinde, bir yeniden düşünmedir aslında. Önemli olan izleyicinin ilgisini düşünsel olarak çekmek ve onu yeni bir psikososyal bilinçlenmeye götürmektir.

KAYNAKÇA

1. Aysan, Şükrü, "Kavramsal Sanat", Kalın Dergisi, No: 1, Nisan 1986, s.14
2. Erdoğan, Bilal, "Gelenekten Geleceğe Sanat Eğitimi", (Ankara Üniv. Eğt. Bil. Fak. 1. Ulusal Kongresine sunulan bildiri) Eylül 1990
3. Kahraman, H.Bülent, "Sanatta Konvesiyonel-Tradisyonel İlişkilerinde Bakışlar, Resim-Kavramsal Sanat Açısından" Hürriyet Gösteri, Ocak 1991 Sayı: 122- s.61
4. Madra, Beral, "Çağdaş Sanatta İpuçlarını Yakaladık", Hürriyet Gösteri, Ocak 1990, Sayı: 110, s.48-50.
- 5 : Tuncay, Suavi Psikolojik Algı ve Popüler Kültür Ders Notları, E.Ü. İletişim Fakültesi, 2007, İzmir

**M.AKİF ‘İN “BÜLBÜL” ŞİİRİ İLE B. VAHABZADE’NİN “OKUMA
BÜLBÜL¹” ŞİİRLERİNİN KARŞILAŞTIRILMALI OLARAK
İNCELENMESİ**

Seriyye GÜNDOĞDU*

(Türk Dünyasının büyük şairi Bakhtiyar Vahabzade’nin mukaddes anısına)

ÖZET:

Bülbül Klasik Türk şiirinde çok işlenmiş bir imgedir. XX. ve XXI. asırda Çağdaş Türk şiirine bakıldığında ise bülbülün aynı şekilde yer almadığı görülmüştür. Vatan topraklarının düşman istilasına maruz kaldığı bir zamanda Divan edebiyatında olduğundan farklı olarak bülbül sosyal dertlere ortak edilmiştir. Bu çalışmada M. Akif’in “Bülbül” ve B. Vahabzade’nin “Okuma Bülbül” şiirleri üzerinde durularak, farklı dönemde ve coğrafyada yaşamış bu iki şairin milli, manevi değerlere karşı duydukları aşk, dil ve üslûp özellikleri tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bülbül, M. Akif, B. Vahabzade, vatan, dert

**A COMPARATIVE ANALYSIS OF POEMS “THE NIGHTINGALE” BY
M. AKIF AND “NIGHTINGALE, DO NOT SING” BY B. VAHABZADEH**

Seriyye GÜNDOĞDU

ABSTRACT:

(In loving memory of Bakhtiyar Vahabzadeh, the great poet of the Turkic World)

The nightingale is one of the widely used symbols in classical Turkish poetry. Glancing at the 20th and 21st. century literature of contemporary Turkish poetry, it can be seen that the nightingale is not being used as much. It was used to express the social grievances as different from the classical Ottoman poetry when the motherland was occupied by the enemy. This study compares poems “The Nightingale” by M. Akif and “Do Not Sing Nightingale” by B. Vahabzade, and tried to analyze the love for moral values as well linguistic and stylistic features of these two poets who lived in different periods and geographies.

Key Words: *nightingale, M. Akif, B. Vahabzadeh, homeland, grievance*

* Dr., Qafqaz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bakü / Azerbaycan, Ötme Bülbül

Her devrin anıt şahsiyetleri vardır. Böyle şahsiyetler bir savrulmaya kapılmadan, çizgilerinden sapmadan, oldukları gibi yollarını sürdürüyorlar. Onlar dimdiktirler. Eğilip bükülmezler. Ömürleri boyu vatani, milleti için yaşayan bu insanlar tarihin en zor ve karanlık dönemlerinde halka sahip çıkmayı, onun derdi ile dertlenmeyi kendine emel edinerek, karanlık perdeleri ve aşılmaz duvarları yıkar, halka yol gösterirler. İşte böyle anıtlaşan, iki tarihi şahsiyet, Mehmet Akif ve Bahtiyar Vahabzade'dir. Onlar ailelerini, çocuklarını, gelecek kaygısını ve istikballerini bir tarafa bırakarak halkın, milletin, İslam âleminin derdini, problemini, kederini yüklenerek, güzel ve ışıklı geleceğe yol almışlar. Her iki şair bu millî ve manevi ruhu eserlerine de yansıtmışlar.

“Yaşamak yanmaktır, yanasan gerek!

Mumun yaşaması yanmasındadır

Eğer yanmıyorsa yaşamır demek”¹

diyen Bahtiyar Vahabzade ve Mehmet Akif bu milletin yolunda yanan bir muma çevrilmişler. Onlar yanarak, kurtuluş, bağımsızlık ve özgürlük ruhunun ışığını neşretmişler. Elbette ki, M. Akif ve B. Vahabzade'nin millete sundukları bağımsızlık meşalesi de alevini bu milletin ruhundan almıştır.

M. Akif'e göre sanat milletin davası içindir. Yani sanat halkın millî ve manevi değerlerini dile getirmelidir. M. Akif'e hayran olan onu kendisine bir örnek olarak gören B. Vahabzade de aynı çizgidedir. Kendisinin N. Fazıl Kısakürek'e benzetilmesi üzerine “Çile” şiir kitabını okuyan B. Vahabzade “Evet şeklen benzer olduğumuz gibi ruhen de tamamı ile benzer olduğumuzu gördüm. Fakat benim için örnek bir şair var o da Mehmet Akif'tir. Onun her mısrası, her kelimesi çok önemli ve kıymetlidir,”² diyerek M. Akif'in Çanakkale şehitlerine yazmış olduğu şiirden ve İstiklal Marşın'dan sevdiği ve ezberlediği mısraları derin bir hüznün ve gözyaşları ile okuyor, onun büyüklüğü karşısında baş eğiyordu.

XIX ve XX. asrın dert, elem, keder şairi Mehmet Akif, tarihte ilk defa olarak mezara, âşığı olduğu Türk bayrağına sarılı olarak defnolundu. XXI. asırda da ikinci bir ilk yaşanarak Bahtiyar Vahabzade ömrü boyu kalbinde sakladığı Azerbaycan ve Türkiye bayraklarına sarılarak, ebedi diyara uğurlandı. Tabii ki, bunlar sadece bir rastlantı değildir.

Yaşadıkları dönemde milletin ağır günlerine şahit olan her iki şair eserlerinde halkın zor günlerini tarihleştirmişlerdir. Aslında vatan, millet şairi olan bu büyük şahsiyetler şiiri sanat eseri yaratmak için değil, halkı, milleti ile hasbihâl etmek için yazıyorlardı. Fakat sanat yönleri, poetik ifade tarzları bu sade hasbihâli sanat eserine çeviriyordu. Böyle eserlerden biri de her iki şairin

¹ VAHABZADE, Bahtiyar, Vatan Millet Anadili, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 10

² DEMİRLİ, Mail, Türk Dünyasının Bahtiyarı, Yeni Azerbaycan Gazetesi, 4 Eylül 1999

vatan topraklarının işgal edilişine duydukları kinin, hüznün ve ızdırabın dillendirildiği “Bülbül” ve “Okuma Bülbül” şiirleridir. Tabii ki, biri XX. asrın başında, diğeri ise XX. asrın sonunda yazılmıştır. Biri Türkiye’de, Bursa’nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesine, diğeri ise Azerbaycan’da, Karabağ topraklarının Ermeniler tarafından istila edilmesine duyulan elemle yazılmıştır. Her iki şiirde baştan sona kadar şahsileştirilmiş bir toplumsal hüznün hâkimidir.

“Bütün dünyâya küskündüm, dün akşam pek bunalmıştım;

Nihâyet, bir zaman kırlarda gezmiş, köyde kalmıştım.

Şehirden kaçmak isterken sular zâten kararmıştı;

Pek ıssız bir karanlık sonradan vâdîyi sarmıştı.

Işık yok, yolcu yok, ses yok, bütün hilkat kesilmiş lâl...”¹

Şair yaşanan milli facianın ağırlığını kendi şahsında vermekle beraber bu acıyı doğaya da yansıtmıştır. M. Akif milli facia karşısında lal kesilmiş hilkatın sessizliğini bozan bülbüle şöyle seslenir:

“-Eşin var, âşiyânın var, bahârın var, ki beklerdin;

Kıyâmetler koparmak neydi, ey bülbül, nedir derdin?

O zümrüd tahta kondun, bir semâvî saltanat kurdun;

Cihânın yurdu hep çiğnense, çiğnenmez senin yurdun.”²

Bülbülün şakımasını feryat olarak gören M. Akif şahsileştirdiği bu toplumsal meselede bülbülün davranışını gereksiz görür ve susmasını ister.

B. Vahabzade ise “Ötme Bülbül” şiirinde Ermeni teröristlerinin kanlı ayakları altında esir kalan topraklarda bülbülün bir daha ötmemesini, yas tutmasını ister.

“Bu bahar okuma, bülbül, sen Allah³.

Zulmettir,

Yoluna şam⁴ tutanın yok.

Şuşa’n ağlar kaldı, göçtü el- oba

Şirin cehcehine⁵ dem tutanım yok.”⁶

Her iki şair ıssız bir karanlıktan bahsediyor Bu karanlık milletin tarihinde yaşadığı acı olayı sembolize eder.

“Ne zillettir ki: Nâkûs inlesin beyninde Osman’ın

Ezan sussun, fezalardan silinsin yadı Mevla’nın!”¹

¹ DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Safâhat Mehmet Âkif Ersoy, Şule Yayınları, İstanbul, 1999, s. 429

² DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, age, s. 429

³ Allah aşkına

⁴ Mum

⁵ Bülbül şakıması

⁶ VAHABZADE, Bahtiyar, Eserleri, Çarşoğlu Neşriyatı, C. 10, Bakı 2003, s. 211

diyen M. Akif, bu rezil istilayı, ezanların düşman tarafından susturularak yerine çan seslerinin yükseltilmesini kabullenemiyor. Öyle de, B. Vahabzade de bülbülün sesini millileştirerek onun farklı bir dilde şakımasının imkânsız olduğunu aşağıdaki mısralarda dile getiriyor.

“Bu bahar okuma, bülbül, sen Allah.

Taşaltı Çayı’nın kesilip sesi,

Bizsiz o kükremez, o, coşa bilmez.

Vallah, inanmıram, bülbül nağmesi,

Hayastan² diline uyuşa bilmez.

Okuma, okuma, bülbül, sen Allah.”³

M. Akif’in “Bülbül” şiirinin son bölümüne baktığımızda şair maziye hayalinde canlandırarak, o topraklarda yaşamış hükümdarları hatırlar;

“Ne hicrandır ki: En şevketli bir mâzî serâb olsun;

O kudretler, o satvetler harâb olsun, türâb olsun!

Çökük bir kubbe kalsın ma’bedinden Yıldırım Hân’ın;

Şenâ’atlerle çiğnensin muazzam Kabri Orhan’ın!”⁴

B. Vahabzade ise Karabağ’la özdeşleşmiş büyük şahsiyetleri hatırlar;

“Derin derelerin taşkın selleri,

Natevan⁵ şiirinin “karanfilleri”,

Sarı kayadaki bülbül nevası,

Nevvab’ın⁶, Hudu⁷,’nun yurdu-yuvası,

Nal Döken dağların dar geçitleri,

Şuşa’nın çinili gök mescidleri,

Yarış meydanları, Cıdır Düzleri⁸

Ulu Penah Han’ın ayak izleri

Gören bizim üçün darıhmır mı bes?

Boz karga bülbüle eş ola bilmez.”⁹

---

¹ DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Safahat Mehmed Âkif Ersoy, Şule yayınları, İstanbul, 1999, s. 430

² Ermeni

³ VAHABZADE, Bahtiyar, Eserleri, Çarşıoğlu Neşriyatı, C. 10, Baku 2003, s. 211

⁴ DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Safahat Mehmed Âkif Ersoy, Şule yayınları, İstanbul, 1999, s. 430

⁵ Hurşudbanu Natevan, XIX. asırda yaşamış, Azerbaycan’ın kadın şairi, Karabağ’ın sonuncu hakimi Mehtikulu Han’ın kızı, İbrahim Han’ın torunu.

⁶ Mir Möhsün Nevvab, XIX. asırda Karabağ’da yaşamış, şair, ressam, hattat ve musikişinas âlim.

⁷ Hudu Memmedov, B. Vahabzade’nin en yakın arkadaşı, büyük âlim, Karabağlıdır.

⁸ Şuşa’da at yarışlarının yapıldığı çok güzel bir yer.

⁹ Vahabzade, Bahtiyar, Eserleri, Çarşıoğlu Neşriyatı, C. 10, Baku 2003, s. 211

Her iki şiirde mazinin ihtişamı ile hâlihazırın çöküntüsü arasındaki tezatlı durum, canlı tablolarla ortaya konulmuştur. M. Akif'in ve B. Vahabzade'nin açık üslupla yaptıkları tasvirler zengin ve derin bir muhayyilenin meyvesidir. Aynı zamanda bu şiirlere ağıt havası, mersiye edası hâkimdir. Fakat B. Vahabzade'nin "Okuma Bülbül" şiirinde biraz da düşmana duyulan nefret beddua şeklinde belirtilmiştir.

"Açma harı bülbül¹, açma, sen bu yıl,
Görürsün, bu bahar bizimçin değil.
Ahı, Ahmetlerin, Muhammetlerin
Kanıyla sulanmış çiçekler bu yıl.
Öttü² günlerimiz ahlı, amanlı
Senin hikmetini o elikanlı
Çöllerin gedası anlaya bilmez."³

Mersiye edasıyla halkın başından geçeni anlatan B. Vahabzade, "eli kanlı", "çöllerin gedası", diğer bölümlerde "cellât", "boz karga" ve bu gibi sözlerle de düşmanın kötü niyetlerini ve amellerini sembolize etmiştir.

M. Akif de yapılan vahşetleri mersiye edasıyla anlatmış, fakat nefretini ve hiddetini "serap olsun!", "turab olsun!", "sürünsün!", "kıvransın!", "doğransın!" vs. bu gibi kelimelerle vurgulamıştır.

"Ne haybettir ki: Vahdet-gâhı dînin devrilip, taş taş,
Sürünsün şimdi milyonlarca me'vâsız kalan dindaş!
Yıkılmış hanümanlar yerde işkenceyle kıvransın;
Serilmiş gövdeler, binlerce, yüzbinlerce doğransın!
Dolaşsın, sonra, İslâm'ın harem-gâhında nâ-mahrem...
Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil mâtem!"⁴

Vatanını, milletini canından çok seven bu iki şair, milli manevi değerlerin çiğnenmesine sessiz kalamaz. Bu milli matem, M. Akif'i ve B. Vahabzade'yi sonsuz bir kedere ve ümitsizliğe sürükler. Bu ümitsizlik ve perişanlık her iki şiirde baştan sona kadar sürüp gider. Burada ümitsizlikten bahsederken, tabii ki, bunu şairlerin karakterine has bir özellik olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü M. Akif de, B. Vahabzade de büyük Türk yurdunun aziz evlatlarıdır. Onlar bu milletin parlak ve muhteşem bir maziye sahip olduğunu bildikleri için tekrar bu ihtişamı geri getireceklerinde ümitlidirler.

¹ Yalnız Karabağ'da yetiştiği düşünülen bir çiçek ismidir. Bu çiçeği ilginç kılan özelliği ise, güle bakan bir bülbül şeklinde olmasıdır.

² Geçti

³ Vahabzade, Bahtiyar, Eserleri, Çarşıoğlu Neşriyatı, C. 10, Baku 2003, s. 211

⁴ DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Safâhat Mehmed Âkif Ersoy, Şule yayınları, İstanbul, 1999, s. 430

Şiirlerde teferruat son derece zengindir. B. Vahabzade'nin bu yönü ile M. Akif'e benzerliği çok önemlidir. "Bülbül" ve "Okuma Bülbül" şiirlerinin en belirgin özelliklerinden biri de sağlam bir kompozisyona sahip olmasıdır. Bu yönü ile de B. Vahabzade ve M. Akif arasında benzerlik kurulabilir. Çünkü B. Vahabzade'de M. Akif'de olduğu gibi varlıklarla sıkı münasebet kurabilme yeteneği yüksektir.

Şiirler farklı vezinde yazılsalar da kusursuz kafiye düzeni, ahenk yönü, n, l, m gibi müzikalitesi olan seslerin tekrarlanmasıyla mükemmel bir ahenk sağlanmıştır. Peş peşe sıralanan yer adları, maziye ait özellikler ve tarihi şahsiyetlerin isimleri bir uygunluk içerisinde yer almıştır. Müziğe yakın özellikler ve isimlerin uyum içinde sıralanması şiirleri lirizm bakımından da zenginleştirmiştir.

SONUÇ:

Bu eserlere baktığımız zaman, muhteva ve üslup bakımından var olan benzerlikler hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü B. Vahabzade'nin sık sık yaptığı sohbetlerinden büyük bir M. Akif hayranı olduğunu, onun sanatına, kişiliğine, vatanseverliğine vurgun olduğu anlaşılır.

Bu makalede sadece iki şiir arasında kısa bir karşılaştırma yapmağa çalıştık. Yine başa dönerek bunun rast gele olmadığına inanıyoruz. Ölümünden 73 sene geçmesine rağmen, M. Akif'in her yıl, belki de her dönem hayranları ve takipçileri olan düşünce ve sanat ordusu artıp çoğalıyor. Şairin ardından bıraktığı "Safahat"ı okuyan ve tahlil eden herkes onu derk eder etmez M. Akif hayranı oluyor. "Herkes benzer gibi görünen Akif, bu mizaç ve kabiliyetle, nevi şahsına münhasır bir sanatkâr olmuştur."¹ Bu konuda aynı şeyin B. Vahabzade için de geçerli olduğunu düşünüyorum.

---

¹ KAPLAN Mehmet, *Şiir Tahlilleri I*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 177

KAYNAKÇA

- DEMİRLİ, Mail, Türk Dünyasının Bahtiyarı, Yeni Azerbaycan Gazetesi, 4 Eylül 1999
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, Safahat Mehmet Âkif Ersoy, Şule Yayınları, İstanbul, 1999
- ELMAS, Nazım, Hisli Yürek, Mehmed Akif in Şiir Sanatı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999
- GÖKÇEK, Fazıl, M. Akif'in Şiir Dünyası, Dergah Yayınevi İstanbul, 2005
- KAPLAN, Mehmet, Şiir Tahlilleri I, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005
- ŞENGÜLER, İ. Hakkı, M. Akif Külliyyatı, C. 5, 1.baskı, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1990
- VAHABZADE, Bahtiyar, Eserleri, Çarşoğlu Neşriyatı, C. 10, Baku, 2003
- VAHABZADE, Bahtiyar, Eserleri, Çarşoğlu Neşriyatı, C. 11, Baku, 2003
- VAHABZADE, Bahtiyar, Vatan Millet Anadili, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999
- YETİŞ, Kazım, Mehmed Akif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler, Ankara 1992

ÇAĞDAŞ AZERBAYCAN VE İNGİLİZ DİLLERİNDE KONVERSİYON (SÖZLERİN BİR CÜMLE BİRİMİNDEN DİĞERİNE GEÇİŞİ)

Yagut SADIGOVA *

ÖZET

“Çağdaş Azerbaycan ve İngiliz Dillerinde Konversiyon (Kelimelerin cümlelerin bir ögesinden diğerine geçmesi)” başlıklı makalede gramer ölçeğinde dilde meydana gelen asimetriklik olayı araştırılmaktadır.

Farklı sistemli diller olan Azerbaycan ve İngiliz dillerinde, cümlelerin bir ögesine mensup olan kelimelerin diğer ögeye geçişi tahlil edilerek konversiyonla ilgili her iki dilde çeşitli ve farklı yaklaşım şekli ortaya konulmaktadır.

CONVERSION (*transition of words from one part of speech to another*) IN CONTEMPORARY AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES

Yagut SADIGOVA

ABSTRACT

In the article entitled “*Conversion (transition of words from one part of speech to another) in Contemporary Azerbaijani and English Languages*”, the asymmetrical process taking place at the grammatical level was investigated.

In Azerbaijani and English languages, which belong to different language systems, the transition of one part of speech into another (conversion) was analyzed and various different approaches were established in both languages.

Çağdaş dilcilikte dilciler arasında dil sisteminde asimetrikliğin var olduğu, bunun da dilin tüm seviyelerine nüfuz ettiği ve yine cümlelerin ögelerinin kendine özgü semantik biçimsel ve fonksiyonel çaprazlaşmasında ortaya çıktığı gerçeği şüphe uyandırmamaktadır. Gramer ölçeğinde dilde asimetriklik daha rengârenk özelliğe sahiptir. O hem sistemin genelinde, hem de gramer birimlerinin yapısında ve fonksiyonelliğinde ortaya çıkar. Gramer asimetrikliğinin mevcutluk biçimlerinden biri de, bir cümle ögesine mensup olan sözlerin diğer ögeye geçmesidir. Dilcilik edebiyatında bu süreç çeşitli terimlerle isimlendirilir. Şöyle ki, bir cümle ögesine mensup olan sözlerin diğerine geçmesi sürecini Ş. Balli, Y. A. Rubinçik transpozisyon, A. Smimitski, A. Ahundov, A. Reformatski, İ. Melçuk, konversiyon, Kuriloviç ise derivasyon olarak isimlendirirler. Aynı olayı transkategorileşme, substitisyon ve transformasyon terimleri ile isimlendirenler de vardır. Kaydedilen terimlerin de

* Azerbaycan Devlet Diller Üniversitesinin doktora öğrencisi

anlam içeriğinde çeşitlilik dikkate çarpmaktadır. Örneğin transpozisyon teriminde, yalnız sözlerin cümle birimleri arasında geçit süreci değil, daha geniş anlamda kullanıldığı da kaydedilmektedir. Transpozisyonun, mahiyet itibarıyla konuşma sürecinde aynı fonksiyonun farklı biçimler aracılığıyla ifade edilebildiği gibi, aynı biçimin de farklı fonksiyonlarda kullanılmasından ibaret olduğu da belirtilmektedir.

Transpozisyon fikrinin temellerinin Ş. Balli, L. Tenyer, A. Seşe tarafından XX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında atıldığı bilimsel edebiyatta kaydedilir. Bu alanda önemli işler Ş. Balli'ye ve L. Tenyer'e aittir. Tanınmış Fransız dilcisi Ş. Balli, analitik kuruluşlu dillerde cümlelerin bir ögesine mahsus sözlerin ve cümlelerin farklı fonksiyonel geçit hallerini transpozisyon olarak isimlendiriyordu. Transpozisyonun gramer yönlerinin derinlemesine tahlilini de Ş. Balli yapmıştır. Bununla birlikte o, sözkonusu olayın semantik tabiatını da kaydetmiştir. Ş. Balli'nin, "Genel Dilcilik ve Fransız Dili Meseleleri" adlı eserine dair kayıtlarında R. A. Budagov kaydetmektedir ki, tanınmış Fransız dilcisi transpozisyonun gramer ve semantik tabiatını vurgulasa da, onlar arasında sürekli ayırım yapamamıştır. (3, s. 407) Buna rağmen alim, biçimlerin gramer çokanamlılığına temas etmekle dilde geçit süreçlerinin semantik mahiyetinin ortaya konulması doğrultusunda önemli adım atmıştır. Bilindiği gibi, biçimin değişmesi, her zaman belirli semantik değişmelerle sonuçlanır. Transpozisyon olayının öneminden bahseden Ş. Balli kaydetmektedir ki, işaretler kendilerinin asıl kategorilerinde kapanıp kalsalardı, konuşma talebinin ödenilmesine son derece sınırlı ifade kaynağı olarak hizmet edeceklerdir. Fakat kategoriler arası geçitlerin yardımıyla anlam serbest hale gelir, ifade zenginleşir ve yeni boyutlar kazanır(3, 143).

Cümlelerin bir ögesine mahsus sözlerin diğerine geçmesi sürecini "transpozisyon" adı ile isimlendiren Y. A. Rubinçik bu sürecin, herhangi bir kelime yapıcı ekin katılımı veya yardımı olmadan meydana gelmesine yönünü vurgulamaktadır:

"Transpozisyon öyle bir kelime oluşturma metodudur ki, bu zaman affiks ve yarıaffikslerin yardımı olmadan aynı temellerden yeni kelimeler meydana gelir. Bir cümle ögesine ait olan asıl temel, "diğer" paradigma ve yeni gramer özellikler kazanması sonucunda temel cümle ögesine dönüşür." (8, 259) Transpozisyon metodu ile kelime oluşturma Farsçada var olan çok sayıda modelin asıl iki tanesinin (sıfat→isim, fiil→isim) daha etkili olduğu düşüncesini savunan yazar, bunlardan ikincisinin (fiil→isim) daha mahsuldar olduğunu kaydetmektedir. (8, 219) Y. A. Rubinçik "fiil→ isim" modeli üzere meydana gelmiş sözleri fiilimsi olarak isimlendirmekte ve bu modelle fiilin kökünden ve temelinden de isimler meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Yazarın gözlemlerine göre çağdaş Fars edebi dilinde fiil temelinden ismin meydana gelmesi, fiil kökünden isim meydana gelmesinden kat kat fazladır. Bu da çağdaş terminoloji ile desek, substansifleşme (isimleşme) olayıdır.

Önceden kaydedildiği gibi, kelimelerin cümle öğeleri arasında geçit süreci konversiyon olarak da isimlendirilmektedir. Konversiyon olayının mahiyetinin doğru şekilde anlaşılması, kelimenin gramer ve leksik sınırlarının belirlenmesi, cümle öğelerinin ayırt edilmesi, analitik yapıllı dillerde özellikle İngilizcede kelime yapıcı sürecin temel meyillerinin açıklığa kavuşturulması gibi önemli meselelerin çözümüne belli ölçüde yardım etmiş olur.

İngilizcede konversiyon olayının ayrıntılı araştırılması tanınmış Rus Sovyet dilcisi A. İ. Smirnitski'nin ismiyle bağlıdır. Araştırmalarında alim, kendisine kadar konversiyonun semantik ve sentaktik olay olarak kabul eden konseptleri, sürekli eleştirmiştir. Konversiyona, semantik olay olarak yaklaşanlar, ortaya koymaktaydılar ki, konversiyon zamanı kelimenin anlamı değişmektedir. Onu sentaktik olay olarak görenler ise, sözün sentaktik fonksiyonunun değişmesini temel almaktadırlar. Konversiyon sonucunda genellikle yeni kelimenin meydana gelmesi gerçeğini öne süren A. Smirnitski, kesin olarak konversiyonu kelime oluşturma metodu olarak belirlemiştir. O, konversiyon zamanı asıl kelimeyle yeni ortaya çıkan kelime arasındaki ilişkileri araştırarak yeni meydana gelen kelimenin semantik türeme özelliğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Konversiyon olayının mahiyetinin anlaşılması konusunda elde edilen önemli başarılarından biri olarak şunu gösterebiliriz ki, A. Smirnitski, kelimenin morfolojik tertibatını yani, paradigmanın konversiyon olayında etkin ve büyük rolünün bulunduğunu kaydetmiştir. O, konversiyon zamanı paradigmayı yegane kelime oluşturma aracı saymıştır. “Konversiyon öyle bir kelime meydana getirme türüdür ki, bu zaman kelime meydana getirici araç olarak yalnız kelime paradigmasının kendisi hareket etmektedir.” (9, 24; 10, 71)

A. Smirnitski'nin bu düşünceleri, konversiyon olayının mahiyetinin anlaşılması için çıkış noktası oldu. Bundan sonra ortaya konulan araştırmalarda onun düşüncesi temel alınarak ya belirli ölçüde farklı örnekler temelinde yorumlanmış veya farklı dillerin verileri üzerinde konversiyon ile bağlı şu veya bu momentlerle ilgili olarak sözkonusu nazariyenin ışığında açıklanmıştır.

Konversiyonla ilgili 1953-1954 yıllarında yayınladığı eserlerinde A. Smirnitski, döneminin genel dilcilik bakış açısından hareket etmiştir. Onun konversiyon nazariyesi, şüphesiz bu dönemde dilin mahiyetini, dil ve konuşma ilişkileri problemini kendine özgü bir şekilde anlaması sonucunda meydana gelmişti. Bilindiği gibi, bu dönemde alim zannediyordu ki, dilin terkibine onun ögesi olarak kelimeler, cümlenin kurulmasının gramer kuralları ve intonasyon birimleri dahildir. Araştırmacı ne söz birleşmelerini ne de dil birimlerini saymamaktaydı. Buna göre de dilin asıl ögesinin (kelimenin) temel morfolojik özelliğini A. Smirnitski, onun temel spesifik özelliği olarak kabul etmekteydi. Bu yüzden İngilizcedeki konversiyona, kelime oluşturma morfolojik metodu olarak yaklaşılmaktaydı ki, paradigma bunda önemli role sahipti.

A. Smirnitski'nin konversiyon olayına hasrettiği eserlerinin yayınlanmasından sonra, bu nazariyeye dair çok sayıda araştırma ortaya konuldu. Sözkonusu araştırmalarda A. Smirnitski'nin yaklaşım metodunu eleştirenlerle birlikte onun düşüncelerini geliştirenler de bulundu. İngilizcenin verileri üzerinde konversiyon olayını araştıran araştırmacılar arasında bu olaya farklı şekilde yaklaşanlarla birlikte, A. Smirnitski'nin konumunu savunanlar da oldu. Şöyle ki, çağdaş İngilizcede konversiyon olayına senkron planda yaklaşan Y. A. Jluktenko, farklı bir yol takip ederek, onu kelime meydana getirmenin morfolojik-semantik metodu olarak takdim etmektedir. (5, 53-54) Araştırmacı A. Smirnitski'nin konversiyon nazariyesini derinden tahlil ederek, onun eksik yönlerini uygun örnekler temelinde delillendirerek yedi maddede özetlemiştir (5, 54-56).

Konversiyona tamamen senkronik planda yaklaşan, konversiyon çiftleri arasında tarihi gelişim ilişkilerini dikkate almadan araştıran İ. A. Melçuk, farklı dillerin verileri temelinde yaptığı araştırmada, onu “morfolojik araç” olarak isimlendirmektedir (7, s. 15-28). Yazar makalesinde konversiyonun A. Smirnitski tarafından ileri sürülen formülünü netleştirmeyi ve bu meseleyle bağlı olan anlayışla ilgili genelleme yapmayı görev olarak addetmiştir: “...bunun sayesinde daima birbiriyle ilişkili olmayan olaylar arasında zaruri benzerlik ortaya çıkacak, konversiyon ise tabii dillerin morfolojik araçları sistemine doğal olarak dahil olacaktır (7, 16).

Konversiyon olayına tamamen farklı bir pencereden yaklaşan araştırmalar da dikkat çekmektedir. Yukarıdaki araştırmalarda konversiyona, kelimelerin farklı cümle öğeleri arasında geçit sürecinin genel ismi olarak yaklaşıldığı dikkat çekmektedir. Yani konversiyon substantifleşme (isimleşme), adyektifleşme (sıfatlaşma), pronomilalleşme (zamirleşme), verballeşme (fiilleşme), adverbialleşme (zarflaşma), konyunksionalleşme (bağlaçlaşma) vs. süreçlerin genel ismi olarak kabul edilse de, dilcilik edebiyatında bundan daha dar anlamda yaklaşımlar da bulunmaktadır. Şöyle ki, İngilizcede isimlerden fiillerin meydana gelmesi meselesine hasredilmiş doktora tezinde S. M. Kostenki, konversiyon olayına tamamen farklı yaklaşmaktadır. Araştırmacının ulaştığı sonuca göre, konversiyon olayı kelime meydana getirme metodu olarak yalnız verballeşme ile veya daha doğrusu hatta yalnız isimlerden fiil meydana getirilmesi ile sınırlıdır. (6) Şüphesiz araştırmacının ulaştığı bu sonuç ile razılaşmak mümkün değildir. Özetle kelime meydana getirme metodu olarak konversiyonun yalnız verballeşme ile sınırlandırılması, onun yapısından substantifleşme ve diğer kelime meydana getirme türlerinin çıkarılması hiçbir mantığa uygun değildir. Bilindiği gibi konversiyona ait edilen tüm eksiz kelime meydana getirme türleri, o cümleden substantifleşme, mahiyet itibariyle ve kelime yapıcı araçlara göre hiçbir prensip farklarına sahip değildir. Dünya dilleri üzerinde yapılan araştırmalar göstermektedir ki, konversiyon olayı yalnız analitik dillerde değil, sentetik yapıya sahip dillerde de yaygındır.

Türk dillerine ait gramer kitaplarında konversiyon olayının yorumuna bazı durumlarda başvurulmuştur. Konversiyonla ilgili olarak Türkologlar arasında farklı düşünceler bulunmaktadır. Bir grup Türkolog konversiyonu, gramer biçimli fonksiyonel olay, diğerleri ise Türk dillerindeki kök morfeplerin geçmiş senkretizminin temel kalıntısı olarak kabul etmektedirler. Bu iki grup

Türkologların düşüncelerindeki uyumsuzluğu ve çağdaş Türk dillerinde gözlemlenen konversiyon olayının karakterinde ve tezahür biçimlerindeki farklılıkları gören N. K. Dmitriyev, konversiyonu bir cümle ögesinden diğerine öyle düzenli geçit olayı saymaktaydı ki, bu zaman sıfat-isim, isim-sıfat, fiil-isim, isim-fiil vs. tipli çift fonksiyonlu kelime meydana gelmektedir. Fakat kaydetmek gerekir ki, birinci grup Türkologlar gibi, Dmitriyev de bu olay sırasında meydana gelen çift fonksiyonlu kelimeyi, onun etimolojisinden hareketle iki cümle ögesinden birine ait etmekte, fakat bu sırada formel olarak aynı zamanda onun anlamına ve fonksiyonuna dayanmaktadır (4).

Türk dillerinde konversiyona, çoğu zaman gramer olayı olarak yaklaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle konversiyon, kelimelerin birtakım iki veya üç cümle ögesinde sürekli kullanılması olayı olarak kabul edilmektedir. Türk dillerinin verilerini konversiyon olayı açısından gözden geçiren A. A. Yuldaşev, konversiyonun fonksiyonel değil, kelime oluşturma olayı olduğu kanaatine varmaktadır (11, s. 70-81). Konversiyonun kelime oluşturma olayı olması gerçeğinin lehine olarak araştırmacı aşağıdakileri sıralamaktadır:

1. Eğer kaynağı hala tam olarak açık olmayan az sayıda genel Türk senkretik (fiil veya ad) kök morfepler dikkate alınmasa, konversiyon farklı araştırmacıların kaydetmesine rağmen hiç de azalmamakta, tam tersi sözlüklerin zenginleşme derecesine bağlı olarak kelime oluşturmaya yeni leksik birimler, alınmalar ve yapma sözler katılmaktadır.

2. Diğer kelime yapma metotlarının sonuçları olarak konversiyona uğrayan kelimelerin farklı Türk dilleri üzere terkibi hiç de uygun gelmemekte, daha çok farklılık göstermektedir (11, s. 76).

Konversiyon olayı diğer dillerin verileri üzerinde öğrenildiği gibi, Azerbaycan dili üzerinde de araştırılmıştır. Doğrudur, Azerbaycan dilinde konversiyon olayına hasredilmiş, hacimli monografiler bulunmamaktadır. Fakat bununla birlikte konversiyon olayına genel bakışı ortaya koymaya fırsat veren düşüncelere de rast gelinmektedir. Örneğin, Azerbaycan dilbiliminde konversiyon olayına verilen genel tanım, “kelimenin kendi morfolojik ve fonetik içeriğini korumakla bir cümle ögesinden diğerine geçmesi” (1, s. 140) şeklinde özetlenir.

Azerbaycan dilinde konversiyon olayına geniş ve ayrıntılı bakış, görkemli Azerbaycan dilcisi, AMBA’nın üyesi Ağamusa Ahundov’a mahsusudur. Alim konversiyona hasrettiği araştırmalarında onu kelime yapma metotlarından biri olarak görmekte ve leksik-gramatik olay olarak kabul etmektedir. A. Ahundov, Azerbaycan dili verilerini gözden geçirmekle,

konversiyonu dört ölçekte-sentaktik, morfoloji-sentaktik, semantik-sentaktik ve semantik ölçeklerde gösterdiğini kaydetmektedir (2, s. 328-331). Sentaktik konversiyonu ilk, semantik konversiyonu son aşama olarak kabul eden alim, konversiyonun türleri olarak substantifleşmeyi (isimleşme), adyektifleşmeyi (sıfatlaşma), pronomilalleşmeyi (zamirleşme) ve verballeşmeyi (fiilleşme), adverbialleşmeyi (zarflaşma), konyunksionalleşmeyi (bağlaçlaşma) göstermektedir (2, s. 328). Konversiyonun ilk üç seviyesinde onun tüm türleri iştirak etse de, dördüncü seviye yalnız substantifleşme türü ile sınırlanır.

SONUÇ

Böylece farklı dillerin verileri üzerinde yapılan araştırmalar, kelime yapıcılığının bir metodu olarak konversiyona farklı yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Dilcilik edebiyatında morfolojik, morfolojik-semantik, gramatik, gramatik-semantik veya gramatik-leksik olay olarak gözden geçirilen konversiyon, dünya dillerinde geniş olarak yayılmakla zengin gramer ve semantik özelliklere sahiptir.

KAYNAKÇA

1. Adilov M. İ., Verdiyeva Z. N., Ağayeva F. M., İzahlı dilçilik terminleri, Bakü 1989.
2. Ahundov A., Azərbaycan dilinde konversiya//Ahundov A., Dile ve edebiyat, 2 ciltte, I. cilt, Bakü 2003, s. 328-331.
3. Ballı Ş., Obşaya lingvistika i voprosı fransuzskogo yazıka, M. 1955.
4. Dmitriyev, N. K., Grammatika başkirskogo yazıka, M.–L. , 1948.
5. Jluktenko O. A., Konversiya v sovremennom angliyskom yazıke kak morfoloogo-sintgaksiçeskiy sposob slovoobrazovaniya // Voprosı yazıkoznaniya, 1958, sayı 5. s. 53-54.
6. Kostenko S. M., Konversiya kak sposob obrazovaniye glagolov ot imen suşestvitelnıh v angliyskom yazıke, AKD, L., 1955.
7. Melçuk, İ. A., Konversiya kak morfoloogiçeskoe sredstvo // İzvestiya AN SSSR, Seriya lit. İ yazıka, 1973, vip. 1, T. XXX11 s. 15-28.
8. Rubinçik, Ö. A., Grammatika sovremennovo persidskovo literaturnovo yazıka, M., 1955.
9. Smirniskiy, A. İ., Tak nazıvayemaya konversiya i çeredovaniya zvukov v angliyskom yazıke // İnostranniya yazık v şkole, 1953, s. 5, str. 21-31.
10. Smirniskiy, A. İ., Leksikologiya angliyskovo yazıka, M., 1956.
11. Yoldaşev, A. A., Konversiya v Tyurkskih yazıkah i eyo otrajenie v slovarıh // Sovetskaya tyürkologiya, 1970, sayı 1, s. 70-81.

NÂBÎ VE DİL ÜSLÛBU

Salih SAVAŞ*

ÖZET

XVII. yüzyıl dîvan şâirlerinden Nâbî, “Hikemî Üslûp”ın kurucusu olarak kabul edilir. “Hikemî üslûp”, hikmetli söz söyleme tarzı olarak anlaşılabilir. Nâbî, insanları düşünmeye ve düşündürmeye sevk etmiştir. Nâbî, hayat ve toplumla ilgili görüşlerini yaşadığı dönemin huzur ve sükûnetinden mahrum insanına doğru yolu göstermeyi ve öğüt vermeyi amaç edinmiştir. Nâbî, lirik şiirlerinden daha çok didaktik niteliği üstün olan eserler yazmaya gayret etmiştir. Yaşadığı yetmiş yıllık hayatında altı tane padişahın hükümdarlığını görmüş ve birçoğunun iltifatına mahzar olmuştur. Hâlinden şikâyetçi olmayan, bulduğu ile yetinmesini bilen kanaatkâr bir şairdir. Aynı zamanda dindar ve güzel ahlâk sahibi bir şahsiyeti vardır. Toplumda gördüğü düzensizlikleri çekinmeden dile getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nâbî, 17. yüzyıl, hikemî üslûp, dîvan edebiyatı, manzûm, mensûr

NABI AND HIS LANGUAGE STYLE

Salih SAVAŞ

ABSTRACT

Nabi, a 17th century Turkish Divan poet, is considered the founder of so-called “Hikemi literary style”. It can be described as a way of expressing words of wisdom. He always tried to make people think make other think by his words of wisdom. He shared his views on life and society with the objective of guiding and advising people suffering from lack of happiness and pleasure. He preferred to write didactical rather than lyrical poems. In his 70-year lifetime, he saw 6 sultans ruling the country and was praised by most of them. He was a poet that never complained about his living conditions and was content with what he had. He was also a pious and a decent person. He never hesitated to express disorder in the society and voice his criticism.

Key words: *Nabi, 17th century, Hikemi style, Divan Literature, verse, prose.*

* Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azərbaycan

Asıl adı Yusuf olan Nâbî, Hicrî 1052, Milâdî 1642 yılında eski adı Ruhâ olan Urfa şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi ile ilgili olarak Nâbî, oğlu Ebulhayr için yazdığı “Hayriye”sinde kendinden bahsederken;

Çâr-ü pencâhta virdi seni Hak,
Heft sâlinde yazıldı bu varak

Beytiyle 54 yaşında iken oğlunun dünyaya geldiğini belirtmektedir. Dîvânının “Tarih” kısmında oğlunun doğum tarihini Arapça olarak yazarak altına da tarihini 1106 olarak yazmıştır. Bu tarihten 54 yılı çıkarırsak Hicri 1052 ve Miladi olarak da 1642 olarak tespit etmiş oluruz.

Câe min Kitabillah-il aziz
Elâ lehülhâtku vel'emru
1106

Bundan başka Baltacı Mehmet Paşa ile beraber (H. 1122 M. 1710) tarihinde İstanbul’a geldiği zaman yazdığı bir kasidede şair:

Didi ki ey füsürdehired pîr-i nâtüvan,
Heftad senede bu seferin ney ki hikmeti

O tarihte 70 yaşında olduğunu söylüyor. Bu da H. 1052 M. 1642 yılında doğduğunun bir işaretidir.¹

Nâbî ölüm tarihini yine kendisi H. 1124’te ölmeden önce yazdığı; Nâbî be huzur âmed. (Nâbî Allah’ın huzuruna geldi.) Bu beyitten de Nâbî’nin 72 yaşında olduğu anlaşılmaktadır.

17. yüzyılın meşhur şairlerinden olan Nâbî’nin aile çevresi hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi verilmemiştir. Fakat kendi yazdığı eserlerden (Hayriye sf.6 ve Tuhfetü’l Hameyn İstanbul 1265 sf. 14) ve hemşerilerinin rivayetlerinden Hacı Gaffarzâdelerden olduğunu, atalarının âlim ve çevrelerinde itibar sahibi insanlar olduğunu görüyoruz. Nâbî’nin Urfa’daki çocukluk hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Ancak gençliğinde çok iyi bir eğitim aldığını, Arapça ve Farsça’yı şiir yazabilecek derecede iyi bildiğini yazdığı eserlerden anlamaktayız. Genç yaşlarında Urfa’da arzuhalcilik ile işe başlayan şair dönemin valisi tarafından İstanbul’a gitmesi tavsiye edilmiştir. 1666 tarihinde 24 yaşlarında iken İstanbul’a giden şair ilk başlarda bu şehirde umduğunu

¹ Agâh Sırrı Levend, Nâbî’nin Surnâmesi, İnkılâp Kitabevi, Bûrhaneddin Matbaası, İstanbul 1944, s.10

bulamamıştır. Tanıdık bir çevresinin ve kendisine yardım edecek kimselerin olmamasından dolayı birtakım ruhî ve maddî sıkıntılar çekmiştir. Bunu o dönemde kendisine intisap etme arzusu ile Musahip Mustafa Paşa için yazdığı şiirlerinde de belirtmiştir:

Gurbeti ihtiyâr edip nâ-çâr	Etdim âhir azîmete niyyet
Eyledim himmet ile terk-i diyâr	Kandesin deyû dergeh-i devlet
...	
Kime etdimse hâlimi i'lâm	Olmadı hiç kimse çâre -resân
Kimden odlumsa, çâre-hâh-ı merâm	Etmedi kimse derdime dermân
...	
Dilde esbâb-ı ârzû katı çok	Pençe-i fakrda girîbânım
Bir kerem sahibi efendim yok	Hâr-ı iflâs elinde dâmânım

Vatana varsam iktidârım yok
Bunda tursam medâr-ı kârım yok.

Fakat Nâbi'yi yaşadığı bu maddi ve ruhî bunalımdan vezir olan Musâhib Paşa'ya takdîm edilen mesnevî şeklindeki yazdığı medhiyesi kurtarmıştır. Musâhib Mustafa Paşa'ya intisap eden şâir kısa zaman sonra Divân Kâtipliği'ne tayin edilmiştir. O da elindeki imkânları çok iyi değerlendirmeyi bilmiş, şiirde de süratle terakkî etmiştir. Öyle ki, daha bir senesine varmadan, Nâilî'nin bile takdirine mahzar olmuştur.¹ Yazmış olduğu şiirleriyle dönemin padişahı IV. Mehmed'in de (avcı) dikkatini çekmiştir.

Musâhib Mustafa Paşa IV. Mehmed ile birlikte sık sık Edirne'ye gidip avlanıyorlardı. Nâbî, Musâhib Mustafa Paşa'ya bağlı olduğundan dolayı bu av gezmelerine katılıyordu. Sadece bir defasında hastalandığından dolayı katılamamıştı.

Nâbî'nin yaşadığı dönemde iç karışıklıklardan dolayı padişah ve sadrazamlar çok sık değişiyordu. Bu yüzden Nâbî yetmiş yıllık ömründe (I. İbrahim, IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa, III. Ahmed) gibi çoğu zayıf ve türlü felâkete uğramış olan altı padişahın saltanatını gördü.²

Nâbî yine 1671 tarihinde IV. Mehmed'in (avcı) Musâhib Mustafa Paşa ile birlikte yaptığı Lehistan (Polonya)seferine de katılmış, Kamaniçe kalesinin fethedilmesi üzerine iki tane tarih manzumesi yazmış ve aşağıdaki beyit kale kapısına vurulmuştur.

¹ İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1964, cilt 9 s.3

² Ahmed Kabaklı.(2002) *Türk Edebiyatı*. Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, cilt: 2, s.658

Târihini felekde melek yazdı Nâbiya,
Düşdü Kamanîçe hısnına nûr-ı Muhammedî.

Padişahın isteği üzerine Fetihnâme-i Kamanîçe adlı ünlü eserini kaleme almıştır. Bu eseri sayesinde padişahın iltifatına mahzar olmuştur.

Nâbî, 1675 tarihinde Edirne’de Şehzadeler için yapılan ve 15 gün süren sünnet törenlerini anlattığı bir Sûrnâme yazmıştır. 1678 tarihinde Nâbî İstanbul’da çok yakından tanıdığı Eyûblu Mehmed Râmî (Sadrazam Râmî Mehmed Paşa) ve beraberindeki büyük bir heyetle Urfa-Halep-Şam-Kudüs üzerinden hacca gitmiştir. Nâbî’nin rahat bir yolculuk geçirmesi için dönemin padişahı Mısır vâlisi Abdurrahman Paşa’ya her türlü yardım ve kolaylığın gösterilmesi için bir ferman vermiştir. Hac yolculuğu esnasında karşılaştığı olumsuz bir tutum karşısında yazdığı beyit peygamberimize (S.A.V.) olan saygısını ve konudaki hassasiyetini göstermektedir.

Sakın terk-i edebden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ’dır bu
Nazargâh-ı ilâhîdir, makâm-ı Mustafa’dır bu

Nâbî, rahat bir hac yolculuğu dönüşünden sonra Musâhib Mustafa Paşa onu kethüdâlığına yükseltmiştir. Nâbî bu sırada hac yolculuğunu anlattığı meşhur “ Tuhfetü’l Harameyn” eserini yazmış ve kendisine hac yolculuğunda kolaylıklar sağlayan padişaha sunmuştur. Nâbî bir süre sonra kethüdâlık görevinden kendi isteği üzerine ayrılmıştır.¹ “Kethüda” kelimesi daha sonra Türkiye Türkçesinde “kâhya” olarak kullanılmaya başlanmıştır.²

Nâbî, Musâhib Mustafa Paşa’nın “ Kaptan-ı Deryâ” olarak Mora’ya tayin edilmesi üzerine onunla beraber gitmiş ve vefatına kadar yanından ayrılmamıştır. Nâbî’yi himaye eden Musâhib Mustafa Paşa, Boğazhisar Muhafızlığı görevinde iken vefat etmesi üzerine Nâbî İstanbul’dan ayrılarak suyunu ve havasını beğendiği, Urfa’nın bağlı bulunduğu Halep’e gider ve burada evlenerek yaklaşık 25 yıl rahat bir hayat sürdürür. Oğlu Ebulhayr Mehmet Çelebi ve Mehmed Emin burada dünyaya gelirler.

Nâbî’nin İstanbul’dan ayrılış sebebi olarak Meserret Diriöz şu fikri savunmaktadır:

1687 yılında Budin’i kaybeden Mohaç ve Macaristan’da tarihinin ilk yenilgisine uğrayan Osmanlı ordusu, bu yenilgisinin hıncını sadrazam otağını yağmalayarak ve İstanbul’a gelip Sultan III. Mehmet’i tahttan düşürmek suretiyle kardeşi III. Süleyman’ı padişah yapmışlardır.

İşte başların yuvarlandığı, kanların döküldüğü, malların yağma edildiği bir zulüm ve vahşet muhitinde, Nâbî’nin padişaha yakınlığı sebebiyle ya işinden

¹ Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977 cilt:25 s.58

² Yorulmaz, Hüseyin, “Urfalı Nâbî”, Şule yayınları, İstanbul 1998, s.30

atıldığı veya kendisinin korku yahut nefret sebebiyle vazifeden ayrılarak İstanbul'u terk ettiği düşünülebilir.¹

Halep'te bulunduğu dönemde devletin merkezinde olup bitenleri de takip ediyordu. 1687'de II. Süleyman, 1691'de II. Ahmed, 1695'te II. Mustafa ve 1703'te III. Ahmed tahta geçti. Nâbî, II. Mustafa ve III. Ahmed'in tahta çıkışları üzerine birer cülûsiye yazmış ve özellikle bir zamanlar doğumunu kutladığı, şehzadeliğinde iltifatını gördüğü III. Ahmed tarafından uzaklarda da olsa ihsanlara nâil olmuştur.²

Halep'te yaşadığı dönemde tanıdıklarıyla mektuplaşıyor ve kendisine şiir gönderenlere cevaplar yazıyordu. Devlet erkânından Amcazâde Hüseyin Paşa mânevi evlâdı Râmî Mehmed Paşa, Dalbatan Mustafa Paşa, Hacı Ali Paşa'nın makamlarının yükselmesi ile ilgili tebrik kasideleri ve tarihler yazmıştır. Ancak vaktiyle bozuştugu Çorlulu Ali Paşa'nın sadrazamlığa gelişi ile şairin devlet tarafından bağlanan maaşı kesilmiş ve daha önceden verilen evi de elinden alınmıştır. Bu durumda Nâbî zor günler geçirmiş ve bunu bir gazelinde dile getirmiştir.

Bâğ-ı dehrin hem, hazânın hem bahârın görmüşüz.

Biz neşâtın da, gâmin da rûzgârın görmüşüz.

Nihâyet, eski dostu Baltacı Mehmed Paşa Halep Vâliliği'ne atanmasıyla kendisini bu zor durumdan kurtararak maaşını ve evini tekrar verir.

1710 tarihinde Baltacı Mehmed Paşa ikinci defa sadrazamlığa yükselince Nâbî'yi de beraberinde İstanbul'a getirir. Bu sırada Nâbî 68 yaşlarındadır.

Nâbî İstanbul'a geldikten sonra orada bulunan şair ve yazarlar onun gelişinden memnun olmuşlardır. Nâbî, İstanbul'da sırasıyla Darbhâne Eminliği, Anadolu Muhasebeciliği ve Mukâbele-i Süvârî mansıplarına getirilmiştir. Nâbî, Halep'ten döndükten sonra yaklaşık iki yıl İstanbul'da yaşamış. 12 Nisan 1712 Cumartesi günü (3 Rabiulevvel 1124) vefat etmiştir. Mezarı İstanbul'da Üsküdar Karacaahmet mezarlığında bulunmaktadır.

Ölüm döşeginde son anlarını yaşarken kendi vefat tarihini de taşıyan ve mezar taşına işlenmiş bulunan meşhûr “Nâbî be-huzûr âmed” ifadesinin yer aldığı Farsça kıt'ayı kaleme almıştır. “Nâbî, hem olgun, hem de bilgin bir şahsiyettir. Büyük bir dindar, temiz ve faziletli bir insan olarak ün salmıştır. Çağdaşları onu her zaman saygı ile anmış ve bir “ermiş” gözüyle bakmışlardır. Vefası, kanaatkârlığı, ağır başlı ve tatlı dilli olması, dolayısıyla hayatında büyük

¹ Yorulmaz, Hüseyin, “Urfalı Nâbî”, Şule yayınları, İstanbul 1998, s.30

² İslâm Ansiklopedisi a.g.e. s.4

fırtınalar ve değişmeler yoktur. Kimseyi yermediği için kendisini hicvedenler de az görülür.¹

“Nâbî, klâsik şark dillerini ve İslâm ilimlerini iyi bilen; ortak İslâm medeniyeti edebiyatına kuvvetle vâkıf, âlim ve fâzıl bir şâirdir.”²

Nâbî, toplumda gördüğü rahatsızlıkları ve düzensizlikleri söylemekten çekinmemiştir. İnsanlara verdiği öğütlerle çağının bozuk ahlâkını ve adaletsizliğini dilinin döndüğü kadar düzeltmeye çalışmıştır. Kanaatkâr olması ve bulduğuna şükretmesi şairin çevresindekiler tarafından daha çok sevilmesini ve saygı görmesini sağlamıştır.

Yaşadığı dönemdeki sayısız şair arasındaki nâmı Şeyh-ûş Şuarâ olarak anılan Nâbî'nin sonraki dönemlerde de birçok takipçisi olmuştur.

Sanatı ve Üslûbu :

Nâbî'nin eserleri dil ve üslûp bakımından iki gruba ayrılır. Birincisi, sade ve yalın bir dille yazılan eserler. İkincisi, Arapça ve Farsça tamlamaların, mecaz anlatımların ve istiarelerin çoğunlukta olduğu eserlerdir.

Agâh Sırrı Levend bu farklı eserlerin aynı şairin kaleminden çıktığına inanmanın zor olduğundan bahseder.³ Hatta Nâbî'nin “Hayrabad” adlı mesnevîsinin de di ve üslup bakımından mensur eserlerinin yanında incelenmesinin doğru olacağını savunur. Bununla beraber Şeyh Gâlib ve Gibb⁴ eserlerinde Farsça'yı çok kullandığından dolayı eleştirirken, Ziya Paşa,⁵ Fuad Köprülü⁶ ve Ahmet Hamdi Tanpınar Türk dilinde sadeleşme ve yenileşme hareketinin ilk belirtilerini Nâbî'nin şiirlerinde gördüklerini ifade ederler. Bu farklı değerlendirmeler Nâbî'nin eserlerinde kullandığı farklı dil üslûbundan kaynaklanmaktadır. Meselâ Nâbî Türkçe Divân'ında bir beyitte özellikle dilin sade olmasının önemini vurgulamıştır.

Ey şi'r meyanında satan lafz-ı garîbi

Divân-ı gazel nüsha-i kâmûs değildir.

Bunun yanında Nâbî, mensur eserlerinden olan “Tuhfetü'l-Hameyn”, “Zeyl-i Siyer-i Veysi” ve “Zeyl-i Zeyl” adlı eserlerinde mecazlı anlatım ve Farsça, Arapça kelime ve tamlamalarla yüklü bir anlatım sergilemiştir. Agâh Sırrı Levend, Nâbî'nin bu şekilde anlatımıyla sanatını mensur eserlerinde

¹ Ahmed Kabaklı.(2002) Türk Edebiyatı, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, cilt: 2 s.658-659

² Nihad Sami Banarlı.(1998) Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, cilt:2 s. 670

³ Levend, Agâh Sırrı, “Nâbî'nin Surnâmesi”, İstanbul 1944, İnkılâp Yayınevi, s.17

⁴ E.J.W. Gibb, “Osmanlı Şiir Tarihi, III-IV-V, Tercüme eden: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, İstanbul 1999, s. 233

⁵ Önder Gökğün, Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 53,64,70,71

⁶ Fuad Köprülü “Edebiyat Araştırmaları”, Ankara 1966, TTK Yayını, s. 294

gösterdiğini ve bu eserlerin Osmanlı nesrinin en güzel örnekleri olduğunu iddia etmektedir.¹

Nâbî'nin mensur eserlerinde ağır bir dil kullanması yaşadığı dönemdeki nesir anlayışından kaynaklanabilir. Zira Nâbî'nin zeyl yazdığı Veysi'nin “Siyer-i Nebi” adlı eseri 17. yüzyıl Osmanlı dönemi eserlerinin üslûp açısından en ağır olanlarından biridir.

Nâbî'nin Eserlerinden Alıntı Yapan Şairler:

Mahlası Râfî olan şair, Nâbî'nin “Tuhfet-ül Hameyn” adlı eserinin son kısmını Farsçaya çevirerek “Tuhfet-ül Hameynil Fârisî” adlı eseri yayımlamıştır.

Mehmed Edîb adlı yazarın eseri olan “Nehcetül Menâzil” adlı eserde de Nâbî'den alıntılar mevcuttur.²

Nâbî, lirik şiirden çok didaktik niteliği üstün olan eserler yazmış ve edebiyatımızda “hikmetli söz söyleme tarzını” (hikemî üslûp) getirmiştir. Özellikle gazel alanında kusursuz bir şairdir. Dilde güçlü ve akıcı bir üslûp kullanmıştır. “Hikemî tarz” adı verilen ekolün kurucusu olarak kabul edilir. “Nâbî'nin ekol sahibi oluşu, onu düşünmeye ve düşündürmeye ağırlık veren sanat anlayışıyla yakından ilgilidir. İnsan, hayat ve toplumla ilgili görüşlerini, çağının sükûn ve huzurdan yoksun insanına doğru yolu göstermeyi, öğüt vermeyi amaç edinmiş düşüncelerini, Nâbî şiirinde vermeye çalışmıştır. Bu nedenle de o daha çok, şairliği ile ün kazanmış ve edebiyatımızda “hikemî şiir” ekolünün en başarılı temsilcisi olmuştur.”³ “Nâbî, fikri birtakım söz sanatlarıyla süslemeden, fikri fikir olarak söylemek yolunu seçmiş ve bunda dikkate değer bir şahsiyet göstermiştir.”⁴ “İyi ve güzel yazmaktan çok, bol yazmak ve değişik mevzular üzerinde söz söylemek temayülünde bir şairdir. Nâbî daha sağken çok şöhret kazanmış bir şairimizdir. Hakkında birçok rivayetler fıkralar nakledilmektedir. “Nâbî gibi söyler” sözü şöhretine bir delildir.”⁵

Ahmet Talay Onay'ın “İyi ve güzel yazmaktan çok bol yazmak” ifadesine katılmıyorum. Bana göre bol yazmaktan ziyade güzel ve faydalı olacak şekilde yazmayı ön planda tutmuştur. Zaten hikemî tarzın en önemli özelliği de düşünmeye ve düşündürmeye ağırlık vermesidir.

¹ Levend, Ağâh Sırrı, “ Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları” TDK Yayını, Ankara 1994, s. 94

² Coşkun, Menderes, Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 2002, s.109

³ Mine Mengi.(1991) Dîvân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s.131

⁴ Nihad Sami Banarlı, a.g.e.

⁵ Ahmet Talât Onay.(1993) *Eski Türk Edebiyatında Manzumlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara,s.308

Nâbî'nin şiir anlayışında o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan düzensizlikler, sosyal, siyasi çöküntüler ve adaletsizler etkili olmuştur. Bu konuda Prof. Dr. Abdülkâdir Karahan şunları söylemektedir:

“ Denilebilir ki, Nâbî çağının huzursuzluk ve kararsızlıktan, hükümet yönetiminden başlayarak, çeşitli meslek erbabı arasında yaygınlaşan zulüm, hile, yalan, rüşvet, mal ve menala aşırı rağbet, riyakârlık, her işte menfaate bağlılık gibi kötü huyların toplumu kemirmesi karşısında, fikir ve hikmetin gölgesinde –manen olsun- rahat ve dağdağsız yaşamak iç arzusuyla dolu bir şahsiyettir.”¹

Nâbî'nin şiirlerindeki hikmet anlayışı biraz da kendi şahsiyetinden kaynaklanmaktadır. Nâbî bütün eşya ve olaylara “hikmet nazarıyla” bakmaktadır. Ayrıca makam, mevki, şan, şöhrat ve zenginlik gibi geçici dünya zevklerine çok bağlanmamış, mütevâzı ve sade bir hayatı tercih etmiştir.

Nâbî, etrafında şahit olduğu toplumsal olayları ve problemleri çözmek için düşünen ve çözüm yolları arayan kültürlü bir insandır. Nâbî'nin hikemî tarzda şiirler yazmasının en önemli sebeplerinden birisi de samimi bir Müslüman oluşu ve sağlam Allah inancıdır. Medrese kültürü almış olması da bunu belgelemektedir. Yine kâinatın yaratılışı ve işleyişi, insanın kâinattaki yeri ve hikmeti hakkında söylediklerinden de tasavvuf kültürüne sahip olduğunu anlamaktayız.

Nâbî'nin ekolünden kendisinden sonra Sâbit, Râmî, Mehmed Paşa, Sâmi, Seyyid Vehbî, Çelebizâde Âsım, Koca Râgıp Paşa, Hâmî ve Münîf gibi şairler etkilenmişler ve bu tarzda şiirler yazmışlardır.

Nâbî, eserlerinde sâde bir dil kullanmış ve Türkiye hayranlığını - özellikle İstanbul Türkçesi- yazılarında dile getirmiştir. Arapça'yı çok iyi bildiği halde Türkçe'yi dâima üstün görmüştür.

Ol dil-gûşâ makâller ol hurde nükteler
Mümkün mîdir bula Arabistan'da sûreti

Ol cân-fezâ suhanların ol şûh edâların
Hayriye lisânına olsun mu nisbeti

...

Bâdi leke hitâblarından gelir mi hîç
Harf-ı a cânım 'ah efendim halâveti

¹ Abdülkadir Karahan.(1987) *Nâbî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 56

Nâbî, eserlerinde kullandığı “hikemî tarzı”na paralel olarak gelişen “Sebk-i Hindî”, “Hint tarzı”ndan etkilenmiştir. Bu tarzda eser yazan Sâib-i Tebrîzî, Mollâ Câmî, Şevket-i Buhârî gibi şairlerden etkilenmiştir. Nâbî’nin Farsça Divançesi’nde bunu görmek mümkündür.

Nâbî’nin manzum ve mensur tarzda yazdığı 10 tane eseri vardır. Nâbî’nin edebî kişiliğini ortaya koyan ve ona ün kazandıran eserleri manzum eserleridir.

Manzum Eserleri :

1. Türkçe Dîvân : En önemli eseridir. Dîvânda 29 kaside, 888 gazel, 1 terkîb-i bend, 5 tahmîs, 156 tarîh, 10 mesnevî, 114 kıt’a, 218 rubâî, 61 matla, 74 müfred, 186 mu’ammâ ve 30 lugaz bulunmaktadır. Hikemî üslûbunu gazellerinde kullanmıştır. Ayrıca kasidelerin uzunluğu da dikkat çekmektedir. 163 beyite ulaşan uzun kasideleri vardır.

2. Farsça Dîvânçe : Türkçe Dîvân’ın içinde bulunmaktadır. 33 gazel, 20 tahmîs, 2 tarîh ve 2 manzume olmak üzere 55 tane şiirden oluşmaktadır.

3. Hayriye-i Nâbî (Hayrî-nâme) : Oğlu Ebu’lhayr Mehmet Çelebi için yazmıştır. 35 bölümden oluşan eser 1660 beyittir. Eserde, kazanmış olduğu hayat tecrübesini oğluna öğüt vererek aktarır. Oğluna toplumdaki zararlı alışkanlıklardan uzak durmasını, ilim ve irfanla meşgûl olup iyi bir dînî hayat yaşamasını tavsiye eder.

4. Tercüme-i Hadis-i Erbaîn : İran şairi Molla Câmî’nin “ Hadîs-i Erba’în” adlı eserini manzum olarak tercüme etmiştir. Eserde sade bir dil kullanmıştır. Hadislerin tercümesini kıt’alar şeklinde kaleme almıştır. Eser 42 kıt’adan oluşmaktadır.

5. Hayr-âbâd : Ferîdüddîn-i Attâr’ın “ İlâhînâme” adlı eserindeki “ Hikâyet-i Fahrûd-dîn-i Gurgânî ve Gulâm-ı Sultân” hikâyesine biraz ekleme yaparak genişletilmiş hâlidir. Edebiyatımızdaki aşk hikâyelerine tipik bir örnektir.

6. Sûr-nâme : IV. Mehmed’in padişahlığı zamanında Edirne’de yapılan Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Ahmed’in sünnet merâsimlerinin anlatıldığı bir eserdir. 587 beyittir. On beş gün süren sünnet merâsiminde yapılan hazırlıkları, verilen ikramları ve getirilen hediyeleri kendine has bir üslûpla anlatmıştır.

Mensur Eserleri :

1. Fetihnâme-i Kamanîçe : 1671 tarihinde IV. Mehmed’in Lehistan’a yaptığı seferini anlatan bir eserdir. Eser 84 sayfadan oluşmaktadır. Ayrıca fetihten sonra yazmış olduğu iki tarihten birisi fethedilen kapının kapısına nakşedilmiştir.

2. Tuhfetü’l Harameyn : Nâbî’nin İstanbul’dan başlayarak Urfa-Halep-Şam-Kudüs güzergâhını tâkip ederek Mekke’ye ulaştığı hac yolculuğunu anlattığı bir eserdir. Hacdan döndükten yaklaşık beş yıl sonra kaleme almıştır. Anlatımında Türkçe, Farsça ve Arapça’yı çok güzel kullanarak üç dilin kullanıldığı süslü şiirler yazmıştır.

3. Zeyl-i Siyer-i Veysî : XVII. yüzyılda yaşamış Veysî'nin Siyer'ine zeyl(ilâve) olarak yazılmıştır. Veysî'nin tamamlamak isteyip de 1628 tarihinde vefatı üzerine tamamlayamadığı eserini Nâbî devam ettirmiştir. Veysî'nin "Mekkî" ve "Medenî" olarak yazmayı düşündüğü iki ciltlik eserini ömrü yetmediği için tamamlayamamıştır. Veysî'nin yazdığı eser peygamberimizin Bedir Gazası'na kadar olan hayatını kapsamaktadır. Nâbî bunu devam ettirerek Peygamberimiz'in (S.A.V.) Mekke'nin fethine kadar olayların anlatıldığı Zeyl-i Siyer-i Veysî eserini kaleme almıştır.

4. Münşe'ât : Nâbî'nin yakın dostlarıyla yazıştığı özel ve resmî mektuplarından oluşmaktadır. Nâbî'nin Râmî Paşa, Silâhdâr İbrahim Paşa, Amca-zâde Hüseyin Paşa, Abdü'l-bakî Paşa, Baltacı Mehmed Paşa, Halep Kadısı Emrullah Efendi, Şam Kadısı Ârif Efendi, v.b. gibi dostlarıyla yazıştığı mektuplardan oluşur.

SONUÇ:

Şiir sanatı Türklerde son derece önemli bir yer tutmaktadır. Şair sadece kendi duygu ve düşüncelerini değil, toplumun içine düştüğü bunalımları da dile getirerek toplumsal bir uyanışı da ortaya koymaktadır. Nâbî, devrindeki durumu anlatırken kendi yetenekleri ile toplumun kültüründe beliren aksaklıkları ele alarak yaşadığı döneme ışık tutmaktadır.

Bugün Türk dünyasının içinde bulunduğu sıkıntılar duyarlı Nâbî, gibi şairlerin ne yazık ki az yetişmesinden ve toplumsal olayların duyarlı bir biçimde yine topluma aktarılamamasından kaynaklanmaktadır. Nâbî, etrafında şahit olduğu toplumsal olayları ve problemleri çözmek için düşünen ve çözüm yolları arayan kültürlü bir insandır. Nâbî'nin hikemî tarzda şiirler yazmasının en önemli sebeplerinden birisi de samimi bir Müslüman oluşu ve sağlam Allah inancıdır. Medrese kültürü almış olması da bunu belgelemektedir. Yine kâinatın yaratılışı ve işleyişi, insanın kâinattaki yeri ve hikmeti hakkında söylediklerinden de tasavvuf kültürüne sahip olduğunu anlamaktayız.

Nâbî, toplumda gördüğü rahatsızlıkları ve düzensizlikleri söylemekten çekinmemiştir. İnsanlara verdiği öğütlerle çağının bozuk ahlâkını ve adaletsizliğini dilinin döndüğü kadar düzeltmeye çalışmıştır. Kanaatkâr olması ve bulduğuna şükretmesi şairin çevresindekiler tarafından daha çok sevilmesini ve saygı görmesini sağlamıştır

Denilebilir ki, Nâbî çağının huzursuzluk ve kararsızlıktan, hükümet yönetiminden başlayarak, çeşitli meslek erbabı arasında yaygınlaşan zulüm, hile, yalan, rüşvet, mal ve menala aşırı rağbet, riyakârlık, her işte menfaate-çıkara yönelik- bağlılık gibi kötü huyların toplumu kemirmesi karşısında, fikir ve hikmetin gölgesinde –manen olsun- rahat ve dağdağsız yaşamak iç arzusuyla dolu bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır..

KAYNAKLAR

1. *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*. (1989).Ana Yayıncılık, İstanbul, cilt:16
2. Banarlı, N.S.(1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, cilt:2
3. Bilkan.A.F.(1999). *Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yayınları, Ankara
4. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. (1986).Gelişim Yayınları, İstanbul, cilt:14
5. Coşkun, Menderes, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 2002
6. Gibb, E.J.W., “*Osmanlı Şiir Tarihi, III-IV-V*”, Tercüme eden: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, İstanbul 1999
7. *Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*. (1983).Gelişim Yayınları, İstanbul, cilt:8
8. Gökğün, Önder, *Ziya Paşa’nın Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Bütün Şiirleri ve Eserlerinden Açıklamalı Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları
9. *İslâm Ansiklopedisi*. (1964).Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, cilt 9
10. *İslâm Ansiklopedisi*.(1994. Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, cilt:9
11. Kabaklı, Ahmet, (2002). *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, cilt: 2
12. Karahan, Abdulkadir,(1987). *Nâbî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara
13. Köprülü, Fuad, (1966) “*Edebiyat Araştırmaları*”, Ankara, TTK Yayını
14. Levend, Agâh Sırrı,(1984).*Dîvân Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul
15. Levend, Agâh Sırrı,(1944) *Nâbî’nin Surnâmesi*, İnkılâp Kitabevi, Bûrhaneddin Matbaası, İstanbul
16. Levend, Agâh Sırrı,(1994) “ *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları*” TDK Yayını, Ankara
17. Mengi, Mine, (1991). *Dîvân Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara
18. Onay, A.T.(1993). *Eski Türk Edebiyatında Manzumlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara
19. Pala, İskender,(2002).*Divan Edebiyatı*, LM Yayınları, İstanbul
20. *Türk Ansiklopedisi*.(1977) Milli Eğitim Basımevi, Ankara, cilt:25
21. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1977). Dergah Yayınları, İstanbul, cilt:2
22. Yorulmaz, Hüseyin, (1998) “*Urfalı Nâbî*”, Şule yayınları, bİstanbul

**ESKİ TÜRK DÖNEMİ: AZERBAYCAN’DA ETNO-KÜLTÜREL ÇEVRE
VE YAŞAM TARZININ DİL SÜREÇLERİ ÜZERİNE ETKİSİ**

Yadigar ALİYEV*

ÖZET

Dünya tarihi ve arkeolojik verileri incelendiğinde Türklerin yaşadığı tüm bölgelerde ve özellikle Azerbaycan’da dil sistemini ve kültürünü içeren, kullanılan bu dilin yazıya dökülen bir yaşam tarzını temsil ettiği ve bir etno-kültüre dayandığı görülmektedir. Özellikle elde edilen verilerle bu sürecin M.Ö. I. bin yılda Azerbaycan’da mükemmel bir etno-kültürel çevre oluşturduğu da anlaşılmaktadır. Antik kaynaklar söz konusu dönemde Azerbaycan topraklarında Kafkas Albanyası devletinden bahsetmektedir.

Ülkemizin Kuzey-Batı bölgelerinde birçok Alban epigrafik abideleri bulunmuştur. Bu çalışmamızda yürütülen yöntem ve incelemeler ile ulaşılan sonuçlar göstermektedir ki; bu yazılı abideler özellikle Azerbaycan’da yaşayan Türkler tarafından en az M.Ö. I. bin yılda eski Türk alfabesiyle yazıya geçirilmiş bir büyük uygarlığın ürünüdür.

Bu bağlamda Orhun-Yenisey abidelerinin yazıldığı dönemden (V-VIII yüzyıllardan) ve hatta Avrupa’nın, Kuzey Kafkas’ın eski Türk Runik yazılı abidelerinin yazıya alındığı dönemden (V-VIII. yüzyıllar) daha önce – M.Ö. I bin yılda Azerbaycan’da mükemmel-gelişmiş bir yazıya dayanan ve Türk kültürünü temsil tecrübesinin olduğu, ayrıca Türklerin yaşam tarzını belirlediğini, yazıya dayandırılan tarihsel uygarlık sürecini araştıranlara da örnek olması gerektiğinin de kanıtıdır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Çevre, Dil, Ulusal Mensubiyet, Eski Türk Alfabesi

ANCIENT TURKIC PERIOD:

**THE EFFECT OF ETHNOCULTURAL ENVIRONMENT AND
LIFESTYLE ON LANGUAGE PROCESSES IN AZERBAIJAN**

Yadigar ALİYEV

ABSTRACT

On the basis of primary sources, it is possible to assume that Azerbaijan had an ethnocultural environment which included system of language and culture in the first millennium B.C. The scientific researches show that written

* Yadigar ALİYEV, Yrd. Doç. Dr. Gence Devlet Üniversitesi

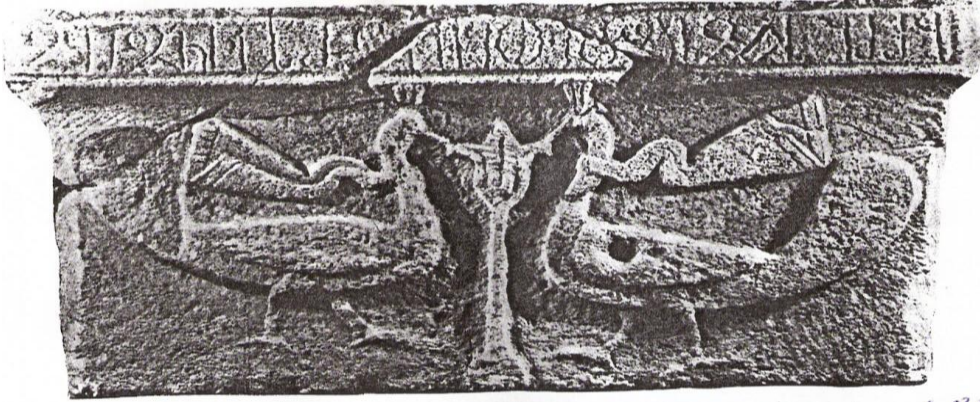
monuments of this millennium were written by Turkic people of Azerbaijan in the old Turkic alphabet, indicating and proving the fact that before the Orkhon-Yenisey monuments(V-VIII c.) and even monuments of Europe and the North Caucasus (V-VIII c.) there was a practice of putting words into writing in Azerbaijan.

Key Words: *culture, environment, language, national belonging, ancient Turkish alphabet*

GİRİŞ

Alban epigrafik abidelerinin yazıya geçirildiği grafik işaretlerin belirli kısmı eski Türklere özgü fonografik yazı sisteminin – eski Türk alfabesinin işaretleriyle örtüşmektedir. Asya, Avrupa, Volgaboyu-Don ve Kuzey Kafkas bölgelerine özgü eski Türk Runik yazılı abidelerinin bazı grafik işaretleri burada olduğu gibi, veya biçim değişikliğiyle tekrarlanır. Bu, Azerbaycan arazisine özgü eski Türk fonografik yazı sisteminin bazı spesifik işaretleri olduğunun belirtileridir.

Bu nedenle biz, Alban epigrafik abidelerinin tümünü istisnasız olarak Azerbaycan’da ve Azerbaycanlıların bulundukları başka arazilerde - şimdiki Dağıstan ve Gürcistan’ın bir bölgesinde yaratılmış eski Türk Runik yazılı abideleri hesap ediyor ve Türk dillerinin fonetik, leksik, gramer yapısına dayanarak onların okunuşunu mümkün sayıyoruz.Mingeçevir’den bulunmuş ve taş kitabelere hakkedilmiş yazılar bu tür kitabelerin en büyüğü addedilir.

Abidenin yakından çekilmiş fotoğrafında 28 grafik işaretin tasviri açık görünür. Harfler genellikle aynı ölçüdedir ve 2 hattın arasında bir satır üzerinde sıralanmıştır. İkinci hattın-yazıdan aşağı kitabe boyu karşı karşıya bulunan iki kuş tasviri vardır. Onların arasında verilmiş üst bölüm, mızrak başlığına benzer doğru hatla her iki taraftan kuşların gagasıyla birleşir [2, 336].

Metindeki sağdan 17. ve 18. işaretlerin arasında taş kitabe çatladığından bu hissede hakkedilmiş grafik işaretler açık şekilde okunmuyor. Bu nedenle sağdan 16. ve 17. işaretlerin terkinde olduğu kelimelerin de okunması mümkün değil. Metindeki grafik işaretler olduğu gibi, yahut büyük benzerlikle Avrupa, Volgaboyu-Don, Kuzey Kafkas bölgelerindeki Türk Runik metinlerinde ve Orhun-Yenisey yazıtlarında işlenir.

:Asya bölgesinde, İli çayı havzasından bulunmuş M.Ö. V-IV. yüzyıllara ait gümüş bardak üzerindeki yazıda [o] / [u] seslerini bildirir.

:Kuzey Kafkas abidelerinde kullanılır. Orhun yazıtlarında ve Yenisey abidelerinde uygun işaretlerin biçim değişimlerini hatırlatır. [I] ünsüzünü ifade ediyor.

:Yenisey abidelerinde [r] sesini bildirir.

:Yenisey abidelerinde «sağır nun»u ifade ediyor.

:Volgaboyu-Don, Kuzey Kafkas ve Yenisey abidelerinde ince ünlülerle birlikte kullanılan [b] sesinin işaretidir.

:Orhun-Yenisey abidelerinde ince ünlü sesli [t] ünsüzünü ifade eder.

:Volgaboyu-Don abidelerinde, Kuzey Kafkas'tan bulunmuş Türk Runik metinlerinde bu işarete benzer harfler [n] sesini bildirir.

: [z] sesini ifade eden grafem Avrupa abidelerinde, başka bir benzer biçim ise Yenisey abidelerinin metinlerinde rastlanılır.

: [o] / [u] ünlülerini bildiren grafeme Orhun yazıtlarında, Yenisey abidelerinde, aynı zamanda Avrupa, Volgaboyu-Don ve Kuzey Kafkas bölgesinde tesadüf olunur.

 : İşarenin tersine çevrilmiş biçimleri Yenisey yazıtlarında kalın ünlü sesli [y] ünsüzünü ifade eder.

 : [t]; Türk Runik abidelerinin bulunduğu diğer bölgelerde tesadüf edilmez, Azerbaycan için spesifik işaretlerden biri hesap ediyoruz.

 : Avrupa bölgesine ait metinlerde (Nadsentmikloş altın eşya üzerinde yazılar; Macaristan) [L] sesini bildiren grafik işaret gibidir.

 : Kalın ünlü sesli [r] fonemini ifade eden şekli Orhun, Yenisey ve Talas abidelerinde işlenir.

 : Orhun, Yenisey ve Talas abidelerinde [ç] sesini bildirir.

 : Yenisey ve Talas abidelerinde, aynı zamanda Avrupa, Volgaboyu-Don bölgelerinde [a] ([e], [e]) seslerini ifade eden işaretye benzer biçim gibi ilgi doğurur.

 : Orhun, Yenisey, Talas abidelerinde, Avrupa, Kuzey Kafkas bölgelerinde [s] sesini, Orhun-Yenisey abidelerinde aynı zamanda [ş] ünsüzünü ifade ediyor.

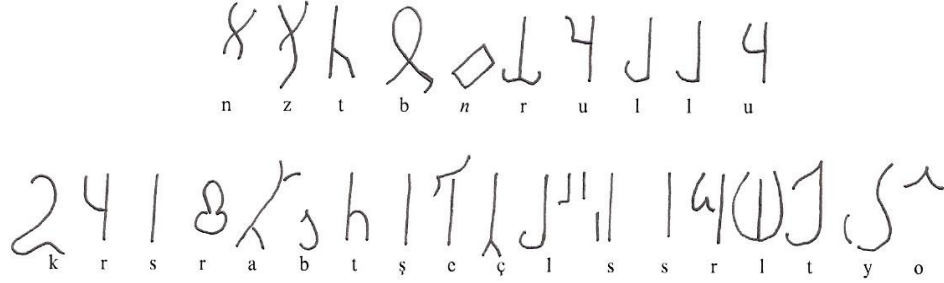
 : kalın ünlü sesli [b] sesini bildiren biçim Orhun yazıtlarında ve başka bir benzer grafem Yenisey abidelerinde işlenir.

 : [a] ([e] / [e]) seslerini bildiren grafem, genellikle, Yenisey abidelerinde rastlanılır.

 : işaretye benzer forma Kuzey Kafkas abidelerinde [r] ünsüzünü ifade ediyor.

 : [k]; Azerbaycan bölgesi için spesifik işaretlerdendir.

Grafik işaretlerin bu tür belirlenen fonematik anlamları metini aşağıdaki gibi okumaya imkan verir:

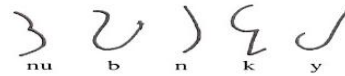
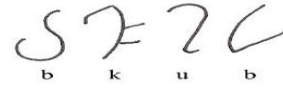
Metin:

Ullu erin betizin oytular ss..., ol eçe eş It Bars ırak.

Tercümesi:

Büyük (ulu) savaşçının yazılı taşını oydular (yazdılar). O büyük arkadaş It Bars artık uzakta(dır).

Mingeçevir’de 1950. yılında Kür’ün sol sahilinde yapılan arkeolojik kazıntılardan bulunmuş kil şamdanların üzerindeki yazılar da Alban abideleri hesap edilir. Yazılar şamdanın 4 tarafına hakkedilmiştir.

Grafemler Yenisey, Orhun yazıtlarının, Avrupa, Kuzey Kafkas, Volgaboyu-Don bölgelerindeki Türk Runik metinlerin grafik işaretleriyle örtüşmektedir. Bu nedenle metnin eski Türk alfabesi ile okunması mümkündür.

Metin:

I hat – **Bu kab**

II hat – **yanan**

III hat – **sırakan**

IV hat – **ol**

V hat – **yakın bunu**

Bu kab yanan sırakan ol, yakın bunu

Tercümesi:

I hat – **Bu kap**

II hat – **yanan**

III hat – **çırağ**

IV hat – **o**

V hat – **yakın (tutuşturun) onu**

Bu kap (tabak) yanan çırağdır, yakın onu.

Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki eski mabetler, mezar taşları üzerindeki Alban yazıları da aynı şekilde – eski Türk alfabesiyle okunur. Şeki'nin Taşbulag kendindeki eski Alban mabedinin yan kapısından yukarı sağ köşede taş kitabe üzerinde grafik işaretlerin bir hat üzre sıralandığı açık görünür [1, s. 8-9]. Kitabede 7 işaret hakkedilmiştir. İki yerde işaretlerarası boşluk-ara olduğundan burada üç söz yazıldığını belirlemek mümkündür. Sağdan ilk işaret Asya bölgesine ait Orhun, Yenisey ve Talas yazıtlarında işlenen [z] sesinin işaretlerine özgü genel görünüşün yatay şeklini hatırlatır. İkinci işaretler grubu üç üyeden oluşur. İlki eski Türk Run yazıları için özgü olan [a]/[e], [e] seslerini bildiren grafemdir. İkinci grafik işaret biçimce Kuzey Kafkas abidelerinde işlenen [t] sesinin grafemlerini hatırlatır. Nihayet sayıca üçüncü işaretin çizgileri Orhun-Yenisey abidelerinde işlenen [ı]/[i] seslerinin sembolüne benziyor.

Üçüncü işaretler grubunun da terkibi üç grafemden oluşur. Buradaki işaretlerin hepsi eski Türk alfabesinin bütün bölgeler üzre ve genellikle Asya için tipik olan fonografik işaretleridir. Sonuncu işaret Kuzey Kafkas abidelerinde [k] sesini, Asya bölgesine özgü Runik yazılarda [z] sesini bildirir.

Mümkün transliterasyondan görüldüğü gibi, eski Türk Run yazıları için özgü olan fonografik özelliklerden birisi – ünlülerin alçak sesle ifade edilmesi

Azerbaycan bölgesine has Taşbulag yazılı abideleri için de geçerlidir. Sağdan sola yazılmış metnin aşağıdaki okunuşunu mümkün hesap ediyoruz.

Metin:

[Ö]z atı [U]ruz

Tercümesi:

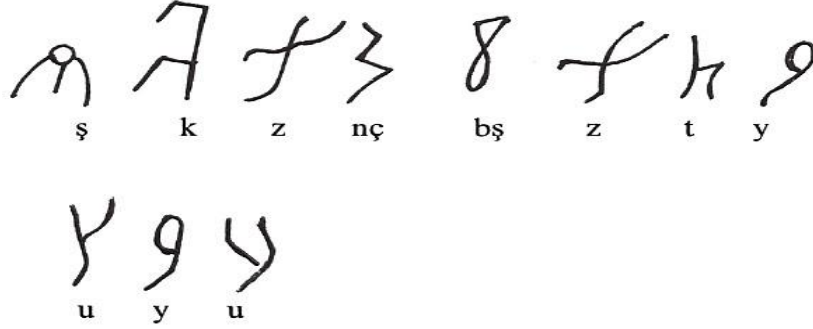
Öz adı Uruz [dur].

Eski Türk toplumunda savaş subjesi sayılan kişinin iki adı vardı: ailede taşıdığı ve önemli özelliklerine (kazandığı zaferler, sergilediği yiğitlik vs.) göre toplumda kazandığı adlar. Bunu hem Orhun, hem de Yenisey yazıtlarının metinlerinden görmek mümkündür. İnım Kül Tigin er at bultı («Küçük kardeşim Kül Tigin kahraman adı kazandı»; Kül Tigin abidesi, Doğu tarafı, 31.ci hat). Er atım yaş Ak Baş ben («Kahraman adım civan Ağ Başdır»; Uyuk-Arjan-Yenisey). Er adım Anar («Kahraman adım Anardır»; Taşeba ab.-Yen.). Bu açıdan metindeki öz atı («öz adı») ifadesiyle bu kişinin günlük yaşamda Uruz adı taşıdığı kastedilmektedir.

Birinci yazıdan iki taş yukarı sağ tarafta siyah taşın üzerinde aşağıdan yukarıya doğru maili yönde bir-birine yakın sıralanmış sekiz grafik işaret, sonuncu işaretden aşağıda onlara paralel hakkedilmiş daha üç grafem açık görünür. Birinci ve ikinci işaret çiftlerinin bir birinden bulunma araları her bir ikiliğin bir kelimeyi ifade ettiğini, sonuncu işaretin biraz değişime uğramasıysa diğer bir söz bildirdiğini gösterir.

Birinci hatdaki sonuncu işaret istisna olmakla, bütün grafemler Asya bölgesine ait kitabelerde - Orhun -Yenisey yazıtlarında rastlanılır. Hatta [bş] ses terkiibini bildiren sağdan dördüncü işaretin yatay biçimi Tonukuk yazıtında, dikey yerleşmiş varyantı ise Yenisey abidelerinde işlenir. [ş] sesini bildiren sonuncu işaretye yalnız Avrupa bölgesinde Nadsentmikloş (Macaristan) abidelerinde (XXIII. altın eşya üzerinde yazı) tesadüf edilir.

İkinci hatta verilmiş sözün iki işaretinin tasviri İli çayı (Kazakistan) havzasından bulunmuş M.Ö. V-IV. yüzyıllara özgü gümüş bardak üzerindeki yazıda [o]/[u] seslerinin ifade şekiliyle örtüşür. Üçüncü işaret ise onun tersine çevrilmiş biçimi olduğundan her ikisinin aynı sesi ifade ettiğini ihtimal etmek olur. Transliterasyon böyledir:

Metin:

I hat- Yat, Az Baş, ança azuk, aş. *II* hat- Uyu.

Tercümesi:

I hat- Yat, Az Baş, onca (o kadar), yiyecek. *II* hat- Yat.

Görüldüğü gibi, yazılı abidelerde genellikle Oğuz grubu dil özellikleri belirgindir (örneğin: men yerine ben), ayrılma belirtileri kendini gösterir (örneğin, Orhun-Yenisey abidelerinde bitik sözü «yazı» anlamını bildirdiği halde, Azerbaycan'ın Alban yazılı abidelerinde bu anlamda oy sözü- oymak fiilindendir). Bütün bunlar ise, Orhun-Yenisey abidelerinin yazıldığı dönemden (V-VIII yüzyıllardan) ve hatta Avrupa'nın, Kuzey Kafkas'ın eski Türk Runik yazılı abidelerinin yazıya alındığı dönemden (V-VIII. yüzyıllar) daha önce – M.Ö. I binyılda Azerbaycan'da mükemmel yazı tecrübesinin olduğunun kanıtıdır. Rastlantı değil ki, Z. Aleksidze de birçok Alban yazılı abidelerinin (Alban tarihine dair eserler vs.) VII-X. yüzyıllarda Ermeni diline tercüme olunduktan sonra Ermeniler tarafından mahvedildiğini yazır [3].

SONUÇ

Görülüyor ki kültürel çevrenin gerek etnisite ve gerekse dil sistemine etkileri vardır. Bu bağlamda “Ulusal Mensubiyet Bilincinin Algılanmasında” dil sistemleri ve yazının, aynı zamanda Türkçe iletişimin çevre etkileşimi ve davranışsal açılardan yaşanan topraklara anlam kattığı ve tarihsel bir süreç içinde ait olduğu kültüre psikolojik algı ile aitlik duygusunu yani mensubiyet bilincini pekiştirdiği açıktır(4).

Bu nedenle insanın birikimlerinin inşa edildiği tüm yaşamsal alanlar kültürel birikimlerin ve inşa ettiği dil sistemlerinin sonucudur aynı zamanda. İşte bundan dolayıdır ki ülkelerini yönetenlerin kendi dillerinde konuşma yazma ve doğru bir iletişimi etkileşime döndürebilme yetenek bilgi ve birikimlerinin olması gerekir. Önemli olan tarihsel süreç içinde bilgi temelli bir toplumun

çağdaş düzeye eriştirilebilmesi için tarafsız ve objektif çalışmalar yapılarak tarihi gerçekleri saptırmadan o topraklarda yaşayan insanların kültürel ve yazıya dökülen bu birikim ve tecrübelerinin tüm dünya bilim dünyasına yine yansız ve tarafsız anlatmaktır. Bu çalışmanın bu açıdan da önemi büyüktür.

KAYNAKÇA:

1. Eliyev Y. V. Azerbaycan'ın Eski Türk Runik Yazılı Abideleri. Bakı: ADPU neşri, 2008.
2. Trever K. V. Oçerki po istorii i kulğture Kavkazskoy Albanii. M.-L. 1959.
3. Caucasian Albania.// [http:// www. bakililar.az/ ca/ history/ gruz.html](http://www.bakililar.az/ca/history/gruz.html)
- 4.TUNCAY, Suavi; Ulusal Mensubiyet Bilincinin Algılanmasında Türkçe İletişim ve Çevre Etkileşiminin Davranışsal Önemi, 1. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Bildiriler Kitabı, Cilt:5, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Yayını, Basım Yeri: Ankara, 2007.

HATAİ'NİN ESERLERİNİN İRFAN POETİĞİ

Şöhret BEDELOV*

ÖZET

Bu makalede Hatai şiirinin folklorla bağlantısı Doğu edebiyatı bağlamında araştırılmıştır. Folklorun Hatai şiirine etkisini belirlemek temel amacımızdır. Bununla birlikte Hatai şiirinin sufi derviş kültürüne etkisi de makalede söz konusudur.

ENLIGHTMENT POETICS OF HATAI'S WORKS

Şöhret BEDELOV

ABSTRACT

In this article, the connection of Shah Hatai's poetry with folklore was investigated within the context of the Eastern literature. The main objective of the article is to establish the impact of folklore on Hatai's poetry. The effect of Hatai's poetry on the Sufi dervish culture was also dealt with in the study.

Hatai'nin eserlerini folklorla sıkı bir şekilde bağlayan bağ, mensubu olduğu Safeviye'nin tarihi yoludur. Bu yol, Hatai'nin çalışmalarının mitolojik kaynaklarının sufi-tasavvuf folklor semantiği ile bağlantılıdır. Söz konusu yol aslında Azerbaycan'ın folklor armonisine Doğu kontekstinin ortak entegrasyonu sonucu olarak Safeviye'de ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkış, folklor semantiğinin edebî sözde sentezinin çözümünü Hatai'ye kadar bulamamıştır. Bu anlamda şair ve düşünce adamı Rumi, bizzat bu inceliklere sirayet etmenin bediiyatta son derece zor olduğunu itiraf etmiştir, desek herhalde yanılmış olmayız. Araştırmacı âlim Cavanşir Yusufli bu konuda şunları kaydetmektedir: “Bilindiği gibi Mevlana Celalettin Rumi, gazellerinin toplandığı divanı “Divan-ı Şems Tebrizi” olarak isimlendirmişti. Bu, Avrupa’da sonralar karşılaşılan heteronim mistifikasyonuna uymak değildi. Rumi mistisizm arayışında değildi, tüm eski olayların (folklor verileri çerçevesinde-Ş. B.) mazmununa öyle bir şey ekliyordu ki, naklin, anlatımın keyfiyeti, diğer bir ifadeyle felsefesi (folklor kontekstli didaktiği-Ş. B.) değişmekteydi. Onun eklediği cevher, son derece ince ve şeffaf tül perdeye benziyordu. Perdenin bir yüzü gerçeklik, öbür yüzü ise irfani âlemdi. O ibretimiz düşüncelerden, basit söz gibi kullanılan atasözlerinden, hikmetli deyimlerden canlı bir âlem yaratmıştır...” (6)

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nizami adına Edebiyat Enstitüsü.

istemli bir şekilde hala araştırılmamış Safeviyye'nin folklor meziyetleri, en fazla onun taşıyıcıları olan sufi-derviş kültürünün özellikleri ile ilişkilidir. Bu iki yön-halk dili, halk deyim tarzı ve Safeviyye'nin sufilerinin ifa-tebliğ bağlantıları ile birleşerek, Hatai'nin eserlerinde şartlı-spesifik folklor kontekstinde ortaya çıkmaktadır:

Uçmagda tuti guşuyam,
Ağır leşker er başıyam,
Men sufiler yoldaşıyam,
Gaziler, deyin şah menem.

Ne yerde eksen biterem,
Handa çağırsan yeterem,
Sufiler elin tutaram,
Gaziler, deyin şah menem. (7, 26)

Şüphesiz Hatai'nin eserlerinde sözlü halk edebiyatımızın tüm janrlarının her bir örneğini ortaya çıkarmak, ninni ve atalar sözünden tutmuş efsane, masal ve destanlarımızın detaylarına kadar istenen folklor özelliğini tahlil etmek mümkündür. Bu tür bilimsel analitiğin kendisinde de birtakım yönleri dikkat merkezinde tutmak vaciptir. İlki şudur ki, Hatai'nin eserlerindeki tarihi ve ortaya çıkışı belli olmayan folklor kaynaklarının yahut onların mitolojik izlerinin sınıflandırılması işi geniş bediiyata sahiptir. İkincisi, Hatai'nin istisnasız tüm eserlerine şamil edilmesi son derece kolay olan efsanevi süjelere meyil alışkanlığıdır. Üçüncüsü ise ayin ve törenlerden doğan geleneklilik. Bu ayrımın tüm parametrelerinde bilimsel analitik, folklorlaşmış tarikat özelliğini de kapsamalıdır. Yazılı edebiyat örneği olarak Hatai'nin eserlerine folklorun etkisi ve buna paralel olarak Hatai'nin eserlerinin de orta çağ folklorumuza etkisi, bu anlamda dikkat merkezinde olmalıdır. Bu, bir süreç olarak Hatai'nin eserlerinde global prensiplerden kabul edilmelidir. Şah Hatai'nin eserlerini sözlü halk edebiyatının bedii bir lügati olarak isimlendirsek, her halde yanılmayız. Bu anlamda Hatai'nin kaleminden çıkan her hangi bir örneğe müracaat etmek pek kolaydır:

...Gullar günah etse şah bağışlar,
...Tut yarpağı sebr ile olur gez.
...Deryada gemiler azdırarsan,
Görer göze toz toz durarsan. (7, 93-142)

Hatai'nin eserlerinde, Azerbaycan halkına özgü av geleneğinin ise Nizami'nin eserlerinden sonra en geniş kapsama diapozuna sahip olmasıyla diğerlerinden ayrıldığını söyleyebiliriz. Edebiyat tarihimizde bu folklor tören elementlerini Hatai'ye kadar kapsamlı bir şekilde yansıtan her hangi bir klasik şairin ismini anmamız mümkün değildir. Hatai'nin eserlerinin bu spesifik

özellikleri, onun ilk araştırmacılarından sayılan M. Abbaslı'nın dikkat çektiği asıl yönler gibi incelenmiştir:

“Basitliği ile birlikte Hatai'nin şiirinde Azerbaycan halkının müdrikliğini ifade eden bir takım özellikler ve poetik derinlik hemen anlaşılır. Şair yeri geldikçe atasözleri ve darbımesellerden, idiomatik (bir dilin ifade tarzına uygun) ifadelerden yararlanmıştır. Hatai'nin kullandığı “her kamıştan şeker olmaz, her dikenden taze gül”, “sarraf olan bilir cevher pahasın”, “her ne kılsan nikü-bed ahir sana ol tuş olur”, “çekmedi şermendelik her kim ki bedhah olmadı”, “ululuk ister isen kulluk eyle”, “ayak bir bir basarlar merdivene” şeklindeki atasözleri halen de halk arasında kullanılmaktadır.

Hatai, “göz gördü, yürek sevdi”, “muhabbet gözde olar” gibi atasözlerini:

Göz görmese dil götürmez aram,
Kim göze verir muhabbet ilham.

şeklinde kullanmıştır.” (3, 56-57)

Hatai'nin eserlerinin folklor özelliklerini soyut ve yahut basit bir şekilde, yalnız sözlü halk edebiyatının janrları açısından bilimsel araştırmaya tabi tutmak eksik olurdu. Bu yüzdendir ki, Hatai'nin mensubu olduğu genetik bedii tahayyülün, Hatai'ye kadar katetmiş olduğu mesafeye folkloratif sistem açısından bakmak son derece önemlidir. Bu anlamda Hatai'nin eserlerindeki folklor özelliğine hız kazandıran temel yönlerden biri, belki de ilki ulu babası Şeyh Safi'nin kurmuş olduğu Safeviyye tarikatının taşıyıcıları olan eli sazlı, ağzı sözlü, tarikat dervişlerinin Hatai'ye kadar ulaşmış tariki, folklor verileri olmuştur. Bu veriler aslında tasavvuf/tekke halk edebiyatı anlamında sözlü halk edebiyatı örnekleri şeklinde araştırma konusu olarak, Türk folklor bilimine daha erken yansıyabilmiştir. Araştırmacı Aydın Abi Aydın bu konuda şunları kaydetmektedir:

“Tasavvuf edebiyatına tekke veya tekke/tasavvuf edebiyatı da denir. ...Tekke edebiyatı halkın arasından çıkmış şahıslar tarafından oluşturulan ve halkın anladığı bir dilde meydana getirilen edebiyattır. Farklı dini mezheplere, tarikatlara bağlı olan bu edebiyatın, kendine has biçim ve şekilleri vardı. Tekke/tasavvuf edebiyatında temel şiir ölçüsü hecedir. ...hece vezninin temel şiir biçimleri mani, türkü, semai, koşma vs. şeklindedir. Bu tekke halk şiirinde de aynı şekildedir.” (2, 118-120)

Özetle, folklorun dini-mitolojik karakterizesinde, dünyanın en tanınmış folklor âlimleri tarikat prensiplerine daha fazla dikkat etmişlerdir. Bu anlamda tanınmış İngiliz âlim Ceyms Corc Freyzer, “Ahd-i Atik'teki Folklor” adlı meşhur eserinde, “dünyanın mitolojik modelini” dört kısma ayırmıştır; “hayat ağacı”, “ölüm ağacı”, “şaman ağacı” ve “hayır ve şerri idrak ağacı”.

Bu tasniften de açıkça anlaşıldığı gibi, derviş kültürü ve tarikatların tamamının asıl kaynağı olan Şamanizm, folklor araştırmalarında temel ve başlangıç kaynak olarak alınmalıdır.

Kanaatimizce Hatai'nin eserlerinin folklor ilgilerini bu açıdan –Safevi-sufi hattının ilkin görüntülerinden başlamak daha zaruridir. Şöyle ki, folklor karşısında bazı durumları öne çıkarmakla tanınmış Türk âlimi Fuad Köprülü, böyle bir bilimsel analitiğin yönlerini aşağıdaki şekilde özetleyerek kaydetmekteydi:

“Şah İsmail Safevi acem aruzu ile yazdığı eserlerinin dışında, Azeri sahasında ve Türkmen boyları arasında pek kuvvetli bulunan halk edebiyatını ve Yunus gibi eski halk sufilerini takliden parmak hesabı ile de (hece ile-Ş. B.) koşma şeklinde ilahiler yazmıştır. Anadolu ve İran Kızılbaşları arasında bu şiirler hala kemal-i veçhile okunmakta ve “Sürek” denen ayin-i içtimalarda bağlama ile terennüm edilmektedir. ...Hatai'yi takliden bu türden birçok manzumeler de yazılmış, bu şekilde mezhebi zümre edebiyatları teşekkül etmiştir.” (4, 19, 20)

Büyük âlimin ulaştığı bu bilimsel sonuç, Hatai'nin edebiyatta bir intibahçı ve ıslahatçı olmakla folklorumuzun sufi halk edebiyatı hazinesini oluşturmakla da, “mezhebi zümre edebiyatını” teşekkül ettirmiş olduğunu söylememize imkân vermektedir.

Yapılan alıntıda da belirtildiği gibi, “ayin-i içtimalar”da bağlama ile yerine yetirilen “Sürek” aşamasının şiirleri Hatai'ye mahsus imiş. Maalesef ayin ve törenlerimizin bu yönden araştırılması, folklor uzmanlarının dikkatinden kaçmıştır. Buradan da, Hatai'nin şiirlerinin sufi/derviş kültürünü büyük oranda etkilediği, şeklinde bir sonuca varmamız mümkündür. İşte bu açıdan Hatai'nin şiirlerinin dil ve folklor gayesini gölgelemek amacıyla bedhah “bilimsel araştırmalara” revaç verenler de bulunmuştur. Bu tür “âlimler” daha çok Hatai'nin nesil-menşe çizgisini perdelemeğe çalışmışlardır. Bunlardan ırkçı İran âlimi Firuz Mansuri, tarihi kaynak ve bilgileri tahrif etmekle, Hatai'nin Şeyh Safi neslinden olduğunu inkâr etmeğe çalışmıştır. Hatta bu taraflı tutum ile Firuz Mansuri bir makalenin sınırlarından dışarıya çıkmaktan da çekinmemiştir:

“O (Firuz Mansuri-Ş.B.) Tokyo'da düzenlenen uluslararası kongrede dünya tarihçilerini “bilimsel keşfi” ile tanıştırmış, daha doğrusu şaşırtmıştır. ...Mansuri'nin iddiasına göre “Hatai Divanı”nı güya şair kendisi kaleme almamıştır. Bu eser aslında Osmnalı Türkçesi ve Çağatay lehçesinin karışımından ibaret bir dilde yazılmış Bektaşî tarikatının dini tebligat mecmuasından başka bir şey değildir. Bektaşîler ve Ali Allahiler tarikatlarının üyeleri arasında yayılan bu divanı, Osmanlılar güya siyasi planlarını hayata geçirmek amacıyla Hatai'ye nispet etmişlerdir.” (3, 79)

Şüphesiz Hatai'nin eserlerinde, Hatai'nin mirasına ve onun bir hükümdar gibi tarihine yönelmiş bu tür makaleler yalnız Azerbaycan edebiyatının değil, genel olarak Doğu'nun bedii söz abidelerinin, aynı zamanda

folklor dünyasının adresine atılmış iftiradan başka bir şey değildir. Nitekim Hatai ile ilgili malumatlar, hem kendi döneminde, hem de sonralar tezkire ve cünklere objektif bir şekilde yansımıştır. Şöyle ki, Hatai'nin oğlu Sam Mirze'nin "Tuhfey-i Sami", Fahri Hero'vi'nin "Ravzatu's-Salatin", İskender bey Münşi'nin "Tarih-i A'lamarayı Abbasi", Kâtip Çelebi'nin "Keşfü'z-Zünun", Faizi'nin "Zübdetü'l-Beyan", Fahrettin Musevi Erdebili-Necefi'nin "Tarih-i Erdebil ve Danişmendân" gibi tarihi imtihanlarından yüzü ak çıkmış muazzam kaynaklarda Hatai'nin hayatı ve eserleri doğru dürüst muhafaza edilmiştir. Az önce kaydettiğimiz gibi, Hatai'nin eserlerinin halk edebiyatından mayalanması, irsi bir mahiyete-safeviyye içerikli folklorlaşmış irfan erkanatına dayanmaktadır ki, bunun da temeli Hatai'nin ulu babası, Safevi hanedanının banisi Şeyh Safiyüddinle başlar. Safevi hanedanını tarihi sıralamayla yansıtan tanınmış folklor âlimi İ. P. Petruşevski bu hakta şunları kaydetmektedir:

“Şeyh Safiyüddin'in varislerinin tamamı: oğlu Şeyh Sadruddin Musa (1334-1392), onun oğlu Şeyh Hoca Ali (1392-1427), onun oğlu Şeyh İbrahim lakaplı Şeyhşah (1427-1447), onun oğlu Şeyh Cüneyd (1447-1456), onun oğlu Şeyh Haydar (1456-1488), onun oğlu Şeyh Sultan Ali (1488-1494), kardeşi Şeyh-sonralar Şah İsmail (1494-1524) Erdebil'de yaşamışlardır. Safeviler menşece Azerbaycanlı idiler. Safevi şeyhlerinin ana dili Azerbaycan dili idi.” (3, 90)

SONUÇ

Tanınmış oryantalistin bu kayıtları, Hatai'nin eserlerinin folklor gayesinin, onun mensubu olduğu halkın ana dilinden-Azerbaycan dilinin yaratıcı özelliğinden başladığı, şeklinde bir kanaate varmamıza yeterlidir. Aynı şekilde Hatai, Kızılbaşlığın tekke/tasavvuf halk edebiyatından kendi eserlerinde yararlanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Abbaslı M. “Hatai ve Füzuli”, *Hatai ve Füzuli*, Bakü, Ozan, 2000, s. 51-57.
2. Aydın A. A. *Türkiye edebiyatı tarihi*, Bakü, Turan, 2005.
3. Onullahi S. “Alimin cavabı”, *Hataişünaslığa Hediye*, Bakü, Ozan, 1998.
4. Köprülüzade F. *Azerbaycan edebiyatına dair tedgigler*, Bakü, Azərneşr, 1996.
5. Memmedov M. *Anadilli epik şeir ve folklor*, Bakü, Uğur, 2004.
6. Yusifli C. Ramiz, “Rövşen orbiti”, *Azerbaycan Dergisi*, yıl 2006, sayı 12.
7. Hatai Şah İsmail, *Eserleri*, II c., Bakü, Azərneşr, 1976.

BATI TÜRKÇESİNDE EDATLAR

Dr. Ahmet ÖKSÜZ*

ÖZET

Batı Türkçesi Türkçenin en güçlü kollarından birisidir. Birçok unsurun benzerlik arz ettiği Batı Türkçesinde, bazı gramer birliklerinde de farklılıkların olduğu görülmektedir. Sözü edilen birliklerin birisi de edatlardır. Türkçenin bu kolunda bazı edatlar aynı olurken bazıları da farklılık göstermektedir. Bu çalışmada Batı Türkçesi hakkında bilgi verildikten sonra edatların özellikleri üzerinde duruldu. Daha sonra da Batı Türkçesindeki edatlar karşılaştırıldı.

Anahtar Kelimeler: Batı Türkçesi, edatlar, edatların tasnifi.

PREPOSITIONS IN WESTERN TURKISH

Dr. Ahmet ÖKSÜZ

ABSTRACT

Western Turkish is one of the most powerful branches of Turkish. In Western Turkish, in which many elements are similar with other branches, some differences are observed in the grammatical unity. One of the similarities mentioned is prepositions. While some prepositions in Western Turkish are the same, some display differences. This study provides information about Western Turkish and various features of prepositions are emphasized. Then a comparison of prepositions in Western Turkish is made.

Key words: *Western Turkish, prepositions, classification of prepositions*

---

* Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azərbaycan

Batı Türkçesinin Tarihi Gelişimi

XI. Yüzyıl, Türklerin Orta Asya'dan göç etmeye başladığı yüzyıldır. Bazı Türk kolları Orta Asya'da kalırken bazıları da Batıya doğru göç ederek Karadeniz'in kuzeyine, Anadolu'ya ve Kafkaslara yerleştiler. Türk boylarının farklı coğrafyalara yerleşerek hayatlarını devam ettirirken doğal olarak da farklı yazı dillerinin ortaya çıkmasına sebebiyet verdi.

Anadolu'ya gelen Türk boyları Oğuzlardı. Oğuzlar Anadolu'ya gelirken adetleriyle, ananeleriyle, gelenekleriyle ve kültürleriyle birlikte gelmişlerdir. Türkler Anadolu'ya yerleşmeleriyle beraber Orta Asya'da dar bir coğrafyada yaşayan Oğuzlar, Anadolu'da yeni bir yazı dili oluşturmaya başladılar.

Ancak Anadolu Selçuklularında XII. Yüzyıl sonlarına kadar ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsçanın kullanılması, çeşitli savaşlar, Moğollar ve Haçlı seferlerinin tahrip edici akınları sonucunda birçok kütüphanenin yakılıp yıkılması gibi olumsuz tesirler, Türk yazı dilinin oluşumunu bir müddet geciktirdi.

Anadolu Selçuklu devletinin Moğol baskısıyla zayıflamasından sonra ortaya çıkan Anadolu beylikleri döneminde Türkçeye daha çok değer verildi; daha çok Türkçe eser meydana getirildi. Beylikler devri Türk dili yadigârlarının en zengin eserleri Osmanlı Beyliği devrinde ve Osmanlı topraklarında yazıldı. Böylece Osmanlılar yeni bir devlet kurarak Türkmenler ve Azeriler dışında bütün güney batı Türklerini kurdukları devletin sınırları içinde toplayarak Anadolu ve Balkanlarda Türk birliğini sağladılar; Türkçeyi de resmi dil haline getirdiler. Türkçe bir yazı dili olarak teşekkül etmiş oldu. XIII. Yüz yılın ilk yarısından başlayıp günümüze kadar gelen ve Anadolu'da, Balkanlarda, adalarda, Irak ve Suriye'de Güney ve Kuzey Azerbaycan'da hala devam etmekte olan bu yazı diline Türk şivelerinin sınıflandırılmasında batı grubunda yer almasından dolayı Batı Türkçesi adı verilmektedir (Özkan 1995: 33).

İşte bu dönemde, Batı Türkçesinde zamanla iki yazı dili ortaya çıkmaya başlamıştır. Azerbaycan dilinin ve bugün kullandığımız Türkiye Türkçesinin yazı dilleri o dönemde oluşmaya başlamış ve farklılaşarak her iki yazı dili de günümüze kadar gelmiştir.

Bugünkü yazı dillerinin sınıflandırılmasında Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi Batı Türkçesi grubunda yer almaktadır. Türk yazı dilinin bu kolu Oğuz lehçesine dayandığı için Oğuz grubu olarak da adlandırılır. 12. yüzyılın sonlarıyla 13. yüzyılın başlarından günümüze kadar kesintisiz olarak devam eden ve Eski Türkçeden sonra oluşan Türkçenin iki büyük kolundan biri olan bu yazı dili, Türklüğün en büyük ve en verimli yazı dilidir. Türkçenin diğer yazı dillerine göre en çok gelişme gösteren koludur www.frmtr.com/turk-dili-ve-edebiyati (28.09.2009).

Bugün Batı Türkçesi; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Türkmen Türkçeleri olmak üzere yazı dillerini devam ettirmektedirler. Türkmen Türkçesi, Doğu Türkçesinin tesirinde kalması nedeniyle Azerbaycan Türkçesi kadar Türkiye Türkçesine yakın değildir. Gagavuz Türkçesi ise Rusçadan ve batı dillerinden giren çok sayıda kelimelerin olmasına rağmen Türkiye Türkçesine yakındır.

Batı Türkçesi uzun gelişme seyri içinde bugüne kadar iç ve dış yapısı bakımından muhtelif gelişmeler ve değişiklikler göstermiştir. İçyapı bakımından gösterdiği değişiklikler, Türkçe kök ve eklerde görülen bazı ses ve şekil değişiklikleri olup, doğrudan doğruya Türkçenin tabii gelişmesi ile ilgilidir. Dış yapı bakımından Batı Türkçesinde görülen çeşitli safhalar ise, Türkçenin bünyesi ile ilgili olmayıp, onun, içine karışan yabancı unsurlara göre aldığı değişik görünüşlerden ibarettir www.bibilgi.com (28.09.2009).

Zamanla Arapça ve Farsça unsurların Türkçe'ye tesiriyle yüzyıllar boyu devam eden Batı Türkçesi içerisinde de farklı devreler oluşmuştur. Bu devreler:

- 1- Eski Anadolu Türkçesi,
- 2- Osmanlıca,
- 3- Türkiye Türkçesi.

1. Eski Anadolu Türkçesi: Batı Türkçesinin ilk dönemidir. 13-15. yüzyılları içine ilk dönemin yazı dilidir. Eski Türkçenin dil özelliklerinin olduğu özellikle Arapça ve Farsça unsurların görüldüğü ve dönemin sonuna doğru da arttığı görülmektedir. Dönemin sonunda yabancı unsurların çok olması nedeniyle de adeta Türkçe yabancı bir dil haline gelmiştir.

2. Osmanlı Türkçesi: Batı Türkçesinin ikinci devresidir ve 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar devam eden bir dönemdir. Bu dönemde Arapça ve Farsça unsurlar iyice artmıştır. Türkçe adeta yabancı bir dil haline gelmiştir.

Farsçanın sarayda, Arapçanın ise medreselerde önem kazanması, şair ve yazarların bu dillere olan ilgilerini arttırdı. Ayrıca edebi anlayışa İran modellerine uyulması yüzünden Türk şairleri, İran örneklerine benzeyen örnekler yazmakta bir birleriyle adeta yarıştılar.

Osmanlı Türkçesi içerisinde Arapça, Farsça her türlü kelime kullanım alanına çıktı. Arapça fail isimleri, mübalağa isimleri, sıfatlar, zaman, yer, ve alet isimleri, küçültme isimleri, mensubiyet bildirenler mastarların bütün şekilleri, sayılar ve edatlar, isim ve sıfat tamlamaları, çokluk şekilleri Türkçe içinde yoğun biçimde kullanıldı (Özkan 1995: 35).

Uzun bir dönemi içine alması nedeniyle bu dönem kendi içinde dilin gelişim durumuna göre Başlangıç, Klasik ve Yenileşme Devri Osmanlı Türkçesi diye dönemlere ayrılmıştır.

Yenileşme devresi Tanzimattan sonra ortaya çıkan yenileşme edebiyetinin adıdır. Tanzimatın ilanından sonar toplum hayatında bir değişimin olması edebiyattada değişikliği zorunlu hale getirmiştir. Bu dönemde edebiyetimize roman, hikaye, gazete, tiyatro gibi edebi türler girmiştir. Bu dönemde halkın aydınlanması, bilinçlenmesi ancak sade bir dille olabilirdi. İşte bu dönemde dilde olan Arapça ve Farsça tamlamalar, terkipler, kelimeler atılmaya çalışıldı ki halk yazılanı ve söylenileni anlasın ve aydınlansın. Yine bu dönemde eğitim için batıya giden aydınlarımız ülkeye döndükten sonar Arapça ve Farsça unsurlarla dolu olan Türkçeye “sanat sanat içindir” anlayışını benimseyerek dile batıdan getirdikleri yabancı unsurlarıda katarak onu daha da ağır hale getirdiler. Daha sonraki dönemde “Yeni Lisan” hareketinin başlamasıyla Yenileşme Devri Osmanlı Türkçesi yani Osmanlı Türkçesi dönemi sona erdi ve Bugünkü kullandığımız Türkiye Türkçesi dönemi başlamış oldu.

3. Türkiye Türkçesi: XX. Yüzyıldan başlayıp günümüze kadar devam eden devredir. Tam anlamıyla İkinci meşrutiyetten başlayarak devam eden sade Türkçedir. Milli edebiyat akımının görüldüğü ve eserlerinin verildiği arı Türkçedir. Arapça ve Farsça kelimeler ve tamlamalar atılarak Türkçe yabancı unsurlardan temizlenmeye çalışılmıştır. Fakat buna karşılık batıdan İngilizce ve özellikle de Fransızca kelimelerin dilimize süratle girmiştir.

Tanzimatçılar önce dil meselesine eğildiler. Dilde tabii söyleyiş ve tabii yazılışı esas alarak halka halkın diliyle hitap etmeyi gaye edindiler.

Bu dönemde Türkiye'de milliyetçilik akımının önde olması ve yazı dilini konuşma diline yakınlaştırma olmuştur. Arapça ve Farsça tamlamalar ve kelimeler atılmıştır. Millileşme hareketinin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde milli bir dil meydana getirme hedef olmuştur (Özkan 1995:42).

Türkiye Türkçesinde Edatlar

Edat, tek başına anlamı olamayan cümlede ad ve ad soylu kelimelerle sıkı bir anlam ilişkisine girerek cümlenin diğer kelimeleri arasında anlam ilişkisi kuran görevli sözlerdir. Edatlar yazılı ve sözlü anlatımda özel bir yere sahiptir. Özel bir yere sahip olmasına rağmen Türkiye Türkçesindeki dilbilgisi kitaplarımızda edatlar sözcük türü olarak tam yerini bulamamış; bazı kaynaklarda dilbilimiyle iştigal eden Türkologların edatlara yaklaşımları farklı olmuştur. Bazı Türkoloji uzmanları edatları ayrı bir kelime türü olarak değerlendirirken, bazıları da edatların bir alt başlıkları olarak ünlemleri ve bağlaçları birlikte almışlardır.

Korkmaz, edatları ayrı bir kelime türü olarak değerlendirir ve edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımından onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlenin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir

diyerek Türkçede kullanılan edatları için *ile, gibi, kadar, göre, doğru, başka, dolayı, beri, ötürü, öte, yana, itibaren, nazaran*, şeklinde sıralar (Korkmaz 2003:1052).

Ergin ise edatları edatlar kelime türünün altında ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları şeklinde vererek, edatlar vazifeli kelimelerdir. İsimler ve fiiller dilin manalı, edatlar ise dilin vazifeli kelimeleridir. Edatların manaları yoktur, sadece gramer vazifeleri vardır. Tek başlarına bir mana ifade etmez, fakat diğer kelimelerle münasebet sırasında manalanırlar, diye tarif eder (Ergin 1992: 339).

Banguoğlu, diğer dilbilimcilerden farklı bir terim kullanarak, edat yerine “takı” terimini kullanır. Bunlar başlı başına bir kavram sahibi olmayıp iki kavram arasındaki ilişkiyi belli etmeye yararlar der ve Türkiye Türkçesinde kullanılan edatları *gibi, için, ile, göre, rağmen, değin, beri, yana, içinde*, şeklinde sıralar (Banguoğlu 1995: 385).

Ediskun, Edatlar, tek başlarına anlamları olmayan, ancak anlamlı kelimelere, takımlara, kelime öbeklerine ulandıkları ya da bir cümleye girdikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimelerdir, diyerek Türkçemizde kullanılan başlıca, *a, e, aceba, ancak, bakalım, bari, belki, bile, bilmem, bire, de, değil, değil mi, evat, demek, den dolayı, den başka, den beri, den içeri, den önce, den öte, den yana, den sonra, diye, e doğru, -e göre, -e kadar, -e karşı, evat, eğer(şayet), gel(gel de), gitsin (olsun bitsin), gitti(gitmiş), gibi, kadar, hani(haniya), hayır, hele, için, işte, iyisi mi, ile, mi, nerde, olur(peki), sanki, ta, üzere(üzre), var(varın, varsın, varsınlar), ya, yalnız, yok, yok mu* edatlarını sıralar ve edatların bir bölümü sıfat öbekleri, bir bölümü de zarf öbekleri oluşturarak cümlelerin bir ögesiyle ilgi kurarlar. Ancak bir çoğunun da hiçbir öge ile doğrudan doğruya ilintisi yoktur; yalnızca başlarına, ortalarına, sonlarına geldikleri cümlelerin, anlamına yardımcı olan öğelerdir (Ediskun 1996:284).

Ediskunun sıralamış olduğu edatlara baktığımızda M. Ergin’in edatlar adı altında alt başlıklar olarak sıraladığı son çekim edatları içerisinde yer almaktadır.

Hengirmen, de edatlar için “ilgeçler” terimini kullanarak, sözcükler arasında ilgi kuran sözcüklere **ilgeç** denir. Genellikle ilgeç olarak kullanılan sözcükler şunlardır: *çin, dolayı, değin, göre, kadar, üzere...* Edatlarını alarak az H. Ediskun ve M.Ergin’e göre daha az sayıda edat olan kelime belirtmiştir. Bunun yanında ilgeç olmadıkları halde cümlede ilgeç görevinde kullanılabilecek edatları da şöyle belirtir: *aşağı, yukarı, sonra, karşı, öte, doğru, başka, alt, üst, yan, iç, dış* gibi sözcüklerdir (Hengirmen 1997: 167).

Göker, edatlar, adlarla adlar; fiillerle, fiiller; fiillerle adlar arasında ilgi kurmaya yarayan görevli kelimelerdir. Bu kelimeler tek başlarına anlam ifade etmezler; ancak, kelimeler arasında ilişki kurarken bir dereceye kadar anlam kazanırlar. O.Göker edatları kullanımlarına göre üç gruba ayırır: bağlaçlar,

ünlemler ve asıl edatlar (Son Çekim Edatları). Göker ise edatları şu şekilde sıralar: *İle, için gibi, kadar, dolayı, beri, göre, böyle, şöyle, geri, doğru, sonra, rağmen, dair, üzere, önce,...* gibi (Göker 1997: 39).

Hacıeminoğlu ise edatlar tek başlarına manaları olmayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime gurupları arasında çeşitli münasebetler kurmağa yarayan "âlet sözler"dir (Hacıeminoğlu 1992:V).

Neşe Atabay, İbrahim Kutluk, Sevgi Özel'in Doğan Aksan yönetiminde hazırladıkları Sözcük Türleri(Atalay, Kutluk, Özel 1983:132) dilbilgisi kitabında da edatlar tek başlık olarak verilmiştir. Edat, anlam ve görevleri daha çok cümle içinde, birlikte bulunduğu sözlerle beliren, sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan öğelere ilgeç denir. Tanımını yaparak edatları: *gibi, kadar, dolayı, göre, için, ile...* Şeklinde sıralamıştır.

Gencan, "Sözcükler, kavramlar arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan ve ancak bu görevleri için kullanılan sözcüklere ilgeç denir" (Gencan 2001:473).

Topaloğlu, edatları "Genellikle tek başına anlamı olmayan ve çekime girmeyen, cümle içinde öbür kelime ve kelime öbekleri arasında çeşitli ilişkiler kurmaya yarayan kelime." Şeklinde tanımlar (Topaloğlu 1989: 33).

Bilgegil, edat, anlamlarının eksikliği yüzünden tek başına bir hükme hedef olamayan veya haklarında hüküm verilemeyen, esasen nefislerindeki mahsur anlam da, takip ettikleri isim soylu kelimeden sonra meydana çıkabilen sözler olarak tanımlar.

Bilgegil edatları tek başlık adı altında vererek bazı dilbilgisi kitaplarında edatların bir alt başlığı olarak ünlemleri ve bağlaçların verilmesini Arap gramerlerinin örnek alınmasından kaynaklandığını belirtmektedir.

Edatları sınıflandırırken asıllarını ve yapıları göz önünde bulundurmamamız gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca edat olan kelimeleri, *gibi, sanki için...* şeklinde sıralarken, *göre, karşı, nazaran...* kelimeleri de edat yerine kullanılan kelimeler olarak nitelendirmektedir (Bilgegil 1984: 220).

Ediskun'un çizmiş olduğu geniş edat yelpazesine Bilgegil de katılmaktadır. Edatları benzetme, sebep, vasıta, intiha(son, nihayet), yönelme, ilgi, üstlük, edatlarını yapılarılarına göre yedi alt başlıkta toplamıştır. H.Ediskun böylece: *kadar, gibi, sanki için, göre, karşı, nazaran, -e kadar, -e rağmen, -den dolayı, keenne, tek, asa, çü-çün, güya, misali, -var, manend, keza, dolayı, ötürü, naşı, ile, dek, değin, -e dair, -e göre, -den artık, -den gayrı, -den başka...* gibi edatları saymıştır.

Koç, ise ilgeç terimini tercih ederek tek başlık altında incelemiştir. Tek başına belli bir anlamı olmadığı halde, cümle içinde, sözcükler ya da öbekler arasında anlam ilişkisi kuran sözcüğe denir. Ancak bazı önad, belirteç ve bağlaçlar tümce içinde ilgeç olarak kullanılabildiği gibi ad durumu ekleri, eylem

çekim ekleri, eylemsi yapan yapım ekleriyle birlikte daha değişik amaçlar için kullanılan ilgeçler de vardır (Koç 1990:165).

Koç da Ediskun gibi edatları yalın ve ekler vasıtasıyla oluşturulan edatlar diye sınıflandırır ve yalın, yönelmeli, çıkmalı, bağlamalı edatlar diye sıralar.

Koç, ilgeç öbekleri de, belirteç öbekleri gibi, yüklemi zaman, neden, yer, yön, amaç, nitelik, nicelik, karşıtlık ve soru ....bakımından tamamlamaktadır. Demek ki ilgeçlerin görevi, sözcükler arasında ilgi kurarken aynı zamanda tümleç öbekleri oluşturmaktadır. Bu yönüyle diğer Türkologlardan farklı bir açıdan bakarak edatlar ancak sözcükler arasında ilgi kurar, bağlaçlar ise sözcükleri ve cümleleri birbirine bağlayarak öbek grubu oluşturur fikrinde bağlacın da görevini üstlenmiş oluyor. N. Koç, *gibi, göre, için, kadar ile(-le), -den başka, -den beri, -den yana, -den dolayı, - mak üzere, - a doğru, bile, -acaktı gib, -acak kadar, -yor gib, -dığı için, -ıncaya kadar, - makla birlikte, -masına rağmen, -masına karşın...* gibi edatları sıralamıştır.

Edatlar cümle içerisinde bir edat grubu oluşturarak sıfat, zarf görevi yaparlar (Koç 1990: 356-57).

Korkmaz, Edatlar eklendikleri, ad, sıfat, zamir gibi ad soylu kelime veya kelime grupları ile bir edat grubu oluştururlar; bu edat grupları cümlede adlardan önce sıfat, sıfat ve fiillerden önce zarf görevi yaparlar. İyelik ve durum ekleri alarak ad gibi kullanılırlar. Edatların bir özelliği de eklendikleri kelime ve kelime grupları ile kendileri arasına başka bir kelimenin girmemesidir (Korkmaz 2003:1052).

Edatlar cümlede kullanılırken cümleye benzerlik, eşitlik, karşılaştırma, sebep, amaç, beraberlik gibi anlamlar katarlar

Edatlar da isimlerde olduğu gibi iyelik ve durum eklerini alarak çekime girer ve isim gibi kullanılırlar.

Azerbaycan Türkçesinde Edatlar

Azerbaycan Türkçesi Batı Türkçesinin içinde yar alan en önemli yazı dillerinden biridir. Türkiye Türkçesiyle büyük bir yazı dili ayrılığı göstermez.16. yüzyıla kadar Eski Anadolu Türkçesi içinde yer almış ve varlığını sürdürmüştür. Daha sonraları dildeki gelişmelerle bir lehçe görünümü kazanmış ve tamamen Türkiye Türkçesi'nin etkisi altında gelişme göstermiştir.

Türkiye Türkçesi batı dillerinden etkilenirken Azerbaycan Türkçesi ise Rusçadan etkilenmiştir. Bunun yanında yine İran'la komşuluk ilişkileri nedeniyle Farsçanın tesiri altında kalmıştır. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi'nde sözlük farkından daha ziyade fonetik yönden farklılıklar vardır. Bu da Azerbaycan Türkçesini anlamayacak kadar ileri götürmemektedir.

Bu hususu (Ergin1981:XI) Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında bir takım farklar mevcuttur. Ayrılıkların azlığı dolayısıyla, bunların

tespiti, sonunda insanı Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yakınlığın ve birliğin tespiti neticesine götürmektedir, şeklinde dile getirmektedir. Azerbaycan Türkçesi bugün bağımsız bir devlet olan Azerbaycan Cumhuriyetinde, İran'daki Güney Azerbaycan'da ve dağılan Sovyetlerdeki Azerbaycan Türkleri arasında bir yazı dili olarak kullanılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde ünlü uyumu son derece güçlüdür. Yabancı dillerden Azeri Türkçesine geçen kelimeler büyük oranda ünlü uyumuna uymuştur. Türkiye Türkçesinde sekiz ünlü kullanılırken Azerbaycan Türkçesinde dokuz ünlü harf kullanılmaktadır. Azerbaycan 'da kullanılan alfabede 32 harf vardır. q, x ve ə harfleri Türkiye Türkçesinde kullanılmaz. Türkiye Türkçesinden önemli farklardan biri de ünsüz yumuşaması az da olsa olurken, ünsüz benzeşmesinin olmamasıdır.

En önemli farklılıklar sesbilimsel yöndeki farklılıklardır. Türkiye Türkçesinde nasıl konuşulursa öyle de yazılırken Azerbaycan Türkçesinde konuşma diliyle(telaffuz) yazı dili farklıdır.

Önemli diğer farklardan biri de Türkiye Türkçesinde bir kelimenin sonunda -b,-c,-d,-g ünsüzleri bulunmazken Azerbaycan Türkçesinde bu harfler kelime sonunda bulunabilirler.

Örneğin: kitab, balıq, palıd, uc

Türkiye Türkçesinde kök durumundaki bir kelimedeki ikizleşme olmaz iken Azerbaycan Türkçesi ikizleşmeyi kabul etmektedir. Bu husus daha çok sayılarda görülmektedir.

Örnek: yeddi, sekkiz, doqquz, on yeddi, on doqquz, addım, toqqa

Yine Azerbaycan Türkçesinde bir kelimelerin sonu -k ünsüzüyle biter ve bu kelimeye ünlüyle başlayan bir ek getirildiğinde -k ünsüzü -y ünsüzüne çevrilir.

Örnek: köynek-köyneyi; gök- göye; çiçek- çiçeye

Azerbaycan Türkçesinde özellikle Arapçadan geçmiş olan kelimelerin sonundaki aynı cinsli çif ünsüzler kullanılırken, Türkiye Türkçesinde kullanılmaz.

Örneğin: hiss, sirr, haqq, zann, tıbb, fenn gibi

Azerbaycan Türkçesinde -ı sesi kelimenin başında bulunmaz. Yine Azerbaycan Türkçesinde kullanılan -x harfi Türkiye Türkçesinde -k, -ş, -h harflerinin yerine kullanılmaktadır. Örneğin: çıxmaq çıkmak, baxmaq- bakmak; xol- hol, xəzər- hazar; Arximənd- Arşimet, gibi başlıca farklılıklar vardır.

Edatlar konusunda Azerbaycan'daki Türkologlar arasında çağdaş gramer kitaplarında bir birlik sağlanmış durumdadır. Hemen her gramer kitaplarında edatları ayrı bir başlık altında olarak ünlemleri ve bağlaçları edattan ayrı değerlendirmişlerdir. Azerbaycan Türkçesinde edatlar ve benzer kelime türleri yardımcı kelimeler olarak değerlendirilir. Yardımcı kelimeler: *Qoşma*,

bağlayıcı, edat, modal sözler ve nida'dır. Bu kelimelerin tek başlarına anlamları yoktur; tek başlarına cümle ögesi olamazlar; ek kabul etmezler ve değişmezler. Ancak cümle içerisinde bağlantı kurduğu diğer kelimeler arasında anlam kazanır.

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan edatlar: “*budur, odur, belədir, elədir, ələ, məhz, ancaq, yalnız, bircə, təkcə, elə, ki, axı, daha, artıq, da/də belə, hətta, ha, kaş, kaş ki, təki, bəri, bircə, bir ki, nə, ha, da/də, a, bəs, neçə, məğər, yə'ni, ha, -mi, -mi, -mu, -mü, gəl, bax, gəlsən, gəlin, gələsiniz, qoy, qoyun, qör, qörün, qörüm, qörək, qörsün, ha, da, də, di, bəli, hə, aha, bəli də, bəli a, yox, xeyir, heç, heç də*” şeklinde sıralanmıştır. Bu sıralanan edatlar Türkiye Türkçesinde kullanılan edatlardan tamamıyla farklıdır. Yuakrıda sıraladığımız ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan edatlar Türkiye Türkçesinde kullanılmaz.

Hüseynzade, Edatların çağdaş gramer kitaplarından eski kaynaklarda *edat*, veya *edavat* terimlerinin kullanıldığını belirterek farklı dönemlerde edatların ele alınışını ortaya koymaktadır. Eski kaynaklardaki kitaplarda edat başlığının altında, goşma, bağlayıcı, nida ve edat şeklinde verilirken, çağdaş gramer kitaplarında tamamıyla öncekilerden farklı olarak ayrı bir başlık adı altında alınmaya başlanmıştır. M.Hüseynzade, edatları Müstakil kelime gruplarından türeyerek yardımcı kelime durumuna düşmüştür ve edatları dört yere bölmüştür:

1- Yerine göre hem tek başına kullanılan hem de yardımcı kelime gibi kullanılan edatlar.

2- Hem bağlaç, hem de edat gibi kullanılanlar.

3- Sabit, değişmeyen ve edat olarak kullanılanlar.

4- Ekleşmeye doğru giden edatlar. (Hüseynzade 1983;281)

Hüseynzade, Edatlar cümle ögesi olamayan, fakat cümleye farklı anlamlar katan, ifadenin akıcı, ahenkli olmasını sağlayan, cümlelerin düzgün kurulmasına yardımcı olan unsurlardır. Bunlar cümleye veya ait olduğu kelime yada kelime grubuna öyle bir incelik verir ki, dinleyicinin dikkati anlatılan konuda olur. Bazı edatlarda modalık (kipsel özellik) belirgin bir şekilde kendini gösterir. (Hüseynzade 1983;282)

Hebibli, edat: kelimenin ve cümlelerin etki gücünü artır. Cümleye anlam farklılıkları katar, diyerek Azerbaycan Türkçesinde kullanılan edatları: *axı, lap, da, də,ən, daha, aptıq, nə, neçə, hətta, ha, ki, -ca, -sə, ancaq, yalnız, təkcə, əsl, məhz, bəs, məqər, yəni, -mi, -mi, mu, -mü, di, qoy, sana, sənə, bəli, hə, yox, xəyr, heç, kaş, təki, bəri* şeklinde sıralar. (Hebibli 2006;289)

Edatları Mirzezade de diğer kaynaklarda olduğu gibi sıralayarak, dil tarihinde nasıl kullanıldığını örnek metin ve cümlelerde göstermiş; edatların etimolojisi hakkında bilgi vermiştir. Mirzezade, Azerbaycan Türkçesindeki edatlar cümlede tek başına kullanılan bir sözcük türüdür. Edatların çok büyük önemi vardır. Edatlar diğer sözcük türlerine benzer tarafı olsa da cümle

içerisinde hem mana ve görev bakımından hem de üslup bakımından farklıdır.(Mirzezade 1962: 324–345)

Yapmış olduğumuz araştırmada Azerbaycan Türkçesinde kullanılan yardımcı sözlerden Qoşmalar, *əvvəl, sonra, qabaq, bəri, başqa, savayı, ayrı, özgə, qeyri, ötrü, qədər, kimi, -tək, üçün, ilə (-la, -lə). ilə, Aid, dair, məxsus, Tərəf, doğru, qarşı, sarı* Türkiye Türkçesinde edat olarak kullanılmaktadır.

Qoşma: İsmi hal ekini almış kelimelere gelerek o kelimelere farklı anlamlar yükleyen yardımcı kelimelerdir. İsmi yalın, aitlik, yönlük ve çıkışlık hallerinde kullanılırlar. Bazı qoşmalar ise *tərəf*- isim, bazıları *doğru, qabaq*-sıfat ve zarf, bazıları *başqa, ayrı, özgə, qeyri*-sıfat, bazıları da *əvvəl, sonra*- zarf gibi cümlede kullanılabilir.

Türkmen Türkçesinde Edatlar:

Türkmen Türkçesi Batı Türkçesi içerisinde yer alan Türkçelerden biridir. Türkiye Türkçesine Azerbaycan Türkçesinden sonra en yakın olan Türkçedir. Türkmen Türkçesi de Türkiye Türkçesinin yer aldığı Oğuz grubundandır. İki Türkçe arasında benzer yanlar daha çoktur. Anlaşılması çok da zor olan bir Türkçe değildir.

Türkmen Türkçesi Arapçadan, Farsçadan, Rusçadan büyük ölçüde etkilenirken, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinden de azımsanamayacak kadar etkilenmiştir. Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de 23 ünsüz ve 9 ünlü harf vardır. Bazı harfler Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. Kullanılmayan harfler şunlardır: **ä, ž, ñ, w**. Bazı harfler ise Türkiye Türkçesinde kullanılan alfabedeki harflerin farklı karşılığı olarak kullanılmaktadır: **Ä- e, j- c, ž- j, w- v, ý- y, y- ı**

Kara Bünyesinde eski Oğuzca ya ait unsurları barındıran Türkmençe, Çağataycanın tesirinde gelişen bir yazı dili olduğu için Türkçenin doğu ve kuzey kolunda yer alan lehçelere ait özellikler de taşımaktadır. Batı Türkçesinin diğer kollarında kelime başında “v-” bulunduran kelimeler Türkmençede “b-“ lidir: baar “var”, bar- “gitmek”, ber- “vermek”. Öte yandan Batı Türkçesinin diğer kollarında “ol-“ fiilinin başında “b-“ bulunmazken Türkmençede bu fiil, Kuzey ve Doğu lehçelerinde olduğu gibi, “bol-“ şeklindedir.

Böylece Türkmen Türkçesi de Batı grubuna giren diğer Türkçelerle birçok yönden benzerlik göstermektedir. Türkmen Türkçesi, Oğuzcanın tarihten gelen dil özelliklerini korumaktadır. Aynı zamanda Türkmen Türkçesinde Türk, Azeri ve Gagavuz Türkçelerinde olmayan bazı özellikleri de taşır. Türkmen Türkçesi az da olsa Kıpçak ve Çağatay Türkçesinin özelliklerini de bulundurur. (Kara 2005: 5)

Türkmen Türkçesinin en önemli ve ayırıcı özelliği, uzun ünlülere sahip olmasıdır. Mevcut uzun ünlünün hepsinin de uzun karşılığı olmasına rağmen, bu uzunluklar yazıda gösterilmez. (Buran 2001: 73)

Ana Türkçedeki asli uzun ünlülerin sistemli olarak korunması Türkmen Türkçesinin en önemli özelliklerinden biridir. (Tekin 1997: 444)

Dokuz kısa ünlünün her birinin uzun şeklide bulunmaktadır. Uzun ünlüler genellikle anlam farkı meydana getirirler: at “at” – aat “ad, isim”; baş “baş” – baaş “çıban”; biz “biz” – biiz “delgi aleti”; daş “dış, uzak” – daaş “taş”; dul “dul kadın” – duul “bir oda veya çadırın sağ yada sol yanı”; gal- “kalkmak” – gaal- “kalmak”; gay- “-deve- yavru beklemek” – gaay- “kanat açarak uçmak; su yüzünde kaymak”; gol “kol” – gool “iki kum tepesi arasında bulunan çukurluk”; gurt “yoğurt kurdu” – guurt “kurt, canavar”; ot “ot” – oot “ateş”; yaz- “yazmak” – yaz- “sapmak”. (Kara 2005:7)

Türkmen Türkçesinin Türkiye Türkçesine çok benzer olduğunu söyleyerek Türkmen Türkçesinde büyük ünlü uyumunun olduğunu ancak bazı kelimelerin küçük ünlü uyumuna uymadığını belirtmiştir: Övgü-övgi, hırsız-ugrı gibi

Türkiye Türkçesinden farklı olarak ñ sesi alfabede gösterilir. Bugünkü Türkmen alfabesinde, Türkiye Türkçesi alfabesinde olduğu gibi kalın ve ince g ile kalın ve ince k, birer harfle gösterilmiştir. Kalın ünlülerin yanındaki g ve k’ler kalındır: gapı, galmak, ak. İnce ünlülerin yanında bulunan g ve k’ler incedir: gelmek, gelin, ikin, iki. Yani buna benzer Türkmen Türkçesini Türkiye Türkçesinden ayıran bir takım farklılıklar vardır ama bu farklılıklar çok da degildir.

İki Türkçe arasında en önemli fark sesbilimsel yöndeki farktır.

Türkmen Türkçesinde edatlar “kömekçi atlar” yani yardımcı kelimeler şeklinde isimlendirilmiştir. Türkmen Türkçesinde de edatlar edatlar, ünlemler, bağlaçlar ve modal sözler (yardımcı unsurlar) olarak belirtilmiştir. Bu yardımcı unsurlar yine Türkmen kaynaklarında da “tek başına bir manası olmayan, ek kabul etmeyen, ancak cümle sonu edatlar ismin hal eklerini alarak kullanılan, cümle içerisinde diğer kelimelere göre anlam kazanan kelimelerdir. (Hengirmen 1997:461)

“Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırılmalı Analizi” adlı Yüksek lisans çalışmasında, “Kendine ait kelimedenden sonra gelip, o kelimenin belli bir hâl eki almasını talep etmekle birlikte kendinden önceki kelimeyi başka bir kelimeyle birleştirmeye yardımcı olan kelimelere son çekim edatları yani posleloglar” denir, şeklinde ifade etmiştir. (Berkil 2003: 17)

Yardımcı unsurlar tarihi gelişimine bakıldığında esasen kendi başlarına bir mana içermişlerdir. Yardımcı unsurların tamamı ve bu anlamda cümle sonu edatların bazıları bazen mana içerirler ve cümle ögesi olarak da kullanılabilirler (Barjakow468).

Türkmen Türkçesinde kullanılan edatları başğa “ başka”, çenli “kadar”, garaanda “bakarak, göre”, göräü “göre”, oval “önce, daha

önceleri”, özge “*başka*”, *üçün* “*için*”, *yaña* “*taraf, yan*”, *baka* “*-a doğru*”, *bilän* “*ile*”, *dogrı* “*doğru*”, *gayrı* “*gayri, başka*”, *ol tarap* “*öte*”, *ozal* “*daha önce*”, *sarı* “*yan, taraf*”, *yalı* “*gibi*” edatları sıralamıştır. (Bozkurt; 342)

Kara ise Türkmen Türkçesinde kullanılan edatları daha kapsamlı ele alarak Seslenme Datları, Sorma Edatları, Gösterme Edatları, Cevap Edatları ve Bağlama edatları, Çekim Edatları şeklinde sıralayarak Ünlemleri ve bağlaçları edat sırasında işlemiştir. Çekim Edatları: *bilen/bile* “*ile*”, *üçün* “*için*”, *yaalı/dek/kimin* “*gibi*”, *yalı/kimin* “*kadar, diyip/sebäärli* “*diye*”, *-a/-e* çenli “*-a/-e kadar*”, *-a/-e* çen “*-a/-e kadar, -a/-e deñeç*” *-a/-e kadar*”, *-a/-e* garşı “*karşı*”, *-a/-e* bakaan “*-a/-e doğru*”, *-a/-e* saarı “*-a/-e doğru, -a/-e görä*” *-a/-e göre*”, *-a/-e* garaanda “*-a/-e göre*”, *-a/-e* deñişli “*-a/-e ait, -a/-e dair*”, *-a/-e* garamazdan “*-a/-e rağmen*”, *sebäärli* “*-dan/-den dolayı, -dan/-den ötürü*”, *-dan/-den* bääri “*-dan/-den beri*”, *-dan/-den* öñ “*-dan/-den önce*”, *-dan/-den* ozal “*-dan/-den önce*”, *-dan/-den* soñ “*-dan/-den sonra*”, *-dan/-den* başga “*-dan/-den başka*”, *-dan/-den* özge “*-dan/-den başka*”, *bilen birlikde* “*-la/-le beraber*”, *hakda/hakkında* *baarada/baarasında* */baabatda/baabatında/doğrudan/doğrusunda* “*hakkında*”, *sebäärli/zeraarlı/ötri/yaña* “*yüzden/yüzünden*”, *kömeği bilen* “*sayesinde*” şeklinde sıralamıştır. (Kara 2005:116)

Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de son çekim edatları genellikle ismin hal eklerini alarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada Türkçenin en büyük kollarından olan Batı Türkçesinde edatlar ele alındı. Batı Türkçesinde edatların benzer ve farklı yönleri üzerinde duruldu.

Çalışmamızı Muharrem Ergin’in edatları sınıflandırmasına göre yaparken tabii ki “edatlar” adı altında verilen ünlemleri ve bağlaçları çalışmamıza dâhil etmedik. Burada yalnız “Son Çekim Edatlarını” esas alarak çalışmamızı sürdürdük. Bu vesileyle Türkmen Türkçesinde de Edatlar bu yönüyle Azerbaycan Türkçesiyle benzerlik göstermektedir.

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi gramer kitaplarında “edat” terimi adı altında ele alınırken Türkmen Türkçesinde kömekçi sözler içerisinde “*Pesloglar*” adıyla öğrenilmektedir.

Gagavuz Türkçesinde Edatlar:

Gagavuz Türkçesi Batı Türkçesi içerisinde veya Oğuz grubunda yer alan ve bu nedenle de Türkiye Türkçesine yakın olan bir Türkçedir. 21’i ünsüz, 9’u ünlü harf olmak üzere toplamda 30 harf bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde kullanılan alfabeden farklı olarak Gagavuz Türkçesi alfabesinde Türkçedeki açık *e* sesi yerine *Ää*, *Êê* harfleri bulunur.

Gagavuz Türkçesindeki yazı dili Türkiye şifahi olarak konuşulan dilin yazıya geçirilmiş şekline çok benzemektedir.

Kökende Gagavuzlar Oğuzların bir koludur. Geçmişte Oğuz birliğinden ayrılarak Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya uzanan alanda yerleşmiş durumdadırlar. Tolda Bulgar-Kıpçak öğeleri ile karışmışlardır. Uzun süre Bulgar Devletinin egemenliğinde yaşamışlardır. Bu dönemde dillerine Bulgar-Kıpçak öğeleri etki etmiştir (Bozkurt 2002: 273).

Gagavuzlar da bizim gibi Oğuzdurlar. Azerbaycan ve Anadolu'daki Türklerden farkı, güneyden değil, Karar Deniz'in kuzeyinden batıya göçmüş olmalarıdır. 1065 yılında Tuna boyunda beliren Uzlar (Oğuzlar) , kayıklarla Tuna'yı geçerek kuzeydoğu Bulgaristan ve Dobruca bölgesine yerleştiler. Daha sonra gelen bazı Peçenek ve Kuman Türkleriyle de kısmen karışmakla beraber esas kütleleri uz'dur (Ercilasun 1997: 314).

Gagavuzca Balkan ülkelerindeki Rumeli diyalekti gibi Türkçeye yakındırlar (Tekin 1997:270).

Gagavuz Türkçesi; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi ile birlikte Batı, Güney- Batı veya Oğuz grubu olarak adlandırılan şiveler arasında yer alır. Ağız özellikleri bakımından Balkan Türk ağızlarından (Özkan 1995: 2).

Bazı araştırmacılar(msl. A. Dilaçar) Oğuz- Bulgar kolundan gelen(Baskakov'un tasnifine göre) ve eski Peçenek- Uz unsurları da taşıyan Gagavuzca ile öbür Balkan Türkçesi ağızlarını (Surguç, Gacal v.b.) da Türkiye Türkçesi içerisinde gösteriyorlarsa da doğru değildir. Bunlar Batı Türkçesinin başka bir lehçesidir (Timurtaş 1996: 14).

Gagavuzlar. Peçenek, Uz ve Kumanlarla Anadolu Selçuklu Türklerinden oluşmuş bir Türk topluluğudur. Böylece Gagavuzlar bağırılarında değişik kültürlerin etkisini korumuş bir halktır. Gagavuzcada uzak dillerden öğeler bulunur. Sözvarlığında çok değişik dillerden sözcüklerle karşılaşmak olasıdır. Ama Oğuz öğelerini de korumayı savsaklamazlar. Osmanlıların bu topraklara sahiplenmesinden sonra yeniden Oğuzca ile ilişkileri başlar. Bu Osmanlıcanın eritme eylemi gibidir. Ama Gagavuzca Osmanlıcadan Bulgarcaya, Kıpçakçadan Karayçaya, değin tüm Türk dillerinin öğelerini günümüze getirecektir (Bozkurt 2002: 274).

Osmanlı yönetiminde Gagavuzlar, Hristiyan olmaları nedeniyle sürekli göz ardı edilmişlerdir. Rum ve Bulgar papazlarının eline bırakılmışlardır. Ancak gelenek, görenek ve yaşam biçimiyle Türk töresine bağlılıkları her dönemde sürmüştür. Gagavuzlar Türkçeye sürekli bağlı kalmışlardır. Hangi ülkede yaşadılarsa, o ülkenin yazısı ile Türkçe yazışmışlardır. Ama birleştirici yazı dilleri olmamıştır.

Gagavuzcada birçok dillerin tesiri olsa da en çok Osmanlıcanın tesiri görülmektedir. Gagavuzcada eski Türkçenin izleri görülmektedir. Bunun

yanında Rus, Bulgar Moldavca ve Rumence sözlerden de etkilenmiştir. Ayrı yeten Türkiye Türkçesinin Batı dillerinden etkilenmesi gibi Gagavuzcada son dönemlerde Batı dillerinin etkisinde kalarak çok sayıda yabancı kelimeler girmiştir (Bozkurt 2002: 276).

Boy adlarına göre yapılan ayrımında, Oğuz- Bulgar öbeği içinde yer alır. Tarihsel Türkçe kollarından Peçenek, Uz, Kuman ve Eski Bulgarca ile, oğuz öbeğinden Türkmen, Azeri Türkiye Türkçesinden bazı özellikleri yapısında barındırır. Değişik Türkçe kollarından beslenmesine karşın, en çok Türkiye Türkçesine yakınlık gösterir (Bozkurt 2002: 278).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de Arapça ve Farsça kelime görülmektedir. Bu tür ödünç kelimelerin kullanılışında Anadolu ve Rumeli ağızları ile Balkan Türk ağızlarından ayrılan bir durum yoktur. Hepsisi de tarihi Türkiye Türkçesinin mirasıdır.

Diğer Türkmence ve Azerbaycan Türkçelerinde olduğu gibi Gagavuzcayla Türkiye Türkçesi arasında daha çok sesbilimsel yönden farklılıklar vardır. Gagavuz Türkçesinde büyük ve küçük ünlü uyumu genelde korunmuş durumdadır (Özkan 1995: 263).

Oğuz dillerinden ve Türkiye Türkçesinden değişik olarak Gagavuzcada çok yaygın biçimde söz başında y- ulaması bulunur.

Örnek: yetek- etek

Yilik- ilik

Yeksi- eski

Yet- et gibi. (Bozkurt 2002: 279)

iyelik eki tüm Oğuz öbeğindeki gibi olmasına karşın kimi ayrılıkları de içerir. – k ile biten sözcüklere iyelik eki geldiğinde bu –k ünsüzü düşer ve ünlü uzar:

Örnek: soka-am- sokağım

Soka-an- sokağın

Sokaa- sakğı

Soka-amıs - sokağımız

Soka-anıs- sokağınız

Sokak-ları- sokakları

Gagavuzcada Oğuz dillerinden ayrı olarak yalnız 3. tekil kişi iyelik eki ile kullanılır:

ool-u oğlu

Aqlı- aklı

Böylece bu tür sözcükler ikinci bir iyelik eki alabilirler: oolu- su – oğlu, Aqlı-sı- aklı (Bozkurt 2002: 280).

Edatlar bakımından Gagavuzca Türkiye Türkçesinden çok farklı ayırım göstermez. Bazen ses olayları nedeniyle edatların kullanımında farklılıklar vardır.

Gagavuzcada kullanılan son çekim edatları: kadar, aşırı, dek/dak, dan, -nan, gibi, görä, başka, deyni, için, üzere, kaari, beri, +a karşı, la, nicä, nasıl, bilä, genä, dooru, karşı

Türkiye Türkçesinde bazı Türkologlar edatları ayrı başlık altında incelerken bazı Türkologlar ise ünlemleri ve bağlaçları edatların alt başlıkları olarak incelemişlerdir. Azerbaycan Türkçesinde ise bu durum ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Batı Türkçesinde Edatların Tasnifi

Dil özellikleri yönüyle ses bilgisi yönünden farklılıklar bulunan Batı Türkçesi edatlar bakımından da bazen benzerlikler göstermektedir. Aynı zamanda edatların farklı kullanımı da Batı Türkçesinde olduğu görülmektedir.

Batı Türkçesinde edatları tasnif ederken M.Ergin'in yapmış olduğu gruplandırma tercih edildi.

Bu tasnife göre Batı Türkçesinde edatlar:

- 1- Ünlem Edatları,
- 2- 2- Bağlama Edatları,
- 3- Son Çekim Edatları, başlıkları altında ele alındı.

Bu çalışmada edatların -Batı Türkçesinde yer alan- Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi arasında benzer yönler ve farklı taraflar ele alındı. Metot olarak edatların tasnifinde Ergin'in tasnifi göz önünde bulunduruldu. Türkiye Türkçesinde sık kullanılan edatlar: *için ile gibi, kadar, göre, doğru, başka, dolayı, beri, ötürü, öte, yana, itibaren, nazaran, mada, ait, üzere(üzre), gayri, böyle, önce, evvel, sonra, geri, karşı, diye, sıra, taraf, dair, rağmen, değin, dek vb.*

M. Ergin edatları fonksiyonlarına göre şöyle sıralamıştır:

- 1- Vasıta ve beraberlik edatları: ile birle
- 2- Sebep edatları: için, üzere, dolayı, ötürü, naşi, diye
- 3- Benzerlik edatları: gibi, biği, tek
- 4- Diğer hal edatları: göre, nazaran, dair, ait, rağmen
- 5- Başkalık edatları: başka, özge, gayri, mada
- 6- Mikdar edatı: kadar
- 7- Zaman edatları: beri, önce, evvel, böyle, sonra, geri, öndin

8- Yön edatları: kadar, değin, dek, karşı, doğru, dapa, yana, taraf, saru, sıra, içeri, içre, üzre, ara, öte

Batı Türkçesindeki Edatların Karşılaştırılması:

Edat	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
İle	İle	İle (Qoşma)	Bilen	Bile, lă (edat)
İçin	İçin	Üçün (qoşma)	Üçin,ötri,sebäpli	İçin(edat)
Gibi	Gibi	Kimi, -tek(qoşma)	Yaly, kimin	Gimi, gibi(edat)
Kadar	Kadar	qədər (qoşma)	Çenli, deñeç	Kadar(edat)
Göre	Göre	görə(qoşma)	görä	Görä(edat)
Nazaran	Nazaran	-	-	-
Mâda	Mada	-	-	-
Dolayı	Dolayı	-	ötri	-
Ötürü, ötrü	Ötürü, ötrü	Ötrü (sebeb-qoşma)	ötri	
Ait	Ait	aid (Yönlük-qoşma)	-	-
Üzere, üzre	Üzere, üzre	-	-	Üzerä
Beri	Beri	bəri(qoşma)	bäri	Beri
Gayri	Gayri	qeyri(qoşma)	Gaýry	
Böyle	Böyle	bələ ki (bağlaç) ?	-	-
Önce	Önce	Qabaq- əvvəl (qoşma)	Öñ, öñürti	-
Evvel	Evvel	Qabaq- əvvəl (qoşma)	ozal	-
Sonra	Sonra	Sonra(qoşma)	Soñ, beyläk	Sora
Geri	Geri	-	-	-
Karşı	Karşı	Qarşı (qoşma) yönlük hal	garşı	Karşı(edat)
Doğru	Doğru	Doğru (qoşma) yönlük hal	Tarap, dogry	Dooru(edat)
Diye	Diye	-	-	Deyni(edat)
Sıra	Sıra	-	Bilen	-
Yana	Yana	-	-	-
Taraf	Taraf	tərəf(qoşma) yönlük hal	Bakā, sarı	-

Başka	Başka	Başqa(qoşma) çıkışlık hal	Özge, başga	Başka, kaari, kaarä(edat)
Dair	Dair	Dair(qoşmq)yönlük hal	-	-
Rağmen	Rağmen	-	-	-
Değın		-	degin	Dan, dän(edat)
Dek	Dek	dək(qoşma) yönlük hal	Dek, dey	Däk, dak(edat)
Birle	Birle	-	-	-
Bigi	Bigi	-	-	-
Tek	Tek	Tek(qoşma) yiyelik hal	täk	-
Ara	Ara	-	ara	-
İcre	İcre	-	İcre(arxaik)	-
Dapa	Dapa	-	-	-
İçeri	İçeri	-	içeri	-
Dışarı	Dışarı		Daşary, daşy	-
Özge	Özge	Özge(qoşma) çıkışlık hal	özge	-
Nâşi	Nâşi	-	-	-
Öte	Öte	-	Öte(arxaik)	-
Sarı	Sarı	Sarı(qoşma)yönlük hal	sarı	-
Öndin	Öndin	-	-	-

Yukarıda belirtilen Türkiye Türkçesinde kullanılan edatlardan sarı, öte, öndin, nâşi, özge, dışarı, içeri, dapa, içre, ara, tek, bigi, birle edatları bugün itibariyle ya çok seyrek kullanımda ya da kullanımdan düşmüş durumdadır.

SONUÇ

Batı Türkçesinde edatların birçoğu benzerlik arz ederken bazıları da farklılık göstermektedir. Azerbaycan'daki Türkologlar edatlar üzerinde bir birlik sağlanmış durumdadır. Hemen her gramer kitaplarında edatları ayrı bir başlık altında alarak ünlemleri ve bağlaçları edattan ayrı değerlendirmişlerdir. Azerbaycan Türkçesinde edatlar ve benzer kelime türleri yardımcı kelimeler olarak değerlendirilir. Yardımcı kelimeler: *Qoşma, bağlayıcı, edat, modal sözler ve nida'dır*. Bu kelimelerin tek başlarına anlamları yoktur; tek başlarına cümle ögesi olamazlar; ek kabul etmezler ve değişmezler. Türkiye Türkçesinde edalar tasnif edilirken farklı görüşler söz konusudur. Ergin edatları ünlem, bağlama ve son çekim edatları başlığı altında ele alırken, bazı dilciler ünlemleri

ve bağlaçları farklı kategoride ele almışlardır. Türkmen Türkçesinde edatlar “kömekçi atlar” yani yardımcı kelimeler şeklinde isimlendirilmiştir. Türkmen Türkçesinde de edatlar, edatlar, ünlemler, bağlaçlar ve modal sözler (yardımcı unsurlar) olarak ele alınmıştır. Gagavuzcada da edatlar, bağlaçlar ve ünlemler şeklinde sınıflandırılmıştır. Diğer taraftan Batı Türkçesinde edatların tasnifi de farklılıklar vardır. Batı Türkçesindeki Arapça, Farsça edatların oranına bakıldığında Azerbaycan Türkçesinin diğerlerine göre daha çok olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- 1-Atabay, Neşe, Kutluk, İbrahim, Özel Sevgi, Sözcük Türleri (1983) (Yayıma hazırlayan Doğan Aksan), Ankara: TDK Yayınları.
- 2- Azerbaycan Dili (2007), Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nesimi Adına Dilçilik Enstitüsü, Bakü: Şarq- Garb Yayınları.
- 3- Banguoğlu, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- 4- Bilgegil, M.K. (1984), *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- 5- Bozkurt, Fuat (2002), *Türklerin Dili*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- 6- Buran, Ahmet, Aklaya, Ercan (2001), *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- 7- Ediskun, Haydar (1996), *Türk Dilbilgisi*, Ankara: Remzi Kitapevi.
- 8- Ercilasun, Ahmet Bican (1997), *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- 9- Ergin, Muharrem (1981), *Azeri Türkçesi*, İstanbul: Ebru Yayınları.
- 10- Göker, Osman (1997), *Uygulamalı Türkçe Dilbilgileri*, İstanbul: MEB Yayınları.
- 11- Hacıemioğlu Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB. Yayınları.
- 12- Hebibli, Reyhan (2006) Azerbaycan Dili, (Üniversitelerde Yabancı Öğrenciler İçin Derslik), Bakı: Nurlan Neşriyat.
- 13- Hengirmen, Mehmet (1997), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları.
- 14- <http://www.bibilgi.com/Bat%C4%B1-T%C3%BCrk%C3%A7esi> (28.09.2009).
- 15- (<http://www.frmtr.com/turk-dili-ve-edebiyati/1531280-turkcenin-gelisim-evreleri.html>) (28.09.2009).
- 16- Hüseyinzade, M., (1983), *Müasir Azerbaycan Dili*, Morfologiya, 3. Hisse, Bakı: Maarif Neşriyatı.
- 17- Kara, Mehmet (2005), *Türkmen Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi.

- 18- Koç, Nurettin (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- 19- Komisyon (1980), *Muasir Azərbaycan Dili*, 2. Cilt, Bakü: İlimler Akademisi Nesimi Adına Dilçilik Enstitüsü Yayınları.
- 20- Komisyon, (1999), *Türkmen Diliniň Garmmatikası*, Asgabat: Türkmenistanyň Prezidentiniň Yanındagy Ilm we Tehnika Baradaky Yakary Geňes Magtimguly Adyndaky Dil we Edebiyat Istituty.
- 21- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK. Yayınları.

**1980-1990'LI YILLARDA SOSYAL VE SİYASAL OLAYLARIN
AZERBAIJAN EDEBİYATI SÜRECİNE YANSIMASI**

Memmedova Sevinc ÇERKEZQIZI *

ÖZET

Güncel hem de çelişkili olaylarla zengin olan XX. yüzyılın 80-90'lı yılları, Azerbaycan'ın edebiyat çevresini de etkilemiştir. Bu yıllarda gelişen toplumsal-siyasi olaylar edebi süreci de etkilemiş; edebiyatta yeni değerler, temayüller yaranmıştır. Bağımsızlık, milli bilinçlenme, tarihe dönüş, mücadele, bağımsızlık kavramları edebi sürecin temelini oluşturmuştur. Azerbaycan edebiyatı yeni aşama olan her şeyden önce milli bağımsızlık tefekkürü ile nitelenen, çeşitli oluşum temayülleri ile ihtiva olunan, konu, içerik bakımından yeteri kadar zengin olan bu dönemde edebi süreç önceki merhalelerden seçilir.

**FORMATION OF NEW CREATIVE TENDENCIES IN AZERBAIJANI
LITERATURE**

(80-90's Of The 20th Century)

ABSTRACT

The paper focuses on the study of formation of new creative tendencies (80 s-90 s) of the 20th century) in Azerbaijani literature. It consists of an introduction, three chapters, a conclusion and list of the used literature.

The Introduction gives overall review of research works dealing with periodization of history of Azerbaijani literature of the 20th century and polemics around socialist realism.

The paper studies the problem of periodization of history of Azerbaijani literature of the 20th century, considers regularity of development of artistic consciousness and determines the criteria of comprehension and reflection of tragic contradictions of 80 s in the 20th century in a new way.

Moreover, the holistic study of literary tendencies in the late 20th century (80s-90 s) gave an opportunity to study the experience of Azerbaijani literature of the late 20th century.

The paper retraces the vector of spreading new tendencies in the literature of 1960s-80s and analyzes interpretations of new trends in creative works by R.Rovshan, V.Samadoglu, Elchin, S.Sarvan, M.Kehnagalah and others.

Undoubtedly, such general theoretical issues as: role disclosure of art criticism in formation of new tendencies, study of the literary process and

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nizami adına Edebiyat Enstitüsü, doktora öğrencisi

creative problems in the context of «Soviet literature», as well as determination of peculiarities of the literary process in the period of national independence are also of scientific interest. Scientific novelty of the research is that the state of Azerbaijani literature of the late 20th century is, for the first time, covered basing on the creative works by certain authors within the framework of common subject matter in the context of other systems.

In the Conclusion, the whole research is summarized, and relevant conclusions are drawn. Conclusions presented in the research extend and supplement the known propositions about development regularities of Azerbaijani literature in the specified period of time.

Tüm devrimler ve siyasal çatışmalar tarih boyu toplumun sosyal hayatına temel değişiklikler, siyasal, ekonomik çelişkiler getirmektedir. 80-90'lı yıllarda da aynı olaylar yaşanmıştır. Yeni düşünce ışığında ve Ermenilerin Dağlık Karabağ, Nahçıvan gibi eski Azerbaycan topraklarına iddiada bulunmalarının giderek arttığı ve bu doğrultuda faaliyete geçtikleri bir zamanda ulusallıkla enternasyonalizmin çelişkisi üzerine teori ve savlar sadece alaya neden olabilir. Karabağ'la bağlı her kararın, kaybın edebi sürece etkileri güçlenmekteydi. Karabağ'da ve Bakü'de oluşan olaylar, giderek edebi publisistikaya olan eğilimi artırır. Bu zaman edebi eserlerin yazılmasına olan ilgi azalır. İlk önce şu nedenle ki, halk yazardan, şairden, aydından gelişen olaylara hızlı cevap sergileme talebinde bulunmaktaydı. Yazar, publisist Karabağ'ın sorunları, halkın, milletin karşısında duran görevleri üstlenme yolunda elinden geleni yapmaya, yazıp yaratmaya çalışırdı.

Lakin kaydetmek lazımdır ki, bu dönemin edebi sürecinde birbirine aykırı çeşitli olaylar da var olmuştur ki, bunlar edebi sürecin canlılık ve zenginliğini sağlamıştır. Bir yandan Sovyet ordusunun yaptığı 20 Ocak katliamı, kaybedilmiş topraklar, diğer yandan halkın bağımsızlık uğruna verdikleri mücadele edebi süreci de rahatsız eden olaylardan olmuştur. İşte 1990'lı yılların ortalarından başlayarak ülkemizin politik yaşamında olduğu gibi, edebi kültürel, manevi yaşamında da tarihe geçen olaylar dikkati çekmektedir. Edebi süreç ağır günlerini arkada bırakarak yeni bir yola yönelmiştir. Kesinlikle söylemek olur ki, edebi süreci bu ağır, «kötü durum»dan 1993 yılında yeniden hâkimiyete dönen Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev kurtarmıştır. İşte onun önlemleri, amaca yönelik eylemi sonucunda edebiyatta, edebi süreçte bir ilerleme olmuştur.

1997 yılının ekim ayında bağımsız Azerbaycan'ın yazarları kendilerinin ilk Kurultayını düzenlemişler. Bu, genellikle, Azerbaycan Yazarlarının X. Kurultayı olarak bilinmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı yazarların bu toplantısına bütün iş gününü adanmıştır.

Azerbaycan edebiyatına vakıf olan, klasik şiirin koruyucusu ve uzman sanat adamlarının her zaman yakın arkadaşı liderimiz Haydar Aliyev, Kurultayda konuşurken söylemiştir: «Şüphesiz ki, ben sizin Kurultayın işlerine karışmak düşüncesinde değilim ve biliyorsunuz ki, eski zamanlarda da karışmamışım. Eski zamanlarda, totaliter rejim adlandırılan zamanda en dokunulmaz kişilerden birisi bizim yazarlar, kültürel alan olmuştur. O zaman bizim kültürde, edebiyatta, genellikle, bu önemli kültürel alanda bir ideoloji hareket vardıysa, şimdi bu da kaldırılmıştır, yok. Bir partinin ideolojisi yok, bir egemen ideoloji yok. Hepimizin bir ideolojisi var: Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve bağımsızlığın ebediliği».

Büyük liderin söylediği bu fikirler 90'lı yıllar (yalnız edebi sürecin değil, hem de siyasi elitanın) edebi sürecinin karşısındaki en önemli görevlerindendir. Gerçekten bağımsız Azerbaycan'ın edebi sürecinin temel sütunlarından birisi Azerbaycan'ın bağımsızlığını yansıtmak ve edebiyatımızda yaşatmaktan ibaretti. Çünkü tarih boyu milli ideallerin ve milli düşüncenin taşıyıcısı olan edebi düşünce, 90'lı yıllarda da şiirin, nesrin, publisistikanın ve dramaturjinin yardımıyla hayatımızı yansıtmaya, ona edebi açıdan değer vermeye çalışmıştır. Yani edebiyat halkın milli ruhu, ahlaki, maneviyatı gibi, onun bağımsızlığının, siyasi varlığının da üstlenicisi olmuştur.

Bu açıdan 80-90'lı yıllar edebi süreci son yüz yılda farklı bir dönem yaşamıştır; bu dönemi, her şeyden önce, XX. yüzyılın başları ve 20'li yıllarıyla kıyaslamak mümkündür. Bu dönemde edebi çevre ve edebi süreç gelişmelerle dikkat çekiyor, edebiyatta milli bilinçlenme güçlenir, yaratıcı adamların sanat meydanı bir kadar da genişlenir. Edebi düşüncede halk, toprak, vatan kavramları çoğalmaya başlıyor. İdeoloji değişir, yeni ideoloji prensipler (aynı zamanda yeni edebi, kuramsal) oluşur, siyasi dünya görüşler, insan psikolojisi değişir. Toplumda aydın ve publisistin rolü artır. Bağımsızlık duyguları edebiyatın temel konularından birisi olur. Milli bağımsızlık mücadelesinin 80'li yılların sonlarında bütün türlerde edebiyatta yansıyışı siyasi süreçlere de etkisini göstermiş olur. Ve nihayet, bir yüzyılda ikinci kez Azerbaycan bağımsızlığını kazanır. XX. yüzyılın sonuncu on yılında edebi süreç de bağımsızlık dönemini yaşıyor.

Bağımsızlık döneminde edebi sürecin dikkat çeken özelliklerinden biri de onun yeniden yaratılması, yeni münasebetler (toplumsal, politik, ekonomik, edebi, kültürel vs.) sisteminde oluşmasıdır.

Bağımsızlık döneminin ilk yıllarında toplumsal-siyasal olayların doruğuna ulaştığı bir dönemde edebi sürecin karşısında kesin amaçlar belirlenmese de, buna doğru gidiliyordu. Çağdaş edebi süreç yeni münasebetler sisteminde milli edebiyat kavramını yaratmalıydı. Lakin toplumsal yaşamın özelliği milli yazar kavramına zarar vermemeliydi.

Milli edebi sürecin (aynı zamanda milli edebiyatın) oluşma süreci çok yavaştı. Bu sorunu eleştirmen N.Caferov da gözlemleyerek «Çağdaş edebi süreç veya «fevkalade durumda düşünceler» adlı makalesinde yazıyordu: «... Son bir-iki yılda, bütün manevi-toplumsal zorluklara rağmen, milli yazar kavramı ye-

niden oluşur; kitlesel tarihi süreç, şöhret isteğinin kaldırılması, kişisel çekişmelerin yeni biçimde görünümü vs. milli yazar kavramının belirleşmesini «ne kadar etkiliyorsa, siyasi ideoloji «kendisini onaylama»nın edebi-toplumsal «kendini inceleme» olgusu da yaklaşık olarak o kadar etkiliyor»

Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra sosyalist edebi süreç kendi görevini tamamlamış olur ve onun yerini hiç kimseden asılı olmayan milli edebi süreç tutur. Bu edebi süreçte ise milli çıkarları amaçlayan yazarlar - B.Vahabzade, İ.Şihli, S.Rüstemhanlı, A.Abdulla, M.Araz, H.Rza, Anar vd. özellikle dikkat çekiyorlar. Bu yazarların sımasında toplumsal-siyasi düşüncüyü etkilemek mümkün olur; halk onlara inanır, onları meydana davet edir, arkalarınca gitmeye çalışırdı. «Cinayet günü» romanı ile mevcut sistemin çerçevelerini çöktüren Yusif Semedoğlu meydan zamanı toplumsal aktivitesiyle yeniden halka yol gösterdi. Vagif Semedoğlu, R.Rövşen, M.Yagub, S.Rüstemhanlı, M.İsmayıl milli edebi düşüncüyü toplumsal-siyasi tefekkürle birleştiremediler. Lakin bu dönem edebi sürecinde mevcut olan bir eğilimi de göz ardı edemeyiz. O da sık sık değişen olaylar fonunda yazarların bir cepheden (yahut partiden, toplumdan, gruptan) diğerine geçmesidir. Sık sık gerçekleşen hâkimiyet değişikliği de onların siyasi konum ve tutumlarında yer değişmelerine ortam sağlıyordu. Bu yolda edebi süreci doğru yolla götüren kişiler de oldu. İ.Şihli yeni toplumsal-siyasal süreçlerde yazar kişiliğini koruyabilmekle birlikte yeni milli yazar görüngüsünün yaranmasında da bir örnek oldu. Eleştirmen N.Ceferov'un kaydettiği gibi: «Çağdaş milli yazar fenomeninin en tipik tezahürü (yani çağdaş edebi sürecin en önemli ürünü) İ.Şihli oldu. İ. Şihli edebiyata her zaman karakter getirip, bu kez ise kendi karakterini getirir ve bu zamana kadar yazdıklarının bütünlükle «yaşam gerçeği»ne dayandığını onayladı».

Şüphesiz, «Deli kür» yazarı İ.Şihli, «Gülüstan»ın yazarı B.Vahabzade eserlerinde olduğu kadar yaşamda, toplumsal mücadelelerinde de doğallıklarını koruyabildiklerinden mitinglerde, Ali Sovyet'in toplantılarında halkın sözünü dile getirebilir ve halkı temsil ediyorlardı. Onların söyledikleri fikir ve mülâhazalar toplumsal-siyasi tefekkürün edebi düşüncede değişimi değildi, eserlerindeki yıllar boyu halk düşüncesiyle yaşayan ve yaşatan mantıktı ki, şimdi de halkı geleceğe götürmeye çalışırdı.

Halil Rıza, Yusif Semedoğlu, Sabir Rüstemhanlı, Vagif Semedoğlu, Memmed İsmayıl, Rüstem Behrudi gibi şair, yazar ve publisistler belli olaylar zamanı edebi süreçle toplumsal faaliyeti birleştirebildiler; meydan olaylarında yazar imajlarını diplomat, siyasi harekâtçı imajlarıyla değiştirdiler. 90'lı yılların ortalarına doğru ise yeniden edebi sürece dönerek ya edebi yaratıcılıkla uğraştılar, ya da parlamentoda başladıkları yolu devam ettirdiler.

Şüphesiz, burada yazarların hepsi aynı siyasi konum sergilemediler; siyasi hâkimiyette yer alanlar olduğu gibi, muhalefet cephesinde kalanlar da oldu. Her halde bu olgudur ki, toplumsal-siyasal olaylar fonunda halk yazarın sözüne inandığı gibi, onu önünde görmek istedi, toplumsal, manevi ahlakına tapındı.

Bütün bunlarla birlikte edebi sürecin teşekkül oluşma sorunlarına dikkat çekerken bir meseleyi kaydetmeliyiz ki, bu aşamada edebiyat bütün iç çelişkileri, edebi olguları, gelişme istikametlerindeki tezatlarıyla geçit aşamasını hatırlatır. Ve bu geçit dönemi bugünümüze kadar devam etmemiştir. Bu dönemdeki edebiyatımızın niteliği (veya sayısı) ise belirli olarak edebi süreçten asılı olsa da, bütünlükle onun suçu değildir; yeni münasebetler sisteminin oluşması, siyasi olayların etkisi, milli bağımsızlık döneminde yeni perspektiflerin açılması, dünyaya açılmanın zorluğu vs. edebi sürecin ve edebiyatın gelişimini etkileyen nedenlerden olmuştur.

Elbette, 80'li yılların sonu 90'lı yılların başlarında edebiyatın sesinin yüksekte duyulmaması, düzyazı, şiir, piyes vs. edebi açıdan önemli eserlerin evvelki verimlilikle yazılmamasını edebi kriz gibi değerlendirmek yanlıştır. Bu doğal durum gibi algılanmalıdır; çünkü çağdaş dönemde milli varlığımızın statüsü belirleştirilirdiğinde edebiyat kenardan seyirci konum sergilemedi ve toplumsal-siyasi süreçlere koşulmak zorunda kaldı.

Bu amaçla kendine dönme, köke bağlılık, milli bağımsızlık duygularının betimlenmesi, tarihe objektif bakış vs. temel motiflerdi. Şüphesiz, bu süreçlerde şiir daha çevik tür olarak dikkati çekiyor. Azerbaycan şiiri bu yıllarda mikyasına, içeriğine göre tarihi bir yol kat etmiştir. Bu yolu ancak 1918-1920'li yıllarda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde yaranan milli vatanperverlik marşları ile kıyaslamak olur. Bellidir ki, 80'li yılların sonu 90'lı yılların başlarından, Azerbaycan'da geçen olaylar (sosyal-manevi, toplumsal-siyasi vs.) estetik düşüncede de kendi ifadesini bulmuştur. Uzun yıllar boyu şiirde sakladığı ve gizli anlamlarla ifade ettiği bağımsızlık, vatan, toprak duygularını açık şekilde ifade etti.

B. Vahabzade bu defa bağımsızlığı içinde yaşayarak sosyal-psikoloji duygularını yansıtır:

Nerden esti deli rüzgâr?
Bu gün dert de benden uzak.
Gönlüm oldu harabazar,
Talan benim içimdedir.
Bulmak için doğru yolu,
Çok belledim sağ, solu.
Hem dost, hem de en korkulu,
Düşman benim içimdedir.
Ben aranda dağ istedim,
Zil karayı ak istedim.
Zamandan kaçmak istedim,
Zaman benim içimdedir.

Karabağ uğrunda savaşlar ve vatan yolunda canından geçmiş, kahramanlık örnekleri sergilemiş ayrı ayrı kahramanlar hakkında da çoklu şiirler, romanlar yazılmıştır. Bu şiirlerde milli ve harbi vatanperverlik motifleri dikkati çekmektedir.

90'lı yıllar Azerbaycan şiirinde yeni poetik düşünceni temsil edenler de olmuştur. Onların şiirlerinde tenhalık, kişisel duygular, ölüm, dünya gibi kavramların poetik algılanışı özel önem arz eder. Bu şairler içerisinde Arif Abdullazade, Vagif Samedoğlu, Ramiz Rövşen, Adil Mirseyid, Akif Samed, Tofiq Karakaya, Samed Karaçöp, Gulu Ağses, Deyanet Osmanlı, Salam vb. şairlerin yaratıcılığını özellikle kaydedebiliriz.

Bütünlükte ise, şiirde gözlemlenen süreçler onun düşünce bağımsızlığına, çok sesliliğine ortam oluşturmuş oldu ve yeni poetik yollar, temayüller ortaya çıktı.

Şiirde ve publisistikada olaylara hemen cevap verebilinirdiyse, aynı sözleri düzyazı hakkında söylemek imkânsız. Çünkü düzyazı bu açıdan başka özelliklere sahip. Nesrin yavaş yavaş gelişmesinin nedeni yalnız bu değildir; nesir eserlerinin hacimce genişliyi, olay ve süjenin büyüklüğü, aynı zamanda eserlerin yayın zorlukları bu olgular içerisinde.

Lakin Azerbaycan edebi nesri Azerbaycan'da ve dünyada baş veren süreçlere bigâne kalmamış, aksine, az kuvve ile olsa da, ayrı ayrı öykü, povest ve romanlarda bu süreç yansıtılmıştır ki, bu da 90'lı yıllar Azerbaycan edebi nesrinin rengârenkliğini temin etmiş olur. 90'lı yıllar edebi sürecinde yaranmış düzyazı eserlerini konu ve değindiği sorunlar açısından birkaç yere ayırabiliriz:

1. Sovyetler Birliği'nde, aynı zamanda Azerbaycan'da aşıkılık ve demokrasi ışığında gelişen olayların tasviri; topraklarımızın saldırıya uğraması.
2. 20 Ocak ve Karabağ savaşında Azerbaycan halkının haklı mücadelesinin yansıtılması.
3. Tarihi (yakın ve uzak) geçmişi yansıtan düzyazı örnekleri.
4. Çağdaşlığı ihtiva eden ve yaşamın ciddi sorunlarını ele alan eserlerin yazılması.
5. En yeni nesir (modernizm, postmodernizm vs.) düzyazı örneklerinin yazılması.

Şu orantılı tasniften de belli olur ki, çağdaş Azerbaycan nesrinin konu ve üslup rengârenkliği mevcuttur.

V.Babanlı'nın «Ana İntikamı», Z.Karayev «Karabağ Düdemesi», F.Koca'nın «Ölüm Ayrılık Değil», A.Abdullazade'nin «Kanlı Hatıra», S.Ehmedli'nin «Ahiret Sevdası», E.Emirli'nin «Meydan», Nigar'ın «Taş Hasar», M.Oruc'un «Göçürülme», A.Abbas'ın «Batmankılıç» vs. eserlerde toplumdaki manevi-ahlaki süreçlerle birlikte, Azerbaycan halkının sorunları, yaşadığı zorluklar deportasyonlar ve Karabağ savaşı dayanır.

90'lı yıllarda öykü türü yalnız verimliliğiyle değil, hem de biçim ve içerik açısından yeni bir aşamaya girer. K.Abdulla, S.Nezirova, E.Muğanlı, M.Bekirli,

Z.Esgerova, S.Aran, R.Tağı, E.Ellezoglu, H.Koca, M.Ceferov, Q.Fikretoğlu, B.Veziroğlu, A.Dadaşov, N.Qenber, S.Alışarlı, E.Hüseynbeyli, Q.Elisaoğlu vb. onlarla yazarın öykülerinde yeni yaratıcılık arayışları dikkati çekiyor.

Şüphesiz, çağdaş Azerbaycan nesrinin önemli olayı gibi detektifin Azerbaycan edebi sürecinde tam olarak işlenişidir. Macera-detektif türü yazar Çengiz Abdullayev'in simasında türün verimliliğinin artırmakla birlikte, kendisini dünya edebiyatında bir yazar gibi onaylamıştır.

90'lı yıllar edebi sürecinde oyunculuk da gelişme göstermiştir. Bağımsızlık döneminin dramaturji gelişim sürecini gözden geçirirken aşağıdakileri gözlemleyebiliriz; ilk zamanlarda konu özgürlüğü olsa da, her şeyin tenezzüle doğru gittiği bir zamanda tiyatroya ilgi azalır. Tiyatrolar bağlamak tehlikesi karşısında kalır. Yeni ekonomik ilişkiler tiyatroların kendi hesabına yaşamalarını koşullandırdığından ve oyunlara devlet tarafından maliye ayrılmadığından bir süre bu alanda gerileme söz konusudur. Tiyatronun gelişmesinde büyük rol oynayan iki tiyatronun - Akademik Milli Dram Tiyatrosu'nun ve Müziksel Dram Tiyatrosu'nun uzun süre tamirde olması oyunculuğun gerileme nedenlerindendir. Bununla birlikte, 90'lı yıllar edebi sürecine göz attığımızda az geçmeden yeni oyunların kaleme alındığını görmekteyiz. 90'lı yılların başlarında İ.Efendiyev'in eserleri dikkati çekiyorsa, ikinci yarısında bu alanda eser verenlerin sayısı çoğalır. İ.Efendiyev'in yazdığı «Sevgililerin Cehennemde Visali», «Tenha İyde Ağacı», «Deliler ve Akıllılar», «Hükümdar ve Kızı» gibi piyesler bağımsızlık döneminin ilk yıllarında dramaturgiyaya yeni istikamet, yön vermiş oldu.

B.Vahabzade'nin «Kendimizi Kesen Kılıç», «Rekabet», E.Emirli'nin «Onun İki Kaburgası», «Yirmi Yıldan Sonra», «Varlı Kadın», E.Semedli'nin «Barışık Olmayacak», N.Resulzade'nin «Nonsens», V.Babanlı'nın «Ana İntikamı», D.Mehdi'nin «Valeh, Köye Dön», İ.Velizade'nin «Hoş Amaçlar Kurbanı», M.Haqverdiyev'in «Ah, Kadınlar, Kadınlar» vs. eserlerinde toplum olaylarına dikkat çekilir. Bundan başka Y.İsmayılov'un «Mültecilik», H.Hesenov'un «Brüssel'den Mektuplar», H.Mirelemov'un «Vicdanın Hükümü», R.Novruzov'un «Henüz Seviyorum Söylememişim». H.Orucov'un «Bu Dünyanın Adamları», A.Hesenoğlu'nun «Mağara» vs. eserlerde toplumumuzun genel imajı betimlenmiştir.

SONUÇ

Bağımsızlık döneminde bazen aktif, bezen ise pasif olmakla edebi süreç devam etmiştir. Bunun nedeni, her şeyden önce, döneme has özellikler olmuştur. Buna rağmen kesinlikle söylemek olur ki, bağımsızlık döneminde edebi süreç yeniden oluştu, gerek şiirde, gerekse düzyazı ve oyunlarda gerçek sanat eseri sayılabilecek eserler yarandı.

Edebi süreç artık toplumsal-siyasi süreçlere bağlı kriz durumundan çıkmış, yeni, bağımsız, hiç bir «izm»den beslenmeyen edebi bir çevre gelişmiştir.

Bu edebi çevrede sanatçının kişisel üslubunun, manevi bağımsızlığının ifadesi için zorlamaya dayanan bir yöntem uygulanmamıştır. Edebi süreç demokrasi ve gerçekçilik ışığında yeni manevi ahlaki değerleri ile ekonomik ilişkiler düzleminde oluşmuştur.

KAYNAKÇA

- 1."Azerbaycan" dergisi (1960-2005'li yıllar).Bakı: Azərneşr,1967.
- 2.Azerbaycan yazarlarının X. Kurultayı. Bakı: Azərneşr,1998,280 s.
- 3.Ceferov N.Genezisden tipologiyaya doğru.Bakı:BDU,1999,160.
- 4.Ceferov N.Azerbaycanşünaslığa giriş.Bakı:AZATAM,2001,256 s.
- 5."Edebi tenqid".1992,N1.

TOPLUMSAL VE KURUMSAL AÇILARDAN TÜRK KADINININ SİYASAL SİSTEM İÇİNDEKİ YERİ

Suavi TUNCAY*

ÖZET

Türk kültür ve sanatı ile çağdaş medeniyet içindeki yerini tayinde bir çok etkeni değerlendirebiliriz. Ancak Türk tarihi incelendiğinde Türk kadınına verilen değer bugün bile erişemediğimiz bir sonuçla bizi karşılaştırır. Kağan ve Hanın yanında devleti yöneten Türk kadını bugün hak ettiği yerde bulunmuyor. Eğer bir ülke kalkınacak ve refah toplumu olacaksa kadının üreten ve topluma katmadığı veren bir önemli varlık olduğunu bilmesi ve siyasal ve sosyo-kültürel politikalarını çağdaş uygarlık düzeyine yakışır olarak belirlemesi gerekiyor.

Anahtar Kelimeler: Türk kadını, siyasal, sosyal, kültürel, kalkınma ve refah

THE PLACE OF TURKISH WOMEN WITHIN THE POLITICAL SYSTEM FROM SOCIAL AND THEORETICAL POINTS OF VIEW

Suavi TUNCAY

ABSTRACT

Many criteria can be considered while establishing the place of Turkish culture and art in contemporary civilization. However, an assesment of the Turkish history will reveal that the value given to women cannot be matched even today. The Turkish woman who used to rule states side by side by khans and sultans are no longer at a position she deserves. If a country desires to develop and become a prosperous society, its rulers should be well aware of the fact that women are assets that produce and contribute to their society, and the administrators should determine their political and socio-economic policies according to the standarts of contemporary civilization.

Key Words: *Turkish women, political, social, cultural, development and prosperity*

GİRİŞ

Herhangi bir olay ve olguyu incelerken sadece bu olgu ve olaya yönelik bir değerlendirme yapılamıyor. Bu nedenle isabetli kararlar alınabilmesi için kavramların doğru algılanması ve ona bireylerin, grupların ve kurumların farklı değerler atfetmemesi gerekiyor. İşte bunun için bireylerin ve özellikle de

* Yard. Doç.Dr. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi

yöneticilerin ön yargı denen olumsuz önkabullerinden kurtarılması kaçınılmaz oluyor. Belçika'da ele aldığımız bir çalışmada göç ve Türk kültürü ile AB sürecinin örtüştürülmesinde ortaya attığımız "psikolojik algı" kavramı sadece bu olay ile değil, tüm diğer alanlarla da bir değerlendirme yapabilmemiz için bize ipuçları veriyor. Bu nedenle Toplumsal ve kurumsal açılardan Türk Kadınının siyasal sistem içindeki yerinin tam anlaşılabilmesi için; "psikolojik algı" kavramının anlaşılması gerekiyor.

Çünkü Devletin demokratik düzeni hangi araçlarla sağlayacağına ve hangi politik araçları kullanacağı ve uygulayacağına ulusal iradeyi temsil eden seçilmiş parlamentoları karar verir. Ancak bireyin eylemlerine ve tercihlerine yönelik kararları onun zihinsel süreçlerine dayanan psikolojik algısı ve maddi ve moral içerikli her türden gereksinimleri sonucu verdiği görülür. Devletin yani hükümetlerin aldığı siyasal kararlar içinde bulunan önceliklerin hangi koşullarla uyum ya da uyumsuzluk göstereceği önceden öngörülebilir olmalıdır. Yöneten erkin görevi de budur. Toplumun genel çıkarının yararına olan her kararı almak ve sınamak siyasetçiye verilmiştir.

Ancak bireyin eylemlerine yönelik göç, seyahat, evlilik, iş tutma, sosyal konumunu belirleme vb. gibi yani yaşam standardını ve tarzını ilgilendiren kendi eğilim ve ilgisine ait tüm tercih ve kararları birey sadece kendisi verir. Bu ilgi ve eğilim, tercih ve kararlar bireylerin zihinsel süreçlerine dayanan moral yapısı yani psikolojik algısı, bireylerin her türden gereksinimleri ile de doğru orantılıdır. Kısacası birey kendi kararlarından doğabilecek her türlü zorluğun ya da yanlışın nedenini kendi kararında araması anlamına gelir. Bunun için bireyin sağlıklı bir düşünce yapısına gereksinimi vardır. Bu nedenle bireyin öncelikle psikolojik yani ruhsal durumunun sağlıklı olması kararlarındaki isabetlilik payını da arttırır.

Demek ki bireyin beden sağlığının yanında ruhsal sağlığının da var olması gerekiyor. Kavramları doğru tanımlaması bu tanımlamalarla uygun eylem ve eğilimlerini duygusal motiflerle örtüştürmesi yaşam tarzını temsil eden davranış setleri oluşturması gerekiyor. Bütün bu eylemsel ve düşünsel sürecin bilgi temelli bir düzleme oturması ve bu sürecin doğru anlaşılmasının anahtarı psikolojik algı kavramında yatmaktadır. Şu halde nedir psikolojik algı ona bakmalıyız(bkz.Tuncay, 2008).

İnsanın tarihi derinliklerinden getirdiği, aile, grup, cemaat, birlik, kurum ve toplulukların; öteki olarak konumlandırıp geliştirdiği izleri ve yargıları, korku ve kuşku, coşku ve sevinçleri yani süje ve objeleri mensubu olduğu topluluk üyelerine kuşaktan kuşağa aktarma bilincini (üstünlük ya da aşağılık) duygu, his ve sendrom-hastalık biçimine dönüştürerek; bunlara ait tutku ve değerlerini, eylem ve düşüncelerini pekiştirme, ayrıştırma veya yönetme yeteneğinin, bireyin zihinsel süreçlerine indirgenerek istendik yönde bir algının maddi ve moral içerikli olarak oluşturulmasıdır. Bu çalışmada Türk kadınının yerinin, statüsünün ve oynaması gereken rolünün anlaşılabilmesi

açısından Psikolojik algıya etki eden faktörlerin de ele alınarak incelenmesi ve değerlendirilmesi gerektiğini belirtmeliyiz. Bütün bu faktörler aslında İnsanı çevreleyen tüm doğal ve yapay alanlardır.

SİYASAL ALGI VE İNSAN-TOPLUM İLİŞKİLERİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

İnsan beden ve ruhtan meydana gelmiştir. Sağlıklı bir birey öncelikle beden ve sonra ruhsal açıdan ele alınmalıdır. İnsana etki eden birçok uyarıcı olduğuna göre, insanın bu uyarılara karşı gösterebileceği birçok tepkiler de olacaktır(bkz.Eroğlu, 2005). Bu uyarıların doğru ve iradeye bağlı pozitif algılanması kavram ve olayların, olguların da doğru algılanmasına bağlıdır. Bu bağlamda insanı çevreleyen çevresel alanların neler olduğu konusunda bir yaklaşım öncelikli bir öngörü olarak karşımıza çıkar.

İşte bunları Ekonomik, Sosyal, Kültürel, Siyasal, Teknolojik, Ekolojik, Bilgisel ve İletişimsel Alanların Etkileşim Boyutu Çerçevesinde Gelişen Süreçlerin Tanımlanmasına Etki Eden Faktörler olarak ele alıyoruz(Tuncay,2001, 2002). Diğer yandan bu süreçlerin doğru algılanmasında bireyin içinde bulunduğu ortam ve etki eden diğer genetik, kültürel, sosyal, siyasal ve eğitim düzeyinden kaynaklanan etkenler de önemli sayılmaktadır. Bunları belli başlıklar altında sayabiliriz. Sosyal sorunlar, sağlık sorunları, siyasal sorunlar, kültürel sorunlar, ekonomik sorunlar, psikolojik sorunlar, teknolojik sorunlar, bilgisayarlı sorunlar, ekolojik sorunlar ve iletişimsel sorunlar. Ayrıca sosyalleşme süreci içinde kategorize edebileceğimiz sorunları da; aile içi sorunlar, arkadaş grupları ile ilgili sorunlar, eğitim sorunları, iş yeri sorunları, dini sorunlar, çevre ile ilgili sorunlar ve basın-medya ile ilgili sorunlar olarak ele alabiliriz (Tuncay, 2007, s 121-123). Bütün bunları psikolojik algı bağlamında değerlendirdiğimizde ise uyumsuzluğa neden olabilecek belli başlı sorun boyutlarını aşağıdaki biçimiyle belirtmemiz gerekiyor.

Psikolojik(Algısal Yetiler ve algı yanılsamaları)

- Biyolojik-Genetik(Patolojik Olgular)
- Stres(Beden ve Ruhun yorgun ve kaygı halini almasıdır)
- Doğru İletişim-Etkili İletişim
- Simge ve Sembollerin Dilsel Değeri
- İnanç ve Etnisite Aidiyeti

İnsan ilişkilerinde olduğu gibi siyasal ilişkilerde de siyasal davranışın temelini siyasal temalarla temsil edilen psikolojik algı oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle insanın siyasal davranışlarının siyasal ilgi, bilgi ve sevgi paralelinde geliştirildiğini düşünürsek; bu eylemlerin de İnsanın psikolojik süreçleriyle yakından ilişkili olduğunu, insanın siyasal eğilimleri ve beklentileri sonucunda bir davranış setinin açığa çıktığını söyleyebiliyoruz. Siyasal algının oturtulması gereken temeli ve hedefi sürdürülebilir bir dünya için ortak payda uyum temelli

paylaşılabilirlik ölçüsü(bkz. Erdem, 2001)olmalıdır. Çünkü insanın kendisiyle paylaşmadığını başkasından isteme hakkı yoktur. Demokrasi de böyledir. Herkese ait olan demokrasi vardır. Ama herkes demokrasiyi kendisine göre yorumlayamaz. Özgürlük de böyledir. Özgürlüğün de sınırları vardır. Çünkü özgürlük aynı zamanda sorumluluktur. Devlet kavramı, bayrak ve ulusal hassasiyetler de böyle algılanmalıdır. Bunlara ait simge ve semboller farklı algılandığında ayrışma ve çatışmalar gündeme gelir. Kadın da böyle algılanmalıdır. Toplumun değerleriyle örtüşen bir konum içinde kadın birey olarak algılanmalıdır. Çevre de böyledir. Ortak kültürel değerlerimiz ortak yaşam alanlarımız ortak yönetimlerimiz paylaşılabilir olmalıdır. Bu açıklamalarımızdan sonra siyasal algıya ait bir tanım geliştirebiliriz. "Siyasal algı kişinin psikolojik algısına dayanan örüntülerin siyasal eğilim, beklenti ve toplumsal kültürel motiflerle beslenen ve bunlara ait ulusal simge ve sembollerle temsil edilen siyasal paylaşım dürtüsüdür(bkz. Tuncay, 2007).

Çünkü İnsan davranışlarını açığa çıkaran faktörlerden biri de o topluluğun ürettiği sembollerle orantılıdır. Semboller üç temel amaca yönelir. Zihinsel ekonomi yapmak, İletişim gereksinimimizi karşılamak ve Toplumsal siyasal kimlikleri belirlemek ve onamaktır. İnsanı etkileyen uyarıcılar farklı farklıdır. İnsan uyarıcının etkisel gücüne göre uygun biçimde bir tepki vermektedir(bkz.Sarıbay,1996, 1998). Demokratik tepki demokratik araçlarla yerine getirilir. Bunun içinde asla şiddet yoktur. Uzlaşma demokrasilerin ayrılmaz bir parçası, bu düzen içinde yer alanların da kesin tercihi olmalıdır.

İnsanın zihninde oluşan ve psikolojik faktörlere dayanan içsel uyarılar sonucunda da insan duygusal-reflekse yönelik ve mantıksal-düşünsel temelli tepkiler verebilir. Bunun tam aksi patolojik bir kişilik oluşumuna dayanan ve davranış bozukluğu içinde değerlendirilebilecek olumsuz ve uyumsuz tepkilerde de bulunabilir. Örneğin bunlar şiddet ve terör içerikli ya da cinsel sapma gibi eylem ve davranışlar olabilir. Bunu önlemenin yolu ulusal duyarlılık içinde insana saygı duyabilmek ve ulusal kültürün değerlerinden yararlanabilmekle mümkündür.

Bu nedenle kültürleri burada siyasal kültürü yani siyasal katılma bireyi tanıma ve insan hakkı olarak değer verme ortak simge ve sembollere dayanan etkili iletişimle kurulması gereken karşılıklı görevler olarak kabul edilir. Çağdaş toplumlar bugün sorunları çözebilmek için dünden daha fazla araştırmalar yapmak zorundadır. Görünen odur ki uzun bir süre daha yapmaya devam edecektir. Neden mi? Çünkü ne yazık ki siyasetçiler bu ayrışmalardan beslenmektedir. Nedeni de iktidarlarda kalabilmek için atacağı adımlarda kamuoyu baskısından etkilenmektedir. Kısacası siyasal erk beklentisine yönelik "iktidar-çıkar saiki", önemli ve vazgeçilmez bir tutku olarak zihinlerinde ve siyasal parti ajandalarının gizli ya da açık, söylem ya da eylemlerinin bir köşesinde durmakta siyaset bu düzlem içinde biçimlenmektedir.

Demek ki insana yani bireylere, gruplara ve topluma ait sorunların kategorize edilmesi gerekir ki yöneten siyasal erk bu sorunlara doğru çözümler üretebilsin. Aslında sorunları başka bir biçimde de sıralayabilir, kategorize edebilir, onlara başka bir anlam yükleyebiliriz. Bizce sosyal, ekonomik, kültürel karakterli, psikolojik, siyasal, biyolojik, ekolojik, teknolojik, iletişimsel, bilgisel boyutlu ve karakterli sorunlar gibi ayrı kümelerde daha farklı kategorilere de ayırmak ve bunları alansal olarak irdelemek mümkündür. Esasen yaşam içinde çok çeşitli olan sorunları üç başlık altında da kategorize edebiliriz; 1-Maddi Karakterli Sorunlar, 2-Moral Kaynaklı Sorunlar, 3-Moral ve Maddi Karakterli Sorunlar. Sekiz alan üzerinde var olan sorunların Sağlık Sorunları ve Psikolojik Sorunlar ile artırımı veya azaltılması insan ilişkilerinin anlaşılmasını gerekli kılıyor(Tuncay, 2007, s.122). Şu halde kadının sorunlarını bu çerçevede içinde ele almak ve cinsiyet faktöründen arındırmak gerekiyor. Çünkü kadın da bir insandır ve toplumda önemli bir yeri ve değeri olmalıdır.

KADIN SORUNLARI TOPLUMDA NASIL ALGILANIYOR VE KURUMSAL VE SİYASAL AÇILARDAN KADINA YÜKLENEN DEĞER(SİZLİK) KONUMU

Bu durumu üç başlık altında ele alarak siyasal hayatın içinde olması gereken ve üretim ve iş gücüne katma değer yaratan kadının gerçek konumuna gelebilmesini önleyen nedenler ancak ortaya çıkarılabilir. Bunlar sırasıyla gözleme ve yüz yüze iletişim sonucu elde edilmiş genel kabul durumuna gelmiş toplumsal yargılardır.

A-Toplumsal Açıdan Psikolojik Algı : Çocuk doğuran, ev işi yapan, tarlada çalışan,kocasını memnun eden cinsel bir varlık ve hizmet erbabı.

B-Kurumsal Açıdan Psikolojik Algı : Kafası az çalışan, dedikodu yapan geçimsiz, bilgi donanımı olmayan, işten kaytaran geçimsiz ikinci derece cinsel varlıklar.

C-Siyasal Açıdan Psikolojik Algı: Kadın sorunlarını bilen, kadının bulunduğu evlere girebilen partinin kadın oylarını arttırmaya yarayan, zor siyasal sistemde ikinci dereceden rol verilmeyen cinsel bir varlık.(Dul olduğu için geliyor, bekar olduğu için geliyor, kafadan sakar olduğu için geliyor, iş bulmak için geliyor, iş takip ediyor, hava atmak için burada, tuzu kuru başka işi yok vb.)

Toplum tüm bu ilkel ve küçümseyici psikolojik algıdan kurtarılmalı siyasal ve kurumsal tüm yapılarda kadın önemsenen saygı duyulan bir konuma getirilmelidir. Nasıl olacak bunun sorusu siyasal açılardan da yol haritamızı tayin eder. Bu süreç çift yönlü çalışır. Birincisi önce kadınlarımız buna inanacak Türk kadını olarak onurlu bir duruş ve davranış sergileyecek. Yanlış, farklı ve küçültücü olay ve olumsuzluklara ortam hazırlamayacak, olumsuz bir davranışla karşılaştığında sert tepki gösterecek. Bunların yürütülmesi için bilgi, görgü değerlerimizin önemini kavrayacak,"BİLGİ TEMELLİ BİR TOPLUM"(bkz. Erkan, 1996)algısına kavuşturulacak ortama yönelecektir.

Cahil çoğunluk yerine akıllılık, azınlık yerine çoğunluk, açlık yerine tokluk, fakirlik yerine zenginlik, kültürel yozlaşma yerine üst ana kültür hedefi olacak Türk kadınının. Atatürk'ün gösterdiği çağdaş Türk kadını olacak(Atatürk,1933). Kendine güvenen, sorunlarını ahlak ve fazilet kuralları, örf ve adetlere yönelik çerçeveler içinde dile getirecek, bu yönde güç birliği yapabilecek bilgi donanımını hedefleyen bir konumu hak ettiğini kavrayacak davranış setleri oluşturabilecek yetenekte olmalıdır.

Türkiye'de özellikle kadınların yaşadığı dramatik acıklı durumlar vardır, adeta bir dram bir başka dramı gündeme getiriyor. Kadının olduğu gibi tüm insanları da etkiliyor, kısacası tümüyle hayatımızı değiştiriyor. O halde kadının yaşadığı bu durumu kavramalı ve kalbimizde bu acıları hissetmemiz gerekiyor. Türkiye'nin çok sorunları var. Sorunlar her gün neredeyse değişiyor. Algılamalar farklı ve insanlar kavramlara çeşitli, değerler yüklüyor yaşam tarzları değişiyor. Kişisel psikolojik algılamalarımız ve buna bağlı tutum ve değerlerimiz ve nihayet yaşama ait değerlendirmelerimiz değişiyor. Eleştirel bakış ve çare üretmek adeta kötü bir şey olarak algılanıyor. Daha ileriye gitme yerine konuşan, üreten ve sisteme girdi aktarmaya çalışan bir algının pekiştirilmesi yerine, rekabet temeline dayandırılan ve karşı taraf algısıyla sistemden, örgütten soyutlanmak gündeme geliyor ve insanın değiştirilmesi yeğ tutuluyor. O halde siyasal hayat sosyal kültürel ve ekonomik hayattan ayrı tutulamaz. Daha da ileri gidersek diğer alanlarla da doğrudan ve dolaylı ilişkilidir. Şu halde kadın genel sorunlardan, siyaset de kadın sorunundan arındırılamaz. Aslında kadın sorunlarının başında özellikle kız çocuklarımızı yakından ilgilendiren çocuk yaştaki sorunlarının ortadan kaldırılması gerekiyor. Küçük yaşlarda yaşanan travmalar kız çocuklarının ergenlik ve yetişkinlik çağlarında ruhsal bunalımlara girmesiyle sonuçlanıyor. Sağlıksız anne durumuna gelen kız çocukları evlilik kurumlarında da karşılaştıkları mutsuzluk sonucu çeşitli bunalımlara ve hatta sapmalara doğru bir eğilim gösterebiliyor. Bu nedenle kadını ve çocukları yakından ilgilendiren bu sorun aslında toplumun ortak sorunu olarak karşımıza çıkıyor.

Siyasal açıdan bu sorunun çözümü için aşağıda belirttiğimiz konuların bürokratik idare-psikoloji-sosyoloji-kültür-ekonomi-çevre ilişkileri kurularak bu alanlarla ilgili politik karar alanlarını kapsayan ulusal hedeflere yönelik bilgi temelli master planlamalar(bkz. Tuncay ve diğerleri,2007) ışığında halkla milli eğitim başta medya ve basın işbirliği içinde doğru ve etkili iletişim kurularak sorunların acilen çözümü için yeni ve kapsamlı stratejilerin üretilmesini zorunlu görüyoruz. Milli bir kimliğin oluşturulabilmesi için bunlar son derece önemlidir(bkz. Smith, 1991).Bu bağlamda bazı öneriler sunabiliriz:

1. Nitelikli ve refah toplumu için mutlaka çok çocukluluk önlenmelidir.
2. Aile bağlarının güçlü halde tutulabilmesi içinse aile içi şiddet ortadan kaldırılmalıdır.

3. İstihdam ve üretim esas olmalı, yardımlar ve çocuk parası desteği kaldırılmalıdır.
4. Yerel yönetimler sokağa itilmiş çocukları koruma altına almalıdır.
5. Güvenlik kuvvetleri ile yerel yönetimler işbirliği sağlamalıdır.
6. Milli Eğitim yeniden yapılandırılmalı ve kadrolu eğitimcilere öncelik verilmelidir.
7. Bireylerin çocukluk dönemlerinde ulusal mensubiyet bilincinin oluşturulması sağlanmalıdır. Bunun için özellikle ilköğretim düzeyinde bilgi düzeyi ve sosyal bilinci yeterli düzeye erişmiş olan eğitimciler tarafından eğitilmeli ve kamusal bilince yönelik düşünce yapısı oluşturulması sağlanmalıdır.
8. Ulusal Türk kültürü tüm vatandaşlara özgü güçlü bir bağ olduğu benimsenmelidir.
9. Nüfussal ve eğitimsel açılardan kadın profili çizilerek kadına değer ve anlam yüklenmeli, vasıfsız kadınlarımıza el sanatları gibi uğraşlara yönlendirilmelidir.
10. Kentlere göç önlenmeli ve kentleşme sorunları mutlaka çözümlenmelidir.
11. Yerel yönetimler ve muhtarlıklar olumsuz ve yasal olmayan ikametlerden sorumlu tutulmalı cezai müeyyidelere çarptırılmalıdır.
12. Özellikle kadın ve gençlerimize yönelik istihdam alanları yaratılmalıdır. Gençlik sorunları incelenerek yüksek ideallere yönelik bir grup oluşum süreci başlatılmalıdır.
13. Toplumun her kademesinde tüketim çılgınlığı mutlaka önlenmelidir.
14. Türkçe dili herkes tarafından doğru kullanılmalı ve mutlaka öğretilmelidir.
15. Kadın üzerinden çıkar sağlayan tüm kişi ve kuruluşlara ağır cezalar getirilmelidir.
16. Çocuk Esirgeme Kurumunun bütçeleri ve tüm mal varlıkları Belediyelere devredilmelidir.
17. Güvenlik-Çevre-Eğitim üçgeni içinde denetim yapan yeni bir birim oluşturulmalıdır.
18. Yerel yönetimler "kent odaları" biçiminde bir kent ağ sistemi ile yönetilmelidir.
19. Eğlence yerleri, disko-bar ve buna benzer yerlerin işleticileri ve faaliyetleri sıkı bir kontrol ile izlenmeli, okulların etrafında faaliyet göstermelerine kesinlikle izin verilmemelidir.

20. Kamu kurumlarında giyim kuşam ve kıyafetler resmi bir görevle bağdaşır hale getirilmeli bu konuda işbirliği ve dayanışma sağlanmalıdır.
21. RTÜK denetimleri fonksiyonel hale getirilmeli, her ilde yeni birimler oluşturularak halkın katılımı ile program içerikleri izlenmeli; yıkıcı, bölücü, kültürel erozyon cinsellik ve sapmalar içeren yayınlara yasak koyma ve yapımcılara yönelik yaptırım uygulama hakkı verilmelidir. Halk jürileri oluşturmalı kararlarını doğrudan uygulanabilir hale getirilmelidir.
22. TRT ve Medya bütünlük içinde ve tarafsız bir biçimde bireylerin niteliklerinin artırılması ve ulusal bilincin oluşturulabilmesi için ortak proje ve programlar yapılmalıdır.

Kadınlarımızın temel sorunlarından en öncelikli olanı çocukların yetiştirilmesidir. Çocuklarla ilgili sorunların ortadan kaldırılması kadının hem özgürlük alanını genişletir ve hem de psikolojisini düzenler. Bu nedenle Çocuk Haklarının Korunmasının yasal ve toplumsal yaptırım gücünün temini, Yerel Yönetim ve Merkezi İdare işbirliğinin sağlanması en acil konulardan birisidir. Çünkü Çocuk Hakları, kanunen veya ahlakî olarak dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma; fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi haklarının hepsini birden tanımlamakta kullanılan evrensel kavramdır.

Çocuk hakları, insan hakları kavramının içinde ele alınması gereken bir konudur. Bugün, dünyanın birçok yerinde var olan insan hakları ihlalleri, çocuk boyutunda daha geniş kapsamlı ve büyüterek, müdahale edilmesi daha zor bir şekilde yer almaktadır. Uluslar arası Af Örgütü'nün belirttiğine göre; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, emek sömürüsü, pornografi, şiddet, cinsel istismar ve sapmalar ile uyuşturucu gibi yasa dışılık içeren olumsuz etkenlerin dahilinde, çocuk hakları ihlalleri daha büyük boyutlarda olmaktadır.

Çocukların erişkinlerden farklı fiziksel, fizyolojik, davranış ve psikolojik özellikleri olduğu, sürekli büyüme ve gelişme gösterdiği bilincinin yerleşmesi, çocukların bakımının bir toplum sorunu olduğu ve bilimsel yaklaşımlarla herkesin bu sorumluluğu yüklenmesi gerektiği düşüncesi, Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi ile şekillenmiştir. Günümüzde çocuk hakları ile ilgili olan uluslararası belge 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve 193 ülke tarafından onaylanmış olan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmedir.(Vikipedi, özgür ansiklopedi, 17.11.2008).

Bu bağlamda önerilerimizi biraz daha genişletirsek kadının toplumsal, kurumsal ve siyasal alanlarda etkinliğinin sağlanabilmesi için; kamuoyu tarafından bilinen ve ne yazık ki sıkça yaşanan sorunların çözümü için siyasal iktidarların öncelikle ulusal destekli master politikalar uygulayabilmeleri

evrensel kurum ve kuruluşlardan da yardım ve destek almaları kaçınılmaz olarak karşımıza çıkıyor.

- Aile içi cinsel ilişkiler ve ense gibi ruhsal patolojiyi gündeme getiren ve toplumu derinden yaralayan kuma ve benzeri eylem ve hareketler çok yakından izlenmeli önemli ve çözümünde yarar görülen bu gayri ahlaki durumdan kadın kurtarılmalıdır. Bu yöndeki sorunun çözümünde hem sosyal kurumlar yeniden oluşturulmalı ve hem de yasal yönden yaptırım gücüne eriştirilmelidir.
- Çok yönlü psikolojik, sosyolojik araştırmalar yapılarak doğru soru doğru cevap analizleri bulunmalı aile yapısının yeniden güçlendirilmesi sağlanmalıdır.
- Özellikle genç kuşakları baskı altında tutan kötü alışkanlıkların barındığı ve beslendiği alanlar olarak aile-okul-sosyal kurum ilişkisi yönetim ve denetim bütünlüğü içinde kurulmalıdır.
- İçki, kumar, esrar, eroin, fuhuş ve adeta seks pazarına dönen toplumsal yapının bozulmasının tek sorumlusu medya değildir. Özellikle yerel ve merkezi yönetim önderleri ve özellikle eğitim kurumların yöneticileri ile mülki idarelerin hiyerarşik işleyişi, aile bireyleri, karı ve koca ve en büyük oranda da siyasetçiler ve siyasal hayatın içinde yer alanlar sorumludur.
- Bunun için, kadının sesini, sorunlarını onları kullanan erkekler değil, bizatihi kadının kendisi çözmelidir. Bu da siyasal bilinç ve siyasal katılımı ve örgütlenmeyi gerektirir. O halde siyasal ve sosyal örgütlerin incelenmesi ve demokratik işleyip işlemediğinin test edilmesi önemli bir sorun olarak karşımıza çıkar. Ayrıca siyasal sürecin analizinde hangi faktörlerin etkili olduğu konusunda siyasal psikoloji açısından önemli bir yer işgal eder. Bütün bunlar çok daha büyük bir araştırmayı ve çok daha geniş bir veriyi toplayarak sonuca ulaşabilmemizi ve siyaseti daha doğru somut bir biçimde tanıyabilmemizi ve tanımlamamızı gerekli kılar.
- Kamusal alanla ilgili davranış setleri sadece etik kurallar olarak görülmemeli özellikle yöneticiler kadınlarımızla ilgili davranışlarında yasal yaptırımlara tabi tutulmalıdır. Kamusal alanda özel ilişkileri geliştirecek söz ve eylemler tekrar gözden geçirilmeli, kadınlarımızın baskı altında yönetimlere adeta boyun eğdirilmesinin önüne mutlaka geçilmelidir.
- Bu bağlamda kadının özel hayatının gizliliği ve şahsiyetinin korunabilmesi mutlaka sağlanmalıdır. Örneğin düğün ve dernek katılımları dışında özellikle eğitim kurumlarının içkili toplantılar yapması, küçük yaştaki öğrencilere kötü örnek olması kesinlikle

önlenmelidir. Burada mülki idareler sıkı bir denetim yapmalı ve tüm yöneticileri bu yönde bir bilince ulaştırabilecek seminerlerle aydınlatma ve kamu yönetimine uygun hareket edebilme refleksi kazandırabilmelidir.

- Küreselleşme adı altında emperyal güçler tarafından dayatılan çok kültürlülük adı altında sunulan etnisite algısından kadınlarımız uzaklaştırılmalı, bağlı bulunduğu ülke değerlerini içeren kültürel birlik ile örtüştürülen bir ulusal bilinç oluşturulmalıdır(bkz. Erkal, 2005).

İNSAN İLİŞKİLERİ, DİL, KADIN VE SİYASET

Geçmiş çağlardan günümüze taşınan estetik normlarda bir erozyon yaşanmaktadır. Duygunun ve ruhsal etkilerin oluşturduğu iç dünyamız ile zenginleşen ve beden ile ruhun örtüştürülmesini, güzellik ve yaşamın değerlerini ortaya çıkaran düşsel kurgu ve hayallerimizin artık yüzeyselleştirildiği estetik normlardan uzaklaştırıldığı bir etkilenme ortamını temsil ettiği görülmektedir. Bu durum insanoğlunun yapay ve derinliği olmayan simge ve sembolleri çağrıştırdığı, adeta pozitif bir değişimin yerine çıkar duygusunu ve yapay bazı olguları içselleştirerek davranışlarda bulunduğu görülmektedir. Gerçek yerine mekanik gerçek dışı yapay araçlar örneğin bilgisayar ve internet vasıtasıyla farklı eğilimlere ve bozuk bir iletişim ile sapmalara yöneldiği artık araştırma konuları arasına girmiştir. Düzensiz ve düzeysiz eğilim ve eylemler ve söylemlerle inceliği temsil eden Türkçeden uzaklaşarak sosyal yapıyı, ahlak ölçülerini de aşarak, insan ilişkilerini kökünden sarstığı ve toplumsal bir çöküntüye ortam hazırladığı görülmektedir.

Özellikle küreselleşme sonucu öngörülen ve dünyaya biçilen bir ekonomik ve siyasal model gündemdedir. Bu neo-liberal olgu, küresel sermaye ve tek kutuplu bir baskının tüketim çılgınlığını esas alan boyutuyla dünyamız küresel bir tehlikenin içinde ve yapay bir kontrolündedir. Bu süreçte birinci kuvvet biçimine dönüşen medyanın da yüksek etki gücü kullanılmaktadır(bkz. Tuncay, 2008, Kavaklı, 2008). Bu süreçte yine düzeysiz-yapay, ortak bilinçten ve ortak alandan yoksun hatta aile bireyleri arasında bile farklı algılar geliştirerek yalnızlık, yabancılaşma, yozlaşma ve ruhsal çöküntü yaratan bir sosyal doku oluşturulmaktadır. Bu aynı zamanda siyasal motifli bir algı ile de örtüşür durumdadır.

Medya ve bunun etki gücü ile adeta ortaklık biçimine dönüştürülen siyasal erk yani siyasal sistemin bu yapısıyla, toplumun örf adet ve geleneklerinde olduğu kadar ulusal değerlerinde de ulusal değerlerde çürüme ve erozyonlar görülmeye başlamıştır. Bu olumsuz süreç erdeme ve fazilete dair ahlak algısını da ortadan kaldırdığı bireyleri sadece zevk ve yarışma ile çıkar saikine uygun pervasız ve aldırmasız kısacası sorumsuz birer varlık haline getirdiği sonucunu da doğurmaktadır.

İşte tüm bu nedenlerle insanın yeniden psikolojik analizlerinin yapılması, biyolojik yapısı ile genetik yapısının incelenmesi ve sosyal, kültürel, ekolojik ve siyasal sorunların çözümü için son derece gerekli görülüyor. Böylece toplumsal uyumu temsil eden sosyalleşme süreciyle insan davranışlarının örtüşüp örtüşürülmediği ancak ortaya konulabiliyor. İki soru bu sürecin açıklanması için yeterlidir. Birincisi, insanın psikolojik zekası ile IQ sü barışık mıdır? Ve İnsanın biyolojik yapısı patolojik olguları içeriyor mu? Çünkü giderek artan oranlarda insanların ruh sağlığının bozulduğu yolunda araştırmalar ve basında çıkan haberler bulunuyor. Kendisiyle barışık olmayan insanlar, toplumda çoğalıyor, kamu kurumlarında ya da örgütlerde bulunuyor. Kamu hizmeti önceliklerine uygun davranmayan, patolojik yapıda ve ruhsal yönden bunalım içinde bulunan kişiler verimliliği ve motivasyonu düşürdüğü gibi, sosyal uyumu ve iş mutluluğunu da bozuyor. Bu kişilerin öncelikle sağlık kurumlarında tedavilerinin yapılması gerekiyor. Bu kişilerin çeşitli sapmalar içinde olması kamu hizmetlerini aksatması, barışık değil çatışık bir biçimde görev sürdürmesi kolektif bilincin kurum ve ulusal kültürün oluşmasını da engelliyor(bkz. Tuncay,2007, s.125).

Kısacası özellikle kurumsal yapılar fonksiyonel olmaktan ve yüksek ideallere dayalı çalışma ve değer yaratma ile hizmet üretmeyi öteleyerek rutin işleri dahi çözemeyecek bir sıklık içinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bireysel çekişmeler ve kıskançlıklar ön planda olduğu gibi cinsel dürtülerin hızla kamusal alana yayıldığı görülmekte toplum tehlikeli bir mecraya sürüklenmektedir.

Bu son derece bozuk kültürel değerlerimize aykırı ortamda iki ana konu olan etnisite ve cemaatleşme örüntüleri daha hızlı bir sosyo-ekonomik ve sosyo-politik bir sorun kümesini gündeme getirmektedir. Bu yöndeki bir analiz ile şimdi siyasi partilerin kadınlarımız ile ilgili psikolojik algılarını ve nasıl bir değer atfettiklerini, örgütleşme düzeylerini ve sebeplerini siyasal sosyoloji açısından değerlendirebiliriz. Bütün bu sürecin siyasal içerikli kültürel motiflerle ele alınması, kadının siyasal arenada yerini ortaya koyabilir(bkz.Tuncay, 1996).

Bu aşamada siyasal literatür içinde siyasal algının ne olması gerektiği ve siyasal kavramların neyi temsil etmesi gerektiği siyasal hayatın düzen ve düzeyini de açığa çıkarır. Bunlar nasıl ve ne şekilde kamuoyuna yansıtılacaktır? O halde neler yapılmalıdır? sorusu önemlidir. Siyasal sistemin işleyişi mutlaka bilinmelidir. Siyasal sistemin yani demokrasilerin vazgeçilmez unsurları siyasal partiler neler yapmalıdır? İşte partilerin en önemli görevleri bu bilgileri öncelikle üyelerine ve sonra halkın büyük bir bölümüne verebilmelidir. Öyleyse siyasal eğitim neleri kapsamalıdır? Bunları sıralamamız gerekiyor:

*Parti ve ideoloji bütünleşiktir. Partilerin iki ana unsuru üye ve ideolojidir.

*Parti ve programları mutlaka öğrenilmelidir.

*Parti tüzükleri mutlaka tüm partililer ve hatta vatandaşlarca incelenmelidir.

- *Parti yönetimlerinin oluşumu mutlaka öğrenilmeli zaafı bilinmelidir.
- *Delege seçimlerinin yapılaş biçimleri hakim teminatı altında denetlenmelidir.
- *Yönetim kurulları ve denetim kurullarının nasıl oluştuğu izlenmelidir.
- *Siyasal sistem ve siyasal hayat ile ilgili güncel konular takip edilmelidir.
- *Tüm bunların ancak bilgi temelli bir toplum üyesi olmakla olanaklı kılındığı kabul edilmeli siyasal rejimle ilgili sıkıntıların çözüme yönelik projeleri irdelenmelidir.
- *Yerel yönetimlerin başına projeleri olan güven veren çalışkan ve dürüst adaylar bulunmalı, özellikle büyük kentlerde üniversitelerden mutlaka hem beşeri kaynak ve hem de fikir ve program olarak yararlanılmalıdır.
- *Kent kültürü ve kentlilik bilinci ortak hedef haline getirilmelidir.
- *Küresel dünyanın kontrolünde geliştirilmek istenen ve demokrasi prensipleriyle örtüşmeyen etnisite ve cemaatleşme gibi söylemlerden vazgeçilmeli, Türk halkı ortak hedef ve idealler çerçevesinde siyasal rejimiyle barışık hale getirilmelidir(bkz. Yıldırım,2005).

Tüm bunlar için tek bir anahtar var: Aile İçi, Kurum içi ve siyasal anlamda da Parti İçi Demokrasi. Parti İçi, kurum içi ve aile içi demokrasi, parti-kurum ve aile içi anarşi değildir. Ne parti üye ve yönetimlerinin ne kurum yönetenlerinin ve de ne ailedeki birliği temsil edenlerin kısacası bunları biçimlendiren kişi ve yönetimlerin insanın fazilet ve erdemini temsil edemeyen demokrasi prensiplerine aykırı bir baskı unsuru biçimine dönüşmemesi gerekir.

Eleştiri demokratik bir hak olmakla beraber onun da sınırları vardır. Bu eleştiri bir düzen ve düzey içinde siyasal sistemin işleyişine yol göstermek ve siyasal kararlara katkı yapmak için yapılır. Ağır ve maksadı aşan eleştiri eğer bir katkı yapmıyor ve parti örgütlerinde huzursuzluk kaynağı ve bölünmelere, fikir ayrılıklarına neden oluyorsa ve ideoloji zenginliğine engelse, parti felsefesi ve uygulamalarına fayda yerine zarar getirir. Partiler kamuya açık ve kamuoyu doğurabilmek ve politikalar üretmek yerine kişisel çıkar ve beklentilerle hizip görüntüsü verirse toplum önünde ivme kaybeder ve toplumun siyasal alternatif olabildiğini önler. Bunun için akıl ve bilim esas alınarak eğilimlerimizi kontrol edebilmeliyiz. İsabetli kararlar alınabilmesi için akıl yürütme ve doğruyu bulmak adına gayret gösterilmelidir. Akıl yürütme kısaca ahlak temelli maddi ve maneviyat içerikli çevreyle düzeyli ve onurlu bir uyum geliştirme demektir. Çünkü insan kaynağının yönetimi ve geliştirilmesi bunlara bağlıdır(bkz. Açıkalın, 1995).

Zekâ yeni durumlara, yeni koşullara ve yeni çevreye ödün vermeden ve kişilik kaybına uğramadan etki edebilme kamuya yönelik bilinçlenme yeteneğidir. Bunun temeli de bilgi arttırmaktan geçiyor. Demek ki öncelikle siyasal hayatın gerektirdiği bilgi üretebilme ve toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunların çözümüne katkı yapabilmek gerekiyor. İşte bu da siyasal psikoloji ve siyasal sosyoloji konusudur. Siyasal tutum ve davranışın siyasal yaşamın

koşullarını anlayarak ve algılayarak yapılması, hem yönetenin ve hem de yönetilenin uyması gereken esasları içerir. Onun için katılmak ve katmak gerekir. Siyasal katılmanın sınırlandırılması iyi ve nitelikli bireylerin sistem dışına itilmesi toplumun üretim gücünü ve dinamiklerini etkiler ve siyaset düzey kaybeder. Bu bağlamda önemli bir faktör olan para devreye girer ki bu çok tehlikelidir. Paralı demokrasi halkın yönetiminde paradoksal bir durum doğurur.

Bunun için demokrasilerin ayrılmaz parçaları sayılan siyasi partilerimizin temsilci olarak seçilmiş kişilerle taban arasında sınır ve üstünlük koymaması yönündeki gerçeği psikolojik algı biçimine dönüştürüp pekiştirmesi gerekir. Çünkü seçilenler seçmenler tarafından belli bir süre için görevlendirilir. Asıl yetki onu seçenindir. Halkı dinlemeyen iktidarların başarılı olması ve sürekliliği asla söz konusu olamaz. Bugün bu adeta parti diktatörlüğü gibi bir siyasal yapıyı karşımıza getirmiş, halk siyasal sistemden soğumuş ve siyasal yabancılaşma hızlanmıştır. Halk yerine taraflı bilim adamı ve taraflı gazeteciler ile siyasal erk yanında yer almakta; gerçek talep ve beklentiler karşılanamamaktadır. Sonuç olarak iyi bir yönetim istiyor isek, bu yönetimlerin mutlaka denetlenmesi gerekir.

Örneğin ekolojik krizin yarattığı problemleri sadece teknolojinin bir sonucu olarak görmek doğru değildir. Bu sorunlar teknolojinin kullanıldığı kurumsal yapıların burada özellikle kar güdüsü taşıyan firma ve kuruluşların, güç ve imtiyaz sahibi olanların sorumluluğu da vardır(Chomsky, 2007, s.30,51). Dahası bu politikalara yön veren siyasal erk kazananların da aynı düzlemde düşünülmesi gerekiyor. Bu bağlamda demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları sayılan siyasi partilerin siyasal kurum olarak sorumluluğu vardır.

Kadına kota ve benzeri formüllerle sembolik değerler atfeden parti üst yapıları oldukça sınırlı bir tutum içinde değil kadına erkeklere de kapalı tutulduğundan sorumlulukları vardır. Çünkü partiler içinde kadının olması bu kurumlara genel kültürümüzün inceliği içinde bir söz söyleme sanatına davet eder. Kaldı ki kadın düzenleyici ve toparlayıcıdır. Ancak patolojik bir kusuru olmadıkça.

Aslında belki de en doğrusu en büyük denetleyen halk olmalıdır. Toplum içinde değişmez ve sürekli bir yetki sahibi olan halk kadına ne derece değer atfediyorsa parlamentoya da o yansıyor. Çünkü öncelikle yetkiyi halktan alanlar onu sahibine vermekle yükümlüdür. Ama bu kendi hakkına kendisinin sahip olduğunu bilen ve sisteme katılan kadın ve erkek yani halkla gerçekleşebilir. Demokrasi ve kadın günümüzün en önemli sorunlarından birisidir. Özellikle Türk tarihi incelendiğinde Kağan ve Han'ın yanında yer alan Türk kadını bugün ne yazık ki dünkü tarihi yerinden çok uzaklardadır. Gerek toplumsal yapılarda, gerek kurumsal yapılarda ve gerekse siyasal yapılarda hak ettiği yeri ne yazık ki elde edememiş, evinde cinsel meta biçiminde düşünülen kadının toplumsal ve kurumsal yeri de algısal olarak aynı düzeye

indirgenmiştir. Bu nedenlerle ruhsal açılardan kendisine güven bulması ve inanarak güç ve kudretini temsil edebilmesi onun yerinin doğru algılanmasına bağlıdır(bkz.Tuncay, 2007).

Türk kadınının siyasal sisteme katılması kurumsal yapılarda ve toplumsal yapılarda *meydana gelen tüm sorunların ortadan kaldırılabilmesiyle mümkün olabileceği düşüncesine inanıyor ve bu konuda onlarla omuz omuza çalışmayı bir haysiyet mücadelesi kabul edilmesi gerektiğini belirterek Benjamin Barber'in Güçlü Demokrasi adlı çalışmasındaki bir öngörüsüyle bitirmek istiyoruz: "İnsan arzuları genişledikçe dünyanın genişliği hakkındaki anlayışımız daralır ve böylece iktidar belirgin bir sorun haline gelir.. Demokrasi modern tarihte ilintilendirildiği liberal kültürün kendisine verdiğiinden daha güçlü bir haklılığa sahiptir ve daha gerçekçi savunmayı gerektirir (bkz.Barber,31,72). Hele dünyamız neo-liberal bir psikolojik algı ile karşı karşıya ise; Türk tabiriyle: yandı gülüm keten helva! Bugün sorun çözme yöntemleri üzerinde durulması gereken en ciddi konuların başında gelmekte bunun çözümünde ise psikolojik algı temeli yatmaktadır.*

Bu sorunların başında devletin varlık sebebi olan kişi güvenliği ve mutluluğu ile psikolojik algının örtüşürülememesi yatmaktadır. Bireyin mutluluğunun mutlaka test edilmesi gerekiyor. Helen Keller'e göre "mutluluk elindekilerin değerini bilmektir"(Rovira, 2009, s.22). Şu halde onları anlamakla ilgili bir bilinç oluşturmamız. Zira kadın da bir bireydir ve topluma katmadeğer verebildiği oranda değer ifade ediyor Türk kadınları tüm bunların ayırt edilmesini bekliyor.

Bu yönde geliştirilen bir etkili ve tutum değiştiren iletişim, kadına ve taşıdığı değere ilişkin toplumsal düzlemde bir paylaşım ve bilgi temeline dayandırıldığında; erdem tanımını temsil eden demokrasi ve kadın o zaman gerçek yerine gelebilmiş olur. Katma değer yaratan bir birey olarak siyasal sisteme katılan ve kararlara düşünsel ve eylemsel olarak iradesini katma mutluluğuna erişebilmiş kadın toplumda da bir statü kazanır. Bunun sadece cinsiyet olarak değil bir birey olarak toplumun aydınlatılmasında rol sahibi olunabilmesinin ancak kadının bizatihi kendisinin algısal yetisiyle mümkün olabileceğini önce kadınlarımız daha sonra da toplum kabul edebilmeli; öncelikle bilinç olarak kadınlarımıza bu özgürlüğün siyasal kültür ve katılım boyutu kazandırılabilmelidir.

SONUÇ

Kadın toplumda önemli ve vazgeçilmez bir yere sahip olmalıdır. Çalışmamız içinde ele aldığımız olumsuzlukların ve sorunların süratli bir biçimde ortadan kaldırılması ulusal bir politika ile desteklenmesi gerekiyor, işte bu olumsuz tablonun olumlu düzenli ve düzeyli bir duruma gelebilmesi için başta yöneticilerin ve tüm bireylerin yani yönetenlerin de sağlıklı bir yapıya

kavuşturulması, bireyin psikolojik süreçlerinin incelenerek psikolojik algılarının ortak alana ait simge ve sembollerle zenginleştirilmesi ve Türkçe iletişim kurulabilmesi kaçınılmaz görülüyor.

Bireylerin çağdaş uygarlık ölçütleriyle donatılması onun bireysel niteliklerinin artırılmasına bağlıdır. Herkeste bulunması gereken temel insani değerlerin örneğin dürüstlük, adalet duygusu, yardımseverlik, acıma duygusu, insanı ve doğayı sevmek, bayrak ve vatana bağlılık duygusu ve tüm bunları koruyabilme duygusu aslında temel bir insan olabilme özelliğinden kaynaklanır. Böylece erdemli insan gündeme gelir. Ancak bunlar bir toplumun kültürel ve ideolojik sapmalarının önüne geçemiyor. Bunların bilgi temelli bir iletişimle ortak ideal ve kolektif bilinç haline getirilmesi gerekiyor. Bunun için doğru, ortak kavram ve değerleri aynı biçimde algılaması ve bu yönde bir etkili iletişim kurabilmesini de gerektiriyor.

O halde öncelikle yönetenlerin doğru bir iletişim için gerekli olan temel kural ve yeteneklerle donatılması kaçınılmazdır. Bunlar tüm insanlar yani sosyalleşmiş bireyler olarak uygulanması gereken temel koşullardır. Saygınlık, güvenilirlik, inandırıcılık, tutum değişimine imkân, sevimli, hoş sohbet, duygusal motifler, doğrunun tekliği, düzgün ve özgün Türkçe kullanabilme ve nihayet dil içeriğinin anlaşılabilir olması ve yabancı sözcüklerden kurtarılması(bkz. Güler, 2005) gibi özellikler ülke birliği ve geleceğimiz için son derece önemlidir(bkz. Sinanoğlu, 2003; Tuncay, 2007, s.126). Ulusal mensubiyet bilinci kültürel değer ve birikimlerimizin farkında olmaktır. Devlet, millet, bayrak, dil, vatan, tarih, toprak bir ulusun en değerli ve asla vazgeçilemeyecek kadar yaşamsal varlıklarıdır.

Etkili kamuoyu oluşturan, sermaye gruplarının baskısından kurtarılmış tarafsız ve inşa edici medya en az yönetenler kadar bu kavram ve gelişmelerden sorumludur(bkz. Chomsky, 1993). Bırakınız kadınlarımızı acaba böyle bir etkili iletişim tüm halkımızla doğru kurulabiliyor mu? İşte bu nedenlerle kadınlarımızın siyasal hayata aktif katılımı ve rol üstlenmesi bu temel sorunlardan soyutlanamaz. Çünkü kurumsal yapıların da kurum kültürüne ulaşması ve bazı ilkelerinin olması gerekiyor. Toplumsal yapılar için de böyle bakmalıyız. Homojen kültür bozulduğunda ne yazık ki popüler kültür toplumu baskı altına alıyor. Sonuç olarak siyasal kültür de bu yönde bir sürece mahkûm görünüyor. Bunlar birbirine bağlı gelişim çizgisinde değil ne yazık ki demokrasilerden uzaklaşılan bir dönüşüm olarak görülüyor. Parti oligarşisi, lider sultanı ve parti devletleri olarak sadece kadınlarımızı değil tüm halkımızı da dışlayan yapay bir biçimde ve demokrasi adı altında tekrar tekrar karşımıza çıkıyor. İnsan kaynaklarının doğru, verimli, düzenli ve düzeyli yönetilebilmesi ve insana saygı duyulabilmesi cinsiyet ayırımından değil, insan olabilme vasfından kaynaklanmalıdır. Bunun için öncelikle yönetenlerin psikolojik algısı değişmeli ve toplumsal dinamikleri de bu yönde geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

- ATATÜRK, M.Kemal (1933); Atatürk'ün Onuncu Yıl Nutku.
- AÇIKALIN, Aytaç; İnsan Kaynağının Yönetimi Geliştirilmesi, Pegem Yayıncılık, 1995, Ankara.
- ALBERT, Michael,
- Noam Chomsky,
- Edvard S. Herman (2007); Postmodernizm ve Sol, bgst Yayınları, İstanbul.
- CHOMSKY, Noam (1993); medya Denetimi, tüm zamanlar yayıncılık, İstanbul
- DOĞAN, Sait (2005); "Sosyalleşme, Sosyal Değişme ve Siyasal Sosyalleşme", Sosyoloji Konferansları, Otuzüçüncü Kitap, İ.Ü. Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- DÜVERGER, Maurice (1995); Siyaset Sosyolojisi, Varlık Yayınları, İstanbul.
- ERDEM, Ümit, Çevre Bilim Sürdürülebilir Dünya, E.Ü. Çevre Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi. 2000, İzmir
- ERKAL, Mustafa E (2005); Küreselleşme Etniklik Çokkültürlülük, Derin Yayınları : 63, İstanbul.
- ERKAN, Hüsnü (1997); Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, 3. baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İzmir.
- EROGLU, Feyzullah (2005); Davranış Bilimleri, Beta Yayını, İstanbul.
- FİCHTER, J (1996); Sosyoloji Nedir?, Çeviren: Nilgün Çelebi, 1996, Muğla.
- GÜLER, İbrahim (2005); Tarihin Toplumdaki işlevi ve Öğretimi, Elif Kitabevi, İstanbul.
- KAVAKLI, Oğuzhan; TUNCAY, Suavi (2007); Kurumsal Yapıların Fonksiyonelleştirilmesinde Stres Yönetiminin Motivasyon ve Liderlik ile Örtüştürülmesi, Yeni Düşünceler, Sayı:2, Şubat, 2007, Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, İzmir.
- KAVAKLI, Oğuzhan, Küresel İklim Değişikliği Paneli, MPM .yayını 2008, İzmir
- KONGAR, Emre (2007); Popüler Kültürün Egemenliği ve Pop Star Yarışması,
- Medya Notu, 2 Temmuz 2007.
- ÖNÜR, Nimet; Küreselleşen Dünyada, iletişim ve Toplum, Alp yayınevi, 2002, Ankara.
- ROVİRA, Alex (2009); İyi Hayat, 2. Basım, Literatür Yayınları, İstanbul.

- SARIBAY, A.Yaşar(1996) ; Siyasal Sosyoloji, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- SARIBAY, A.Yaşar(1998) ; Siyaset, Demokrasi ve Kimlik, Asa Kitabevi, Bursa.
- SMİTH, Anthony (1991); Milli Kimlik, Çeviren: B.Sina ŞENER, iletişim Yayınları, İstanbul.
- KÖSEOĞLU, Nevzat(2005); "Milli Kimlik ve Gökalp", Türkiye Günlüğü,, Sayı: 80, Bahar 2005, Ankara.
- SİNANOĞLU, Oktay (2003) ; Hedef Türkiye, Otopsi Yayınları, 17. Basım, istanbul.
- TUNCAY, Suavi; Şiddet Orüntülerine Yönelik Siyasal Ve ideolojik Hareketlerin Psikolojik ve Sosyolojik Analizi, Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu Fırat Üniversitesi Yayınları, 2002, Elazığ.
- TUNCAY, Suavi, Batı Demokrasilerinde Siyasal Katılma ve Açıklık İlkesi, DEÜ, SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,1989,İzmir.
- TUNCAY, Suavi, Psikolojik ve Sosyolojik açıdan Polisin Sosyalleşme Süreci,21 yy. Polisin Eğitimi Sempozyumu, içişleri Bakanlığı, EGM Yayınları,2001 Ankara.
- TUNCAY, Suavi, Türkiye'de Gençlik Sorunlarının Psikolojik Boyutu, Muğla üniversitesi, SBE Dergisi,Cilt 1, Güz, 2000,Muğla.
- TUNCAY, Suavi, Kamu Hürriyetleri ve Kamusal Alan İlişkisi Açısından İnsan Haklarının Algılanması ve Basının Rolü, Erzurum Üniversitesi, EKEV Akademi dergisi, Yıl 8,sayı:19, bahar 2004, Erzurum.
- TUNCAY, Suavi, Kültür Sanat ve İletişimin Sosyal Dokunun Oluşumuna Katkısı, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı ;124, 2000/2001, İstanbul
- TUNCAY, Suavi, Parti içi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları,1996,Ankara
- TUNCAY, Suavi, "Sorun Çözme Yöntemleri ve İletişimin Çevre Master Planları Açısından Kapsam ve Önemi", Gökyüzüne En Yakın Bitkiler: Alpin Çiçekler Projesi, 20 Nisan-9 Mayıs, 2007, Flora Turizmi Eğitim Programı, Editör: Doç.Dr. Faris KARAHAN Erzurum.
- TUNCAY, Suavi(2007); İletişim Kanalları, Medyatik Güç Temerküzü ve Bilgi Edinme Hakkı: Demo Sembolizm, ADD, İlkeler, Sayfa 16, İzmir.
- TUNCAY ,Suavi(1975), Kentleşme Eğiliminin Sosyal Yapı ve Davranışlar Yönünden Etkileri, E.Ü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir
- TUNCAY,Suavi(2008),Küresel İklim Değişikliği Paneli, MPM .yayını, İzmir

- TUNCAY, Suavi,(2007),Psikolojik algı ve Popüler Kültür Ders Notları, E. Ü., İletişim Fakültesi No:1,2009,İzmir
- TUNCAY, Suavi(2008),Türkiye'de Kentleşme ve Göç Olgusu Sürecinde Medya ve Siyasal Katılma İlişkisi, E.Ü, İletişim Fakültesi Dergisi,Yıl:3,S.3, İzmir
- TUNCAY, Suavi(2008), Psikolojik Algı Sorunlarının Kültürel Analizi ve Göç Olgusunun AB Sürecine Etkileri, 1. Uluslar arası Eğitim ve Kültür Bağlamında Avrupalı Türkler Kongresi, 22-23 Şubat, Anvers, Belçika
- TÜRKDOĞAN, Orhan, Türkiye'de Etnik Gruplar, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 78,1993
- YILDIRIM, Mustafa(2005); Sivil Örümceğin Ağında, Ulus Dağı Yayınları, 2005, Ankara.
- (Vikipedi, özgür ansiklopedi, 17.11.2008).

ULUSLAR ARASI TÜRKBİLİM DERGİSİ YAYIM İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

1. Uluslar arası Türkbilim dergisi hakemli bir dergi olup, hakemler Türkiye'deki ve diğer ülkelerin üniversite öğretim üyeleri arasından yazının içeriğine uygun olarak belirlenir.
2. Dergide sosyal bilimler alanında hazırlanmış Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca bilimsel çalışmalar yayımlanır.
3. Makaleler MS Word programında A4 boyutunda basıma başlanabilecek şekilde iki nüsha ve kopyalanmış disketiyle dergi adresine temsilcilerimizin kontrolünde gönderilmelidir.
4. Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmış yada yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Yazıların uzunluğu dergi formatında 15-20 sayfayı geçmemelidir. Yazılar aşağıda belirtilen biçimde yazılmalıdır:
Üst: 5.2 cm   Sol: 5 cm   Alt: 5cm   Sağ: 3.5 cm
Karakter: Times New Roman 11 Punto Satır aralığı: 1 Paragraf Aralığı: 3
5. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde Uluslar arası Türkbilim Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.
6. Dergiye gönderilen yazılar yayın kurulunca ilk değerlendirilmesi yapıldıktan sonra hakeme/hakemlere gönderilecek, hakemden/hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, yazardan rapor çerçevesinde düzeltme istenmesine yada yazının geri çevrilmesine karar verilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.
7. Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmeyecek, ancak yazara ait çalışmanın bulunduğu dergiden gönderilecektir.
8. Makale başlığı koyu renkli 11 punto ve büyük harfle satıra ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı/adları, ünvanları ve mensup oldukları kurum ile birlikte dipnot olarak ilk sayfada verilecektir.

9. Metin içinde yapılacak yollamalar ayraç içinde gösterilmelidir. (Yazarın/Yazarların soyadı, kaynağın yayınlandığı yıl: sayfa numarası sırasıyla). Açıklama notları ise sayfa altında dipnot şeklinde belirtilmelidir. Kullanılan dipnot yöntemi bilimsel standartlara uygun olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar çalışmanın sonunda ayrıca belirtilmelidir. Dipnotlar 9 punto olarak yazılmalıdır.
10. Dergiye gönderilen yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.
11. Her makalenin başına Türkçe ve İngilizce/Almanca/Fransızca özet verilmeli, özetler 150 kelimeyi geçmemeli, 9 punto ile yazılmalıdır.
12. Uluslar arası Türkbilim dergisi yılda iki cilt ve üçer aylık periyotlarla dört sayı olarak yayımlanır.

Editör: Yard. Doç. Dr. Suavi TUNCAY